

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Тищенко Юрій Володимирович

УДК 343.985.7

ДИСЕРТАЦІЯ

Методика розслідування
кримінальних правопорушень,
пов'язаних з ухиленням від військової служби

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю. В. Тищенко

Науковий керівник:

ПОДОБНИЙ Олександр Олександрович,

завідувач кафедри кримінального права,

процесу та криміналістики

Міжнародного гуманітарного університету

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Тищенко Ю. В. Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2021.

У дисертації здійснено комплексне дослідження, результатом якого стало вирішення актуального наукового завдання формування сучасної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Розкрито ступінь наукової розробленості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, структуру та видову належність такої методики. Вперше запропоновано сучасну комплексну міжвидову методику розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що на основі зазначеного загального способу їх вчинення охоплює як правопорушення у сфері забезпечення призову та мобілізації (ст.ст. 335, 336, 337 КК) так і злочини проти встановленого порядку несення військової служби (ст.ст. 407, 408, 409 КК); її елементами є: загальні положення (відомості про структуру та криміналістичну класифікацію досліджуваних кримінальних правопорушень), криміналістична характеристика останніх (винних осіб, способів вчинення, обстановки та «слідової картини»), а також рекомендації з розслідування (організаційного характеру, особливостей початкового та специфіки подальшого етапів розслідування). Набули подальшого розвитку знання щодо наукової розробленості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Визначено найголовніші для побудови відповідної методики розслідування критерії класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, та запропоновано відповідну класифікацію. Вперше як найголовніші для побудови методики розслідування визначено такі критерії класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби: криміналістичний критерій способу вчинення як системоутворюючий відповідної методики; кримінально-правовий, оскільки визначення родового об'єкта автоматично вказує на специфіку суб'єктів досліджуваних кримінальних правопорушень; кримінально-процесуальний критерій підслідності, що істотно впливає на організацію взаємодії у розслідуванні. Удосконалено класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що розподілені на правопорушення у сфері ухилення від призову та мобілізації і військові злочини, пов'язані з ухиленням від служби.

Охарактеризовано осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби. Набула подальшого розвитку характеристика осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби.

Підкреслено, що у характеристиці осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, окрім традиційних для криміналістики біологічних, соціальних та психологічних складових, дуже суттєвим є правовий аспект, що на основі норм чинного кримінального права, законодавства про військовий обов'язок і військову службу, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, альтернативну (невійськову) службу, закріплює питання: визначення категорій, що підпадають (або не підпадають) під поняття «військовослужбовець», «призовник», «військовозобов'язаний», «резервіст»; осіб, щодо яких є рішення комісій у справах альтернативної служби; які не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ухилення від призову на

строкову військову службу; не підлягають призову на військову службу під час мобілізації; підлягають виключенню з військового обліку тощо.

Визначено способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Удосконалено диференціацію способів вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що розподілені на способи ухилення від призову та мобілізації і способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби; ці способи охарактеризовано шляхом їх поділу на пасивні та активні. Вперше самовільне залишення військової частини або місця служби, так само як і дезертирство, віднесено до групи військових кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від служби, що продиктовано інтересами криміналістичного дослідження, загальністю способів учинення та метою винної особи на певний час виключити себе зі сфери військово-службових відносин.

Окреслено обстановку та «слідову картину» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Удосконалено обстановку, як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, за рахунок віднесення до неї, окрім темпоральних і територіальних елементів, характеристики таких умов вчинення досліджуваних злочинів як особливий період, воєнний стан чи бойова обстановка, а також факторів і умов здійснення підготовки та ведення бою (операції). Набула подальшого розвитку «слідова картина» як елемент характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Наголошено, що поняття «особливий період» є родовим відносно підпорядкованого йому видового поняття «воєнний стан», а «бойова обстановка» перебуває з ними у відношеннях супідрядності. Найважливішими факторами і умовами, за яких здійснюються підготовка та ведення бою (операції), визнано: стан сил противника; стан своїх військ, включаючи сусідів; характер місцевості, кліматичні, гідрометеорологічні та

топогеодезичні дані; пора року і доби; терміни підготовки до бойових дій і виконання поставленого бойового завдання. Елементами загальної бойової обстановки можуть бути ядерна, біологічна, радіаційна, інженерна, хімічна, медична види обстановки.

Запропоновано основні підходи та напрями вдосконалення організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Вперше визначено основні підходи (на організаційно-управлінському й організаційно-тактичному рівнях) і напрями вдосконалення організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Такими напрямами, що передбачають конкретні визначені заходи, визнано: вдосконалення внутрішньої взаємодії підрозділів Національної поліції у розслідуванні кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову і мобілізації, їх зовнішня взаємодія з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки й органами місцевого самоврядування; оптимізацію взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами Національної поліції і Збройних сил України під час розслідування військових злочинів; забезпечення координації та організацію належного процесуального керівництва. Запропоновано конкретні зміни та доповнення до таких нормативно-правових актів: Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», інструкції та положення з організації роботи Національної поліції: підрозділів дільничних офіцерів поліції, ювенальної превенції, карного розшуку, інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», наказів Офісу Генерального прокурора. Всі зазначені пропозиції з удосконалення нормативно-правових актів розроблено з урахуванням чинного кримінального, кримінального процесуального, оперативно-розшукового та законодавства про військовий обов'язок і військову службу.

Наголошено, що на організаційно-тактичному рівні основним аспектом є питання формування переліку обставин, що підлягають встановленню у

кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби. Поряд з основними обставинами, передбаченими ст. 91 КПК, вони також повинні бути доповнені такими, що сприяють розв'язанню кваліфікаційних завдань у провадженнях досліджуваної категорії: 1) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації: наявність попереднього попередження, зробленого відповідним територіальним центром комплектування та соціальної підтримки, у разі ухилення військовозобов'язаного від військового обліку; 2) кваліфікуючими обставинами у військових злочинах, пов'язаних з ухиленням від служби: а) тривалість нез'явлення військовослужбовця у разі самовільного залишення військової частини або місця служби; б) дезертирство зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб; в) вчинення в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Розкрито особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Вперше з урахуванням загального складного тактичного завдання початкового етапу розслідування – розшуку винної особи (призовника, військовозобов'язаного, резервіста чи військовослужбовця, які ухиляються), що обумовлює необхідність залучення великої кількості сил та засобів слідчих, оперативних та спеціальних підрозділів, у тому числі на рівні міжвідомчої взаємодії, обґрунтовано необхідність ведення відповідних операцій: переважно профілактичних у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, і тактичних у військових злочинах. Розкрито структуру цих операцій, що складаються з комплексу слідчих, у тому числі негласних, (розшукових) дій та поліцейських (оперативно-розшукових) заходів.

Констатовано, що операція у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, у своєму негласному компоненті передбачає такі негласні слідчі (розшукові) дії, що не пов'язані із обмеженням конституційних прав і свобод громадян чи втручанням у

приватне спілкування; зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; використання конфіденційного співробітництва; отримання доступу до відомостей операторів засобів стільникових систем рухомого зв'язку.

Підкреслено, що тактична операція у військових злочинах, пов'язаних із ухиленням, по їх нетяжкій складовій за ч.ч. 1-3 ст. 407 та ч. 1 ст. 408 КК, також передбачає вищезазначені негласні слідчі (розшукові) дії, а по тяжких злочинах за ч.ч. 4, 5 ст. 407 та ч.ч. 2-4 ст. 408 КК, – ще й такі негласні слідчі (розшукові) дії як накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем або пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, спостереження за особою, річчю або місцем. Ці та інші заходи здійснюються у межах місцевого, а за наявності підстав, і державного видів розшуку.

Обгрунтовано, що структурою обох видів операцій передбачаються такі поліцейські чи оперативно-розшукові заходи як: опитування осіб за їх згодою, використання їх добровільної допомоги; відвідання житлових та інші приміщень за згодою їх власників; використання конфіденційного співробітництва; отримання від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформації; застосування автоматизованих інформаційних систем; вилучення, дослідження та використання у пошукових заходах цифрової інформації, зафіксованої камерами візуального спостереження; застосування засобів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї; організація засідок; прочісування місцевості; проведення операцій із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також необхідний комплекс слідчих (розшукових) дій: огляд, допит, обшук тощо.

Визначено специфіку проведення окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Зазначено, що початок подальшого етапу розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з ухиленням від військової служби, обумовлений можливістю проведення з підозрюваним (в тому числі після його затримання) комплексу слідчих (розшукових) дій, що алгоритмізовані як для кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, так і для військових злочинів, пов'язаних із ухиленням.

Констатовано, що дієвим тактичним прийомом, що активізує процес розслідування на його подальшому етапі, є пропозиція підозрюваному укласти угоду про визнання винуватості, передусім у кримінальних провадженнях про ухилення від призову та мобілізації. У середньому такі угоди укладаються: у 74 % ухилень від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів; 53 % ухилень від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу; 52 % ухилень від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; 45 % ухилень від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом; 16 % самовільного залишення військової частини або місця служби; 11 % кримінальних проваджень про дезертирство.

Ключові слова: методика розслідування окремих видів злочинів; криміналістична характеристика злочинів; кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби; кримінальні правопорушення у сфері ухилення від призову та мобілізації; військові злочини, пов'язані з ухиленням від служби; організація розслідування; початковий етап розслідування; подальший етап розслідування.

SUMMARY

Tyshchenko Y. V. Methodology of investigation of criminal offences related to evasion from military service. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

Thesis for the degree of Doctor of philosophy (Ph.D). Specialty 081 "Law". – International Humanitarian University, Odessa, 2021.

In the thesis, a comprehensive study was carried out, which resulted in the solution of an actual scientific problem of forming a contemporary methodology for investigating criminal offenses related to evasion from military service.

The extent of scientific development of the methodology for investigating criminal offenses related to evasion from military service, the structure, and species affiliation of such a methodology are revealed. For the first time, a modern comprehensive interspecific methodology for investigating criminal offenses related to evasion from military service is proposed, which, based on this general method of their commission, covers both offenses in the field of providing conscription and mobilization (articles 335, 336, 337 of the Criminal Code) and crimes against the established procedure for military service (articles 407, 408, 409 of the Criminal Code); its elements are: general provisions (information on the structure and forensic classification of the criminal offenses understudy), forensic characteristics of the latter (perpetrators, methods of commission, situation and "trace picture"), as well as recommendations for investigation (organizational nature, features of the initial and specifics of the subsequent stages of Investigation). Knowledge about the scientific development of methods for investigating criminal offenses related to evasion from military service has been further evolved.

The most important criteria for classifying criminal offenses related to evasion from military service for constructing an appropriate investigative methodology are identified, and the corresponding classification is proposed. For the first time, the following criteria for classifying criminal offenses related to

evasion from military service were defined as the main criteria for constructing an investigation methodology: the forensic criterion of the method of commission as a system-forming method of the corresponding methodology; criminal law, since the definition of a generic object automatically indicates the specifics of the subjects of the studied criminal offenses; criminal procedure criterion of jurisdiction, which significantly affects the organization of interaction in the investigation. The classification of criminal offenses related to evasion from military service has been improved, which are divided into offenses in the field of evasion from conscription and mobilization and war crimes related to evasion from service.

The thesis describes the persons who commit criminal offenses related to evasion from military service. The characteristics of persons who commit criminal offenses related to evasion from military service have been further developed.

It is emphasized that in the characteristics of persons who commit criminal offenses related to evasion from military service, in addition to the traditional biological, social and psychological components for criminalistics, the legal aspect is very significant, based on the norms of current criminal law, legislation on military duty and military service, mobilization training and mobilization, alternative (non-military) service, fixes the question: the definition of categories that fall (or do not fall) under the concepts of "serviceman", "conscript", "liable for military service", "reservist»; persons in respect of whom there are decisions of alternative service commissions; who cannot be brought to criminal responsibility for evading conscription for military service; are not subject to conscription for military service during mobilization; are subject to exclusion from military registration, etc.

Means of committing criminal offenses related to evasion from military service are defined. The differentiation of methods of committing crimes related to evasion from military service has been improved, which are divided into manners of evading conscription and mobilization and modes of committing war crimes related to evasion from service; these methods are characterized by their division into passive and active. Firstly, unauthorized abandonment of a military unit or

place of service, as well as desertion, is classified as a group of military criminal offenses related to evasion from service, which is dictated by the interests of forensic research, the general methods of committing and the purpose of the guilty person to exclude himself from the sphere of military service relations for a certain time.

The situation and "trace picture" of criminal offenses related to evasion from military service are outlined.

The situation as an element of forensic characteristics of criminal offenses related to evasion from military service is improved, due to the attribution of the temporal and territorial elements, the characteristics of such conditions for the commission of the studied crimes as a special period, martial law or combat situation, as well as factors and conditions for the preparation and conduct of combat (operation). The "trace picture" was further developed as an element of characterization of criminal offenses related to evasion from military service.

It is noted that the concept of "special period" is generic concerning the specific concept of "martial law" subordinate to it, and "combat situation" is in relations to subordination with them. The most important factors and conditions under which the preparation and conduct of combat (operations) are carried out are recognized as: the state of enemy forces; the state of their troops, including neighbours; the nature of the terrain, climatic, hydrometeorological and topogeodetic data; the time of year and day; the timing of preparation for combat operations and the performance of the assigned combat task. Elements of the general combat situation can be nuclear, biological, radiation, engineering, chemical, or medical types of situation.

The main approaches and directions for improving the organization of investigation of criminal offenses related to evasion from military service are proposed. For the first time, the fundamental approaches (at the organizational, managerial, and organizational-tactical levels) and directions for improving the organization of investigation of criminal offenses related to evasion from military service are defined. Such areas, which provide for specific defined measures, are

recognized as improving the internal interaction of national police units in the investigation of criminal offenses that encroach on the established procedure for ensuring conscription and mobilization, their external interaction with territorial recruitment and social support centers and local self-government bodies; optimizing the interaction of pre-trial investigation bodies with units of the National Police and the Armed Forces of Ukraine during the investigation of war crimes; ensuring coordination and organization of proper procedural guidance. Specific amendments and additions to such normative legal acts are proposed: the law of Ukraine "on bodies and services for children and special institutions for children", instructions and regulations on the organization of the work of the National Police: units of district police officers, juvenile prevention, criminal investigation, information and telecommunications system "information portal of the National Police of Ukraine", orders of the Office of the prosecutor general. All these proposals for improving regulatory legal acts were developed taking into account the current criminal, criminal procedural, operational search and legislation on military duty and military service.

It is noted that the main aspect is the formation of a list of circumstances to be established in criminal proceedings on evasion from military service at the organizational and practical level. Along with the main circumstances provided for in art. 91 of the code of Criminal Procedure, they should also be supplemented with those that contribute to the solution of qualification tasks in the Proceedings of the studied Category: 1) in criminal offenses in the field of providing conscription and mobilization: the presence of a preliminary warning made by the relevant territorial Center for recruitment and social support, in case of evasion of a person liable for military service from military registration; 2) qualifying circumstances in war crimes related to evasion from service: a) the duration of non-appearance of a serviceman in case of unauthorized abandonment of a military unit or place of Service; B) desertion with weapons or by prior agreement by a group of persons; C) commission in a special period, under martial law or in a combat situation.

The features of the initial stage of investigation of criminal offenses related to evasion from military service are revealed. For the first time, taking into account the general complex tactical task of the initial stage of the investigation — the search for the guilty person (conscript, liable for military service, reservist or serviceman who evades), which causes the need to attract numerous forces and means of investigative, operational and special units, including at the level of interdepartmental interaction, the need to conduct appropriate operations is justified: mainly preventive in criminal offenses related to evasion of conscription or mobilization, and tactical in war crimes. The structure of these operations, consisting of a complex of investigative, including secret, (search) actions and police (operational search) measures, is revealed.

It is stated that the operation in criminal offenses related to evasion of conscription or mobilization, in its secret component, provides for such secret investigative (search) actions that are not related to restricting the constitutional rights and freedoms of citizens or interfering with private communication: removing information from electronic information systems, access to which is not limited to their owner, owner or holder or is not related to overcoming the logical protection system; establishing the location of a radio-electronic means; using confidential cooperation; getting access to information from mobile communication system operators.

It is emphasized that the tactical operation in war crimes related to evasion, according to their mild component under Part 1-3 of Article 407 and Part 1 of Article 408 of the Criminal Code, also provides for the above-mentioned secret investigative (search) actions, and for serious crimes under Part 4, 5 of Article 407 and part 2-4 of art. 408 of the Criminal Code, - also such secret investigative (search) actions as the seizure of correspondence, its inspection and seizure, removal of information from transport telecommunications networks, removal of information from electronic information systems, access to which is restricted by its owner, owner or holder or is associated with overcoming the system of logical protection, surveillance of a person, thing or place. These and other measures are

carried out within the framework of local, and if there are grounds, and state types of search.

It is justified that the structure of both types of operations provides for such police or operational search activities as interviewing persons with their consent, using their voluntary assistance; visiting residential and other premises with the consent of their owners; using confidential cooperation; receiving information from legal entities or individuals free of charge or for remuneration; using automated information systems; extracting, researching and using digital information recorded by visual surveillance cameras in search activities; use of means of physical influence, special means and firearms; organization of ambushes; combing the area; conducting operations to capture persons who have committed a criminal offense, as well as the necessary complex of investigative (search) actions: inspection, interrogation, search, etc.

The specifics of conducting individual investigative (search) actions at the further stage of investigation of criminal offenses related to evasion from military service are determined. The relevant erudition has been further developed.

It is indicated that the beginning of the further stage of Investigation in criminal proceedings related to evasion from military service is due to the possibility of conducting a complex of investigative (search) actions with the suspect (including after his detention), algorithmized for both criminal offenses related to evasion of conscription or mobilization, and for war crimes related to evasion.

It is stated that an effective tactical technique that activates the investigation process at its further stage is to offer the suspect to conclude a plea agreement, primarily in criminal proceedings on draft evasion and mobilization. On average, such agreements are concluded: in 74% of evasions from military registration or training (special) fees; 53% of evasions from conscription for military service, military service on conscription of officers; 52% of evasions from conscription for military service during mobilization, for a special period, for military service by conscription of reservists during a special period; 45% of evasions from military

service by self-mutilation or other means; 16% of unauthorized abandonment of a military unit or place of service; 11% of criminal proceedings on desertion.

Key words: methodology of investigation of certain types of crimes; criminalistic characteristics of crimes; criminal offenses related to evasion of military service; criminal offenses in the field of evasion of conscription and mobilization; war crimes related to evasion of service; organization of investigation; initial stage of investigation; further stage of investigation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тищенко Ю.В. Наукова розробленість методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 172-174.

2. Тищенко Ю.В. Використання нетрадиційних методів криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 205-210.

3. Тищенко Ю.В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Правові новели*. 2020. Вып. 10. Том 2. С. 126-133.

4. Тищенко Ю.В. Криміналістична класифікація як основа характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 3). С. 103-108.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Тищенко Ю.В. Загальні підходи щодо побудови криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року)*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 101-104.

6. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття характеристики особи злочинця, який ухиляється від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 квітня 2018 року)*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2018. С. 118-122.

7. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття механізму вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року)*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 95-102.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ	31
1.1 Наукова розробленість методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	31
1.2 Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	43
РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ	52
2.1 Характеристика осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби.....	52
2.2 Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	68
2.3 Обстановка та «слідова картина» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	86
РОЗДІЛ 3 РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ	99
3.1 Організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	99

3.2 Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	116
3.3 Специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.....	142
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ.....	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

СРД – слідчі (розшукові) дії

ТЦКтаСП – територіальні центри комплектування та соціальної підтримки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Згідно із положеннями Основного закону захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Тому воєнна безпека є однією із засадничих умов реалізації права народу на самовизначення, збереження держави та забезпечення її сталого розвитку на основі цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей.

Стратегією воєнної безпеки України як головна мета, зокрема, визначена завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує суверенітет і територіальну цілісність держави. Це досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі й до тривалого протистояння в наданні відсічі і стримування збройної агресії, підтриманням спроможностей до здійснення стратегічного розгортання, територіальної оборони, руху опору шляхом гармонійного розвитку всіх складових військового резерву людських ресурсів з поєднанням можливостей оперативного і мобілізаційного резерву, до яких зараховано резервістів, військовозобов'язаних та громадян, що добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони, входять до громадського резерву.

Ефективне вирішення зазначених завдань стає можливим, у тому числі, за умов аналізу практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, як у сфері забезпечення призову та мобілізації за ст.ст. 335-337 так і військових злочинів за ст.ст. 407-409 КК України, та формування на цій основі адекватної сучасним умовам методики розслідування. Водночас, статистична звітність за останнє п'ятиріччя, згідно з даними Офісу Генерального прокурора, надає підстави

констатувати незадовільний стан щодо практики правозастосування у зазначеній сфері: за ст. 335 КК «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу» питома вага повідомлень про підозру від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень складає лише 27 %, а направлення проваджень до суду – тільки 25 %, тобто у середньому 75 % кримінальних проваджень зупиняються у зв'язку із тим, що місцезнаходження підозрюваних невідомо; за ст. 336 КК «Ухилення від призову за мобілізацією» у зазначений особливий період ці показники склали відповідно – 54 %, 49 %, 51 %; за ст. 408 КК «Дезертирство» – 65 %, 26 %, 74%.

У вітчизняних сучасних криміналістичних дослідженнях питанням методики розслідування кримінальних правопорушень приділяли увагу такі провідні вчені як Ю. П. Аленін, К. В. Антонов, Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, М. П. Водько, А. Ф. Волинський, В. О. Глушков, В. Л. Грохольський, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, В. А. Журавель, В. П. Захаров, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. О. Коновалова, М. В. Корнієнко, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, О. О. Подобний, В. Є. Тарасенко, Б. Г. Розовський, М. Б. Саакян, М. В. Салтевський, Д. Б. Сергєєва, А. П. Снігерьев, В. В. Тіщенко, Д. М. Цехан, В. Ю. Шепітько та ін.

На рівні окремих публікацій питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, торкалися Г. Ганова, М. Б. Головка, М. І. Карпенко, Р. В. Комісарчук, В. О. Пелецький, М. Туркот.

В українській криміналістичній науці у 2015 році В. В. Давиденком на рівні кандидатської дисертації розроблювалась методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби, а в закордонних монографічних роботах аналогічна проблема розглядалася у 2009 р. А. Л. Багратяном, у 2006 р. Є. В. Іоновою пропонувалася методика

розслідування ухилення від проходження військової чи альтернативної цивільної служби.

Поряд із цим, у вітчизняній криміналістичній науці комплексно методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, до цього часу не розглядалася. Зазначені обставини зумовили вибір теми дисертаційного дослідження та підтверджують його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до керівних документів, оголошених Указами Президента України: Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки від 20.05.2015 № 276, Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року № 392, Стратегії воєнної безпеки України від 25 березня 2021 року № 121, а також Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, визначених 03.03.2016 Національною академією правових наук України. Тема дисертації затверджена вченою радою Міжнародного гуманітарного університету 2 листопада 2016 р. (протокол № 3), в остаточній редакції – 23 липня 2020 р. (протокол № 6), та відповідає темі науково-дослідної роботи університету «Тенденції встановлення розвитку соціогуманітарної сфери в Україні» (державний реєстраційний номер 0110п000678).

Мета і завдання дослідження. У відповідності зі встановленими об'єктом (протиправна діяльність щодо ухилення від військової служби, а також розслідування правоохоронними органами кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби) та предметом (методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби) дисертації, її метою є формування сучасної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Багатоаспектність і комплексність поставленої мети зумовили необхідність виділення низки таких завдань:

розкрити ступінь наукової розробленості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, структуру та видову належність такої методики;

визначити найголовніші для побудови відповідної методики розслідування критерії класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, та запропонувати відповідну класифікацію;

охарактеризувати осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби;

визначити способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби;

окреслити обстановку та «слідову картину» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби;

запропонувати основні підходи та напрями вдосконалення організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби;

розкрити особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби;

визначити специфіку проведення окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Метод теоретичного аналізу й синтезу застосовано під час дослідження загальних засад його предмета: наукової розробленості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, та криміналістичної класифікації відповідних кримінальних правопорушень (підрозділи 1.1, 1.2). Статистичний метод використовувався у збиранні та аналізі даних, узагальненні матеріалів слідчої практики органів досудового розслідування (підрозділи 1.2, 2.1). Формально-юридичний метод

застосовувався для визначення змісту окремих термінів і понять, що використовуються в кримінальному праві та процесі, криміналістиці та слідчій практиці (методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, типізація способів вчинення досліджуваних правопорушень, визначення особливих умов вчинення цих злочинів, формування переліку питань, що підлягають встановленню – підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1 відповідно). За допомогою системно-структурного методу обґрунтовано зміст методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби (розділи 1 і 2), запропоновано основні підходи та напрями вдосконалення організації розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень (підрозділ 3.1), а також алгоритмізовано початковий і подальший етапи розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби (підрозділи 3.2 і 3.3). Соціологічний метод використовувався у вивченні думок слідчих, прокурорів, працівників оперативних підрозділів та військовослужбовців щодо теоретичних і прикладних засад формування сучасної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби (у всіх підрозділах роботи). У процесі дослідження використовувалися положення кримінального права і процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, адміністративного (військового) права, загальної теорії соціології, психології.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, узагальнення вітчизняної судової практики, анкетування 197-ми слідчих, процесуальних керівників, прокурорів, працівників оперативних підрозділів і військовослужбовців, вивчення 89-ти кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, та власний досвід автора щодо розслідування злочинів цієї категорії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертація є першим, здійсненим в умовах дії чинного кримінального, кримінального

процесуального, оперативно-розшукового та законодавства про військовий обов'язок і військову службу, монографічним дослідженням, у якому представлено методику розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Науковою новизною відзначаються такі положення:

вперше:

запропоновано сучасну комплексну міжвидову методику розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що на основі зазначеного загального способу їх вчинення охоплює як правопорушення у сфері забезпечення призову та мобілізації (ст.ст. 335, 336, 337 КК) так і злочини проти встановленого порядку несення військової служби (ст.ст. 407, 408, 409 КК); її елементами є: загальні положення (відомості про структуру та криміналістичну класифікацію досліджуваних кримінальних правопорушень), криміналістична характеристика останніх (винних осіб, способів вчинення, обстановки та «слідової картини»), а також рекомендації з розслідування (організаційного характеру, особливостей початкового та специфіки подальшого етапів розслідування);

як найголовніші для побудови методики розслідування визначено такі критерії класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби: криміналістичний критерій способу вчинення як системоутворюючий відповідної методики; кримінально-правовий, оскільки визначення родового об'єкта автоматично вказує на специфіку суб'єктів досліджуваних кримінальних правопорушень; кримінально-процесуальний критерій підслідності, що істотно впливає на організацію взаємодії у розслідуванні;

самовільне залишення військової частини або місця служби, так само як і дезертирство, віднесено до групи військових кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від служби, що продиктовано інтересами криміналістичного дослідження, загальністю способів учинення

та метою винної особи на певний час виключити себе зі сфери військово-службових відносин;

запропоновано основні підходи (на організаційно-управлінському й організаційно-тактичному рівнях) і напрями вдосконалення організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Такими напрямами, що передбачають конкретні визначені заходи, визнано: вдосконалення внутрішньої взаємодії підрозділів Національної поліції у розслідуванні кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову і мобілізації, їх зовнішня взаємодія з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки й органами місцевого самоврядування; оптимізацію взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами Національної поліції і Збройних сил України під час розслідування військових злочинів; забезпечення координації та організацію належного процесуального керівництва;

із урахуванням загального складного тактичного завдання початкового етапу розслідування – розшуку винної особи (призовника, військовозобов'язаного, резервіста чи військовослужбовця, які ухиляються), що обумовлює необхідність залучення великої кількості сил та засобів слідчих, оперативних та спеціальних підрозділів, у тому числі на рівні міжвідомчої взаємодії, обґрунтовано необхідність ведення відповідних операцій: переважно профілактичних у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, і тактичних у військових злочинах. Розкрито структуру цих операцій, що складаються з комплексу слідчих, у тому числі негласних, (розшукових) дій та поліцейських (оперативно-розшукових) заходів;

удосконалено:

класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що розподілені на правопорушення у сфері ухилення

від призову та мобілізації і військові злочини, пов'язані з ухиленням від служби;

диференціацію способів вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що розподілені на способи ухилення від призову та мобілізації і способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби; ці способи охарактеризовано шляхом їх поділу на активні та пасивні;

обстановку, як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, за рахунок віднесення до неї, окрім темпоральних і територіальних елементів, характеристики таких умов вчинення досліджуваних злочинів як особливий період, воєнний стан чи бойова обстановка, а також факторів і умов здійснення підготовки та ведення бою (операції);

типові тактичні ситуації, що обумовлюють відповідні завдання розслідування і версії у кримінальних провадженнях про ухилення від військової служби;

набули подальшого розвитку:

знання щодо наукової розробленості методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби;

характеристика осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби;

«слідова картина» як елемент характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби;

знання про специфіку та алгоритмізацію проведення окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація має теоретико-прикладний характер, а її висновки і пропозиції становлять науковий та практичний інтерес і можуть бути використані у:

правотворчості – для внесення змін і доповнень до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», в інструкції та положення з організації роботи Національної поліції – підрозділів дільничних офіцерів поліції, ювенальної превенції, карного розшуку, інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», а також наказів Офісу Генерального прокурора: «Про особливості діяльності військових прокуратур»; «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції»;

практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, оперативних підрозділів (акт впровадження прокуратури Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України від 04.11.2020);

науково-дослідній діяльності та навчальному процесі – для подальшої розробки методики розслідування кримінальних правопорушень та під час проведення занять з дисциплін «Криміналістика», «Основи оперативно-розшукової діяльності» (акт впровадження Міжнародного гуманітарного університету від 10.09.2020).

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на фаховому семінарі кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету. Її положення, висновки та пропозиції доповідалися на конференціях: «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року); «Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції» (м. Одеса, 20 квітня 2018 року); «Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції» (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення й пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 7-ми наукових працях, із них 3 статті у наукових фахових виданнях, одна публікація у виданні іноземної держави та 3 тези доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (219 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 222 сторінки, у тому числі список використаних джерел – 25 та додатки – 15 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

1.1 Наукова розробленість методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

Стратегічні завдання розслідування, а саме: визначення сутності кримінально-релевантної події, правильна кваліфікація кримінального правопорушення, встановлення його обставин і механізму, встановлення особи злочинця – не можуть бути вирішені за допомогою лише технічних і тактичних засобів і прийомів. Для цього потрібна наукова розробка системи загальних і спеціальних методів (криміналістичних технологій) розкриття кримінальних правопорушень у різних слідчих ситуаціях, що й здійснюється криміналістичною методикою розслідування. Криміналістична методика базується на: а) нормах кримінального та кримінального процесуального законодавства й нормах інших галузей права; б) положеннях загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки та криміналістичної тактики; в) відповідних положеннях інших юридичних і неюридичних наук, які використовуються в розслідуванні злочинів (психології, судової медицини, кримінології тощо); г) аналізі й узагальненні досвіду слідчої, прокурорської, судової та оперативно-розшукової практики з виявлення, розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм [80, с. 347-348].

Як зазначається у сучасній криміналістичній літературі [80, с. 362], на початку розслідування не завжди можна дати однозначну кримінально-

правову оцінку кримінально-релевантній події, а отже, й правильно вибрати відповідну видову, а тим більше підвидову методику. Крім того, у злочинній діяльності переплітаються злочини різних видів і підвидів, але одного роду, типу, що вчиняються схожими способами й утворюють однотипну слідову картину. Також це стосується і тих видів злочинної діяльності, досягнення мети якої вимагає вчинення низки пов'язаних між собою злочинів. Для забезпечення боротьби з такою категорією злочинів доцільно створювати комплексні міжвидові методики розслідування. У розробленні цих методик використовується передусім кримінально-правовий критерій – вид злочину, а також на його основі криміналістичні критерії – спосіб і знаряддя вчинення та приховування, обстановка, механізм слідоутворення тощо [80, с. 362].

Очевидно, що до таких комплексних міжвидових методик належатиме методика розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, що охоплюватиме як злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації (ст.ст. 335, 336, 337 КК) так і злочини проти встановленого порядку несення військової служби (ст.ст. 407, 408, 409 КК) із спільністю загального способу їх вчинення, пов'язаного з процесом «ухилення» винної особи.

Більш докладна класифікація і характеристика зазначених кримінальних правопорушень стане предметом розгляду у підрозділі 1.2 даного дослідження. Натомість, у рамках цього підрозділу необхідно акцентувати увагу на розробленні актуальної проблематики зазначених видів злочинів у сучасних наукових дослідженнях, що стане базою розроблення методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

У цьому зв'язку слід визнати, що проблемам протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із ухиленням від військової служби, приділено недостатньо уваги.

Вітчизняним монографічним криміналістичним дослідженням, яким запропоновано відповідну видову методику, стала кандидатська дисертація

В. В. Давиденка, захищена у 2015 році, «Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби» [38]. Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у низці наукових положень, що характеризуються різного ступеня науковою новизною, а саме вперше:

- розроблено наукові основи видової криміналістичної методики розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби, зокрема в умовах виконання ЗС України специфічних завдань щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості держави у ситуаціях озброєної агресії, збройного конфлікту або безпосереднього ведення військових (бойових) дій, визначено її місце в системі криміналістичних методик розслідування військових злочинів;

- розкрито зміст структурних елементів криміналістичної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби, зокрема: типологію правопорушників – військовослужбовців, які належать до різних категорій, характерні способи підготовки, вчинення та приховування злочинів, інші об'єктивні та суб'єктивні обставини кримінального правопорушення, які визначають специфіку слідоутворення та впливають на обрання прийомів збирання доказів у кримінальному провадженні;

- здійснено розподіл типових слідчих ситуацій на сприятливі, менш сприятливі та несприятливі з огляду на характер, обсяг і джерела зібраної в кримінальному провадженні інформації про подію кримінального правопорушення, особу підозрюваного та інших причетних до злочину осіб, а також відповідних їм слідчих версій і засобів їх перевірки на початковому та наступному етапах розслідування;

- виокремлено особливості організації й тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому та наступному етапах розслідування, зокрема в умовах протидії розслідуванню з боку заінтересованих осіб, використання з метою її подолання допомоги

громадськості, взаємодії слідчого з підрозділами Військової служби правопорядку у ЗС України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Міністерства внутрішніх справ України, а також інших військових формувань.

Ряд суттєвих для відповідної видової методики наукових положень було удосконалено:

- рекомендації щодо встановлення слідчим закріплених КПК України обставин, які підлягають доказуванню, що стосуються події самовільного залишення військової частини або місця служби, спеціального суб'єкта злочину, співучасті, мотивів і мети злочинних дій, які впливають на ступінь їх тяжкості;

- прийоми планування слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання та перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, в умовах ускладненої слідчої ситуації;

- положення, що визначають найбільш оптимальні шляхи використання спеціальних знань, серед яких особливого значення для збирання доказів набуває залучення як спеціалістів фахівців автомобільної, бронетанкової, медичної та хімічної служб, підрозділів ракетно-артилерійського та стрілецького озброєння, інших інженерно-технічних підрозділів, а також призначення окремих видів судових експертиз.

Інші суттєві положення методики дістали подальшого розвитку [див.: 38, с. 9-11].

Визначаючи надзвичайну актуальність та практичну цінність здійсненого дисертаційного дослідження, водночас, необхідно підкреслити ту обставину, що запропонована криміналістична методика носить вузький суто видовий характер та не торкається як інших військових злочинів, що вчинюються способом ухилення (дезертирство, ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом), так і кримінальних правопорушень у сфері забезпечення призову та мобілізації.

Натомість, остання із означених категорій кримінальних правопорушень з криміналістичних позицій досліджувалася у закордонних монографічних роботах. Це, зокрема, кандидатська дисертація Є. В. Іонової, захищена ще у 2006 році, «Розслідування ухилення від проходження військової чи альтернативної цивільної служби» [53]. У результаті дисертаційного дослідження було виявлено типові обставини, що підлягають встановленню в ході розслідування ухилення від проходження військової та альтернативної цивільної служби; обґрунтовано провідну роль типових обставин, що підлягають встановленню, в структурі окремої методики розслідування взагалі і розглянутих кримінальних правопорушень зокрема; досліджено зміст криміналістичної характеристики ухилення від проходження військової та альтернативної цивільної служби; виявлено типові вихідні слідчі ситуації початкового етапу розслідування; розроблено рекомендації з планування розслідування, виходячи зі змісту вихідних слідчих ситуацій; проаналізовано специфіку взаємодії слідчого з працівниками військкоматів, установ охорони здоров'я, релігійних організацій та органів дізнання; розглянуто особливості тактики проведення окремих слідчих дій; виявлено типові помилки розслідування ухилення від проходження військової і альтернативної цивільної служби та запропоновано шляхи їх усунення [53, с. 13].

У 2009 р. А. Л. Багратяном також було представлено дисертаційне дослідження на тему «Особливості розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби за законодавством Російської Федерації і Республіки Вірменія (порівняльно-правове дослідження)». У дисертації визначено взаємозв'язок кримінально-правової та криміналістичної характеристик самовільного залишення військової частини або місця служби, типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування та способи їх вирішення, особливості тактики проведення окремих слідчих дій [5].

Як то очевидно вбачається із положень зазначених робіт, дисертаційне дослідження Є. В. Іонової та А. Л. Багратяна хоча і викликають безумовний

інтерес як конкретні видові методики розслідування кримінальних правопорушень, що належать до предмета нашого дослідження, водночас вони виконані більше десяти років тому на базі іноземного кримінального та кримінально-процесуального законодавства та чинних вітчизняних правових і соціальних реалій не віддзеркалюють.

Таким чином необхідно констатувати, що до цього часу комплексної міжвидової методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, запропоновано не було. Залишалися системно не дослідженими питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби; характеристики осіб, якими вчиняються розглядувані види злочинів; механізм вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби; обстановка та слідова картина відповідних кримінальних правопорушень; організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби; особливості початкового етапу їх розслідування; специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Натомість окремі із зазначених питань висвітлювалися у публікаціях рівнів фахових видань і тез доповідей Г. Гановою, М. Б. Головком, М. І. Карпенком, Р. А. Каторкіним, М. Г. Колодяжним, Р. В. Комісарчуком, І. М. Медведєвою, І. І. Митрофановим, В. О. Пелецьким, М. С. Туркотом та ін. [див.: 32; 35; 57; 59-60; 67-68; 99-101; 117].

Ряд монографічних досліджень із різних галузей юриспруденції, тим чи іншим чином пов'язаних з питаннями організації та проходження військової служби, безумовно, повинні стати підґрунтям для побудови розроблюваної методики.

По-перше, це дослідження з теорії держави і права, серед яких необхідно виділити праці П. П. Богуцького, М. М. Прохоренка,

В.Й. Пашинського, В. І. Царенко, В. О. Шамрая [17; 116; 171; 211], присвячені комплексному дослідженню нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері формування, розвитку та функціонування ЗС України, теоретичним аспектам військового права як комплексної галузі у системі права, теоретичним і практичним проблемам реалізації конституційно-правового статусу військовослужбовців в умовах проведення військової реформи, організаційно-правовим та управлінським аспектам проблематики, правосвідомості особистості військовослужбовців.

По-друге, дослідження з кримінального права:

- навчальний посібник 1995 року М. І. Хавронюка «Військові злочини», де вперше в українській правовій літературі представлено відповідну загальну кримінально-правову характеристику [203];

- дисертаційні дослідження В.П. Базова, В.О. Бугаєва, М.І. Карпенка, М.С. Туркота, якими конкретизовано питання військових злочинів і покарання, кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, відповідальності за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості [6; 22; 56; 198];

- перше в Україні дослідження М. М. Сенька, безпосередньо присвячене актуальним проблемам кримінальної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби [19; 177]. У дисертації проаналізовано історичний розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби в Україні, а також кримінальну відповідальність за цей злочин за законодавством інших держав. Крім детального аналізу юридичних ознак складу злочину, досліджено особливості застосування покарання за його вчинення, розглянуто

суперечливі питання, що виникають у теорії кримінального права та практиці застосування законодавства про злочин, передбачений ст. 407 КК України;

- останнє докторське дисертаційне дослідження 2020 р. М. І. Карпенка «Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України». Дисертація за характером і змістом досліджених питань є однією з перших, а з окремих проблем першою в Україні, комплексною і системною науково-дослідною працею, присвяченою теоретико-методологічному дослідженню злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України. Праця містить теоретичні положення та науково обґрунтовані результати в галузі кримінального права України, що розв'язують важливу наукову та науково-прикладну проблему [58].

По-третє, дослідження кримінологічного аспекту проблематики:

- дисертаційне дослідження В. В. Бондарєва «Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних сил України: кримінологічний аналіз та попередження». У дисертації розкрито кримінально-правову та кримінологічну сутність, особливості нестатутних взаємовідносин, сформовано власне бачення боротьби з нестатутними взаємовідносинами як специфічною формою насильницької злочинності серед військовослужбовців, викладено пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері [21];

- дисертація Є.Б. Пузиревського, присвячена кримінологічному аналізу і запобіганню військовим злочинам. У роботі, зокрема, сформульовано визначення злочинності військовослужбовців, низку конкретних пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення теоретико-правових засад і практики загальносоціального, спеціального та індивідуального запобігання військовим злочинам на основі вжиття комплексу заходів впливу на найбільш злободенні і винятково небезпечні для військових формувань України проблеми, у тому числі й засобами віктимологічної профілактики [172].

По-четверте, дослідження в галузі кримінального процесу і криміналістики:

- дисертація 1999 р. О. С. Ткачука, присвячена судовому розгляду кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями ЗС України. Дослідженням проаналізовано найхарактерніші ознаки діяльності військових судів України щодо здійснення правосуддя та предмет доказування у кримінальних справах, пов'язаних зі злочинами проти порядку підлеглості й військової ввічливості, діяльність військових прокурорів та захисників-адвокатів як під час судового слідства так і під час судових дебатів [196];

- дисертація 1999 р. В. М. Бозрова, що пропонує шляхи вирішення проблем правосуддя по кримінальним справам у практиці військових судів. Розглянуто теоретичні основи правосуддя у кримінальних справах у діяльності військових судів; процесуальні та організаційні аспекти їх діяльності у стадії призначення судового засідання; проблеми стадії судового розгляду в діяльності військових судів, а також теоретичні основи і практика застосування даних криміналістики, етіології та інших наук у діяльності військових судів [20];

- дисертація 2002 р. Є. В. Варфоломєєва, присвячена протидії розслідуванню вбивств, що вчинюються військовослужбовцями, та криміналістичним методам його подолання. Дослідженням розкрито поняття, сутність, форми та способи протидії розслідуванню вбивств, вчинюваних військовослужбовцями; запропонована криміналістична характеристика цих злочинів, а також загальна характеристика криміналістичних засобів і методів виявлення та подолання протидії; розкрито тактичні особливості проведення окремих слідчих дій і застосування спеціальних знань під час вирішення ситуацій протидії розслідуванню досліджуваних злочинів [25];

- дисертація 2002 р. В. В. Єфіменка, якою розроблено методіку розслідування викрадань вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв. Розкрито питання нормативно-правових

основ обігу та криміналістичної характеристики викрадань вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв; початкового етапу розслідування їх викрадання, а також особливостей тактики окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування [44];

- дисертація 2003 р. С. В. Кірсанова, присвячена використанню даних криміналістичної характеристики злочинів, що вчинюються військовослужбовцями у сфері придбання, зберігання та збуту наркотичних засобів і психотропних речовин, у слідчій практиці органів військової прокуратури. Дослідженням запропоновано зазначену криміналістичну характеристику, на базі якої визначено типові слідчі ситуації, що складаються у кримінальних провадженнях про незаконне придбання і зберігання з метою збуту наркотичних засобів і психотропних речовин, а також визначено особливості методики розслідування злочинів досліджуваної категорії і тактики проведення військовими прокурорами та слідчими окремих слідчих дій [61];

- дисертація 2005 р. С. Ю. Ривкіна щодо особливостей розслідування і запобігання вбивств, які вчинюються військовослужбовцями. У роботі визначено вихідні слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств, що вчинюються військовослужбовцями, а також особливості проведення слідчих дій та використання спеціальних знань під час розслідування злочинів зазначеного виду [173];

- дисертація 2006 р. О. О. Зархіна «Проблеми нагляду військового прокурора за розслідуванням злочинів». Дослідженням розкрито правовий статус військової прокуратури; організаційні та правові проблеми розслідування злочинів у ЗС України та інших військових формуваннях, а також нагляд військового прокурора за додержанням законів органами дізнання й досудового слідства у ЗС України [50];

- дисертація 2006 р. В. С. Давиденка щодо основ методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил

взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. У роботі вперше в Україні розроблено криміналістичну характеристику зазначеної категорії злочинів та розглянуто кореляційні зв'язки між її елементами, здійснено класифікацію типових слідчих ситуацій на окремих етапах розслідування та запропоновано перелік відповідних версій, сформульовано розширене коло обставин, які входять в окремий предмет доказування при розслідуванні злочинів даного виду, надано рекомендації щодо організації і планування розслідування [39];

- дисертація 2018 р. С. А. Степанова, присвячена методиці розслідування злочинів проти військової служби, пов'язаних із застосуванням фізичного насильства. Дослідженням вперше виявлено тенденції виникнення і розвитку криміналістичних знань про розслідування розглядуваних злочинів; сформульовано авторську рівневу криміналістичну класифікацію злочинів проти військової служби, пов'язаних із застосуванням фізичного насильства; визначено елементно-компонентний склад криміналістичної характеристики злочинів проти військової служби, пов'язаних із застосуванням фізичного насильства; розроблено науково-обґрунтований порядок розгляду повідомлень про досліджувані злочини; встановлено найбільш типові вихідні та слідчі ситуації розслідування злочинів проти військової служби, пов'язаних із застосуванням фізичного насильства в залежності від конкретного злочинного діяння, умов, його вчинення; розроблено науково обґрунтовані алгоритми вирішення вихідних слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів проти військової служби, пов'язаних із застосуванням фізичного насильства; сформульовано та обґрунтовано тактичні рекомендації з проведення допиту військовослужбовців при розслідуванні злочинів проти військової служби, пов'язаних із застосуванням фізичного насильства [183].

По-п'яте, у сфері адміністративного права слід відзначити здобутки: А. Ф. Мота, С. С. Тюріна, Н. І. Чудик-Білоусова, В. В. Чумака, з питань дисциплінарної, адміністративної та матеріальної відповідальності

військовослужбовців [103; 199; 208; 210]; І. Ф. Коржа та В. О. Паламарчука, з питань вступу, просування і припинення військової служби в Україні [72; 114].

Поряд із проведеним аналізом наукових досліджень, в яких у тому чи іншому ступені висвітлювалися питання, що належать до предмета даного дослідження, необхідно підкреслити, що наукова розробленість методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, буде неповною без визначення останнього центрального терміну, передусім закріпленого на законодавчому рівні.

Відповідно до чинного законодавства, правовою основою військового обов'язку і військової служби є Конституція України, Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» [71; 128; 151; 157], інші закони України, а також прийняті відповідно до них укази Президента України та інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби, служби у військовому резерві та статусу військовослужбовців [147; 150], а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Військова служба згідно із ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [128] – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Другою частиною цієї статті визначено, що проходження військової служби здійснюється: громадянами України – у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом; іноземцями та особами без громадянства – у добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню

військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних сил України.

Законодавчо встановлено види військової служби: строкова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб рядового складу; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період [128, ч. 6 ст. 2].

1.2 Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

У побудові криміналістичних методик активно застосовується типологічний метод, який, зокрема, припускає розчленування систем об'єктів та їх наступне групування за допомогою узагальнених, ідеалізованих моделей, що сприяє вирішенню завдання з упорядкованого опису і пояснення певної сукупності об'єктів, дослідженню їх будови і функцій у системі [111, с. 656]. Класифікація у даному випадку розглядається як процес і результат застосування типологічного методу, що дозволяє розділити множинність об'єктів на підмножини (підкласи) за визначеними ознаками. Наукова класифікація допомагає розкрити сутність досліджуваних об'єктів, повніше і точніше виділити й оцінити їхні властивості, зв'язки і відносини, сприяє

систематизації знань, понятійного апарату, служить базою для подальшої розробки теорій і положень у тій чи іншій науковій галузі [див.: 194].

Необхідно підкреслити той факт, що всі науки кримінально-правового циклу активно застосовують класифікацію злочинів, здійснюючи її за різними критеріями відповідно до необхідності вирішення власних теоретичних завдань [зокрема див.: 10; 46; 108]. Водночас, криміналістика під класифікацією злочинів розуміє їх поділ на певні групи за відповідними притаманними їм ознаками, істотними саме з криміналістичної точки зору, які відрізняють їх від інших злочинів [185, с. 85]. Таким чином, необхідно приєднатися до точки зору тих вчених, які вважають, що криміналістична класифікація злочинів повинна бути спрямована на вдосконалення і подальший розвиток методик розслідування окремих категорій злочинів, сприяючи деталізації, з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики [див.: 11, с. 739-745; 27; 76, с. 341; 216, с. 127].

Логіка наукового пошуку, обумовлена прагненням повного опрацювання об'єкта та висвітлення предмета даного дослідження, вимагає застосування як логічних прийомів аналізу так і синтезу, за допомогою чого стає можливим дослідження виділених ознак у їх єдності та взаємозв'язку. Тому слід солідаризуватися з ученими, які наголошували на тій обставині, що об'єкт дослідження може бути правильно пізнаний лише тоді, коли за допомогою класифікації проникають від вихідного цілого до його утворюючих елементів, частин, і від них знову до цілого, пізнаючи закономірності присутності таких частин і елементів, їх взаємозв'язку і взаємодії в рамках досліджуваної системи. Як відзначає І. Ф. Герасимов, недостатня розробленість систематики і класифікації в методиці розслідування у певній мірі є гальмами розвитку й удосконалення наявних окремих методик та створення нових. Водночас, криміналістичні класифікації в методиці дозволяють розробляти диференційовані рекомендації, які враховують особливості того чи іншого класу, групи об'єктів [33, с. 52].

Здійснення криміналістичної класифікації є дуже важливим елементом дослідження злочинів, оскільки вона спрямована на їх систематизацію, виділення певних специфічних груп злочинів, що дає змогу зробити більш детальний і змістовно конкретний їх опис та аналіз, тим самим сприяє розробці, вдосконаленню й розвитку окремих методик розслідування. Ось чому криміналістичну класифікацію злочинів варто вважати одним із принципів, що сприяє формуванню методики розслідування [80, с. 350].

У науковій літературі висловлюються різні погляди щодо основ криміналістичної класифікації злочинів. У 50-60-их роках теоретичні основи методики розслідування злочинів формувалися тільки на основі кримінально-правових критеріїв – загального, родового чи безпосереднього об'єктів злочинного посягання [75, с. 350].

Так, стосовно предмета даного дослідження, всі види злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, за родовим об'єктом розподілені у двох розділах чинного КК [див.: Додаток Б; 45; 82].

По-перше, це розділ XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», що містить такі статті:

- 335 «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу». Здійснений аналіз практики розслідування цього злочину за сім останніх років свідчить про надзвичайну актуальність розглядуваної тематики. Так, якщо за трьома показниками (кількість зареєстрованих кримінальних проваджень, повідомлень про підозру і проваджень, спрямованих до суду з обвинувальним актом) у 2013-му та 2014-му роках розглядуваний вид злочину характеризувався незначними показниками (35/28/27 – 2013 р. та 10/1/1 – 2014 р. [падіння показників роботи органів досудового розслідування у 2014 році за цією статтею відбулося на фоні початку антитерористичної операції та збільшення реєстрації фактів ухилень від призову за мобілізацією]), то у наступних роках розглядувані показники за ст. 335 збільшилися на порядок: 2015 – 342/65/59;

2016 – 448/98/89; 2017 – 422/167/141; 2018 – 718/299/275; 2019 – 683/264/257. Таким чином, за період 2015-2019 рр. середня питома вага «розкриття» (повідомлення про підозру) складає лише 27 %, а направлення проваджень до суду – тільки 25 %. Тобто у середньому 75 % кримінальних проваджень зупиняються у зв'язку із тим, що місцезнаходження підозрюваних невідомо;

- 336 «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» – стаття, яка активно працювала саме в цей особливий період: 2014 р. – 680/294/278, з піком у 2015 – 2256/1230/1116. Подальші роки, в яких мобілізації не оголошувалися, на фоні зазначених показників характеризуються мінімальною кількістю: 2016 – 36/8/6; 2017 – 9/1/1; 2018 – 1/0/0; 2019 – 3/0/0. Водночас, необхідно зазначити, що і на піку рівня розглядуваного злочину у 2015 р. питома вага повідомлень про підозру від загальної кількості зареєстрованих злочинів склала 54 %, направлення проваджень до суду – тільки 49 %, 51 % проваджень зупинялися у зв'язку із тим, що місцезнаходження підозрюваного невідомо;

- 336-1 «Ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації». Із введенням у лютому 2015 року цієї статті до КК [див.: 132], лише в зазначений рік було зареєстровано 10 кримінальних проваджень, 2-ом особам повідомлено про підозру та 2 провадження направлено до суду. У наступних роках норма фактично не працює;

- 337 «Ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів». Факти вчинення цього злочину неухильно із року в рік збільшуються: 2013 – 0/0/0; 2014 – 1/0/0; 2015 – 14/2/2; 2016 – 47/4/4; 2017 – 128/62/49; 2018 – 258/156/149; 2019 – 319/178/172. Якщо в період 2013-2016рр. питома вага повідомлень про підозру від загальної кількості зареєстрованих злочинів склала лише 16 %, то у 2017-2019 рр. ситуація покращилася, і цей показник дорівнює 54 %, а середній відсоток направлення проваджень до суду від загальної кількості зареєстрованих злочинів склав –

49 %. Тобто, як і за ст. 336, 51 % проваджень зупиняються у зв'язку із тим, що місцезнаходження підозрюваного невідоме.

По-друге, це розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», що містить такі статті:

- 409 «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом»: 2013 – 15/13/13; 2014 – 81/48/44; 2015 – 57/40/24; 2016 – 14/8/6; 2017 – 17/8/7; 2018 – 23/3/3; 2019 – 14/6/5. Із наведених відомостей очевидно вбачається, що в моменти активізації бойових дій факти вчинення цього злочину збільшуються в рази. Зокрема, у 2014 році в порівнянні з минулим випадки «самокалічення» серед військовослужбовців збільшилися в 5 разів (з 15 до 81);

- ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби»: 2013 – 25/22/21; 2014 – 1814/939/312; 2015 – 3927/3173/1556; 2016 – 2345/1898/1572; 2017 – 3204/2424/2173; 2018 – 2790/1557/1382; 2019 – 2464/1424/1330. У періоди початку або активізації бойових дій факти вчинення цього злочину збільшувалися кратно. Зокрема, у 2014 році в порівнянні з минулим роком факти «самовільного залишення» серед військовослужбовців збільшилися в 72 рази (з 25 до 1814), а в 2015 у порівнянні з 2013 роком – в 157 разів (до 3927). В період з 2014 до 2019 року питома вага повідомлень про підозру від загальної кількості зареєстрованих злочинів склала 68 %, направлення проваджень до суду – 48 %, тобто 52 % проваджень зупиняються у зв'язку із невстановленням місцезнаходження підозрюваного;

- 408 «Дезертирство» характеризується такими показниками: 2013 – 5/3/2; 2014 – 1061/762/69; 2015 – 997/901/159; 2016 – 386/331/107; 2017 – 451/292/185; 2018 – 202/64/48; 2019 – 189/94/87. Так само, як і за ст. 407, з початком бойових дій факти вчинення дезертирства збільшувалися кратно. У 2014 році в порівнянні з минулим – в 212 разів (з 5 до 1061). У період з 2014 до 2019 року питома вага повідомлень про підозру від загальної кількості

zareєстрованих злочинів склала 65 %, направлення проваджень до суду – лише 26 %, що свідчить про дуже високий відсоток зупинення кримінальних проваджень у зв'язку із невстановленням місцезнаходження підозрюваних (74%).

У 70-80-их роках минулого сторіччя ряд провідних учених, серед яких О. М. Васильєв, В. Я. Колдін, М. П. Яблоков, запропонували відмовитися від розробок окремих методик розслідування за кримінально-правовим критерієм та використовувати тільки криміналістичні, а як на найголовніший із останніх указували на спосіб учинення злочинів [див.: 26, с. 425; 65, с. 16]. Водночас, професор Р. С. Белкін жорстко критикував цю точку зору на тих підставах, що без кримінально-правової класифікації сукупність окремих криміналістичних методик утратила б ознаки системи, простежити зв'язок між методиками виявилось б неможливим через відсутність підстави їх групування [див.: 11, с. 743].

Щодо злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, необхідно, безперечно, погодитися із надзвичайною важливістю кримінально-правових критеріїв класифікації цих злочинів, оскільки визначення їх родового об'єкта автоматично вказує і на специфіку їх суб'єктів.

Так, відповідно до чинного законодавства щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії:

- допризовники – особи, які підлягають приписці до призовних дільниць;
- призовники – особи, приписані до призовних дільниць;
- військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;
- військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;

- резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час.

До категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України [див.: 128, ч. 9 ст. 1].

Таким чином, у кримінальних правопорушеннях, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову та мобілізації, суб'єктами є:

- за ст. 335 – призовники (громадяни України, які підлягають черговому призову на строкову військову службу) або офіцери, що призиваються із запасу, у тому числі такі, що перебувають на тимчасовому обліку у військовому комісаріаті або без законних підстав не перебувають на військовому обліку [105, с. 846-847];

- за ст. 336 – військовозобов'язані (громадяни України, у т.ч. і ті, які під час мобілізації перебувають за кордоном, чоловічої або жіночої статі, а також ті, що перебувають в запасі таких категорій: першої (які перебували на військовій службі і отримали під час її проходження військово-облікову спеціальність) або другої (які не отримали військово-облікової спеціальності, проходили службу в інженерно-технічних частинах, які взагалі призивалися на військову службу, а також військовозобов'язані жінки) [105, с. 848];

- за ст. 337 – військовозобов'язані, допризовники, призовники і військовослужбовці [105, с. 852].

У кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинах) суб'єктами є виключно військовослужбовці [105, с. 1006, 1008, 1012].

Така специфіка диференціації за родовим об'єктом і суб'єктами відбивається і на особливостях кримінально-процесуальної класифікації відповідно до підслідності досліджуваних видів кримінальних правопорушень. Статтею 216 КПК «Підслідність» у п. 3 ч. 4 передбачено, що по кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення

військової служби (військових злочинах) досудове розслідування здійснюють слідчі органів Державного бюро розслідувань. Водночас, жоден із злочинів, що посягають на встановлений порядок призову та мобілізації, не віднесено до підслідності інших органів досудового розслідування, передбачених ст. 216. Відтак згідно із ч. 1 цієї норми кримінальні правопорушення за ст.ст. 335, 336, 336-1 і 337 КК розслідуються слідчими органів Національної поліції [див.: 83].

Зазначена специфіка підслідності, безперечно, накладає суттєві особливості організації розслідування розглядуваних злочинів, передусім у питаннях взаємодії та координації.

Дуже важливою тезою є думка про необхідність, як у слідчій практиці так і під час побудови нових окремих методик, активно використовувати наукові здобутки і рекомендації, розроблені останнім часом рядом міжвидових методик, що засновуються на єдності інформаційно-відображувальних процесів, властивих певним «групам криміналістично подібних видів злочинів» [109, с. 55]. Рекомендації таких методик [зокрема див.: 194] дозволяють правильно оцінити слідчу ситуацію й обрати необхідний напрямок розслідування, в ході якого і з'ясовуються видові ознаки розслідуваного злочину.

Тому, необхідно особливо наголосити на тій обставині, що для всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, загальним характерним способом їх вчинення є «ухилення». При цьому по злочинах, передбачених ст.ст. 335, 336, 336-1, 337, 409 КК, цей термін безпосередньо визначений у назві та диспозиції статей, а статті 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» і 408 «Дезертирство» за своєю сутністю є конкретними активними формами ухилення від військової служби.

Семантично ухилятися – намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось; уникати [181, с. 637]. Тому очевидним є той факт, що ухилення від військової служби є загальною

ознакою способу вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 335, 336, 337, 407, 408, 409 КК. Конкретні способи такого ухилення стануть предметом докладного розгляду у підрозділі 2.2 даного дослідження.

Таким чином, слід зробити висновок, що для побудови методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, важливими є як кримінально-правові критерії класифікації останніх (родовий об'єкт, суб'єкт) так і криміналістичні (передусім конкретизований спосіб вчинення).

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

2.1 Характеристика осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби

Одним із принципів побудови окремої, у тому числі міжвидової, методики розслідування кримінальних правопорушень є розроблення методичних рекомендацій на основі криміналістичного аналізу злочинів певної категорії (класифікаційної групи) і створення їх типової інформаційно-пізнавальної моделі – криміналістичної характеристики досліджуваної групи злочинів. Завдяки криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень стає можливим виявити певні закономірності й залежності в їх механізмі, побудувати типові слідчі версії щодо події злочину та його учасників, указати на характерні сліди, їх місцезнаходження і значення в установленні обставин злочину. Криміналістична характеристика і криміналістична класифікація злочинів є передумовою розробки оптимальних методів і засобів розслідування відповідної категорії злочинів [80, с. 350].

У цьому зв'язку необхідно наголосити на тій обставині, що природа характеристики злочинів, її практичне та наукове значення для криміналістики визначається теорією даної галузі наукового знання, безпосереднім предметом її вивчення, виходячи із об'єкта пізнання та особливостей його відбиття. Об'єктом дослідження криміналістики прийнято

вважати, по-перше, злочинну діяльність, результати вивчення якої повинні узагальнюватися у відповідних характеристиках, та, по-друге, практику розслідування й запобігання злочинам, результати вивчення якої узагальнюються, науково обробляються та пропонуються користувачам у вигляді відповідних методик і рекомендацій.

Водночас, серед провідних криміналістів, які розроблювали розглядувану наукову категорію [докладно див.: 13; 24; 34; 86], досі не має єдиної думки щодо її змісту та переліку обов'язкових елементів. У своїх дослідженнях В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, І. А. Возгрін, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько формулюють криміналістичну характеристику злочинів як систему або модель системи типових, узагальнених, зведених відомостей (інформації) про вид або групу злочинів [див.: 7; 12; 14; 70; 176; 195]. Значення криміналістичної характеристики злочинів вказаними вченими слушно уявляється в тому, що вона є структурним елементом окремої методики розслідування злочинів, яка відіграє роль матриці, що накладається на конкретний випадок і дозволяє побудувати його ймовірну модель [77, с. 688], а найістотнішими ознаками криміналістичних характеристик, на яких наголошують автори, є:

- а) сукупність узагальненої інформації про ознаки певного виду злочинів;
- б) установлення і врахування закономірностей між такими ознаками;
- в) призначення для використання в розслідуванні певних видів злочинів [87, с. 61].

Такою, що отримала величезний резонанс, була думка професора Р. С. Белкіна, висловлена у 2001 році, про те, що «криміналістична характеристика злочину не виправдала сподівань, які на неї покладалися науковцями і практикаками, зжила себе, та із реальності, якою вона уявлялася всі ці роки, перетворилася на ілюзію, на криміналістичний фантом» [11, с. 223]. Цю точку зору провідний науковець пояснював тим, що до структури

криміналістичної характеристики включаються дані, що не належать до криміналістичної науки, а розробляються кримінальним правом і кримінологією, зокрема про кримінально-правову кваліфікацію злочину, кримінологічні дані про особи злочинця і жертви, про типову обстановку й предмет зазіхання тощо.

Водночас, більшість криміналістів пояснюють необхідність застосування під час побудови характеристики злочинів елементів кримінально-правового і кримінологічного походження цілями їх використання у запобіганні, виявленні та розслідуванні злочинів шляхом їх трансформації та наповнення своїм (криміналістичним) змістом. Характерним прикладом такого ставлення є структура криміналістичної характеристики, запропонована в сучасній криміналістичній літературі: дані стосовно осіб, які вчиняють злочини певної категорії; дані про мету і мотив злочину; дані про об'єкт злочинного посягання; дані про спосіб злочину; дані, що характеризують обстановку злочину [80, с. 353-357]. Причому, найсуттєвішими для характеристики злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, необхідно визнати дані стосовно осіб, якими вчиняються відповідні злочини, способи їх вчинення, їх обстановку і «слідову картину», що зумовило структуру другого розділу цієї роботи.

Дані стосовно осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення певної категорії, повинні містити відомості, що характеризують типову особу злочинця і сприяють побудові версії щодо нього, його пошуку й установленню. Криміналістично-значущі властивості особи злочинця можна поділити на три групи: 1) біологічні, що включають статеві, вікові, фізичні ознаки; 2) психічні, що свідчать про інтелект, емоційну й вольову сфери таких осіб; 3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, місце проживання, родинний стан тощо. Комплекс особистих якостей злочинця зумовлює мету та мотив злочину, спосіб, вибір об'єкта посягання, знаряддя, засоби та обстановку його вчинення [80, с. 353-354].

У цьому зв'язку, передусім, необхідно наголосити на тій обставині, що законодавець встановлює різні способи несення служби, залежно від державної належності особи. Для громадян України військова служба може здійснюватися у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом. Що стосується іноземців або осіб без громадянства – для них передбачена виключно добровільна служба (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних сил України [див.: 128].

Водночас, необхідно наголосити і на тій обставині, що формування характеристики осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, є неможливим без урахування кримінально-правового аспекту проблематики, положень багатьох законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що визначають ознаки суб'єктів розглядуваних кримінальних правопорушень.

Як зазначалося у підрозділі 1.2 даного дослідження, у кримінальних правопорушеннях, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову та мобілізації, суб'єктами є:

- за ст. 335 – призовники (громадяни України, які підлягають черговому призову на строкову військову службу або офіцери, що призиваються із запасу, у тому числі такі, що перебувають на тимчасовому обліку у військовому комісаріаті або без законних підстав не перебувають на військовому обліку) [105, с. 846-847];

- за ст. 336 – військовозобов'язані (громадяни України, у т.ч. і ті, які під час мобілізації перебувають за кордоном, чоловічої або жіночої статі, а також ті, що перебувають в запасі таких категорій: першої (які перебували на військовій службі та отримали під час її проходження військово-облікову спеціальність) або другої (які не отримали, військово-облікової спеціальності, проходили службу в інженерно-технічних частинах, які взагалі призивалися на військову службу, а також військовозобов'язані жінки) [105, с. 848];

- за ст. 337 – допризовники, призовники, військовозобов'язані [105, с. 852; 128].

У військових кримінальних правопорушеннях суб'єктами є виключно військовослужбовці.

Тому, в першу чергу, необхідно визначитися із тими особами, які не підпадають під категорію «*призовники*» та відповідно не підлягають призову на строкову військову службу. Це особи, які: не досягли 18 років або на день відправки на строкову військову службу вже досягли 27 років (офіцери – 43 років); визнані за станом здоров'я непридатними до військової служби в мирний час; батько (мати), рідний брат чи сестра яких загинули чи померли або є інвалідами, якщо інвалідність настала під час проходження військової служби; пройшли військову службу в інших державах; закінчили курс навчання за програмою підготовки офіцерського складу або прапорщиків у навчальних закладах МВС, СБУ, інших військових формувань та мають військові чи спеціальні звання; щодо яких ведеться дізнання чи досудове слідство або кримінальна справа розглядається судом – до прийняття відповідного рішення; засуджено до позбавлення волі (при цьому повторне ухилення від призову на строкову військову службу після відбуття покарання (крім позбавлення волі) за таке кримінальне правопорушення не звільняє особу від кримінальної відповідальності); особи жіночої статі. Підлягають виключенню з військового обліку особи, засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжких злочинів. Тому вони не можуть бути суб'єктами ухилення від призову на строкову військову службу. Водночас, не є обставиною, яка звільняє громадянина України від військового обов'язку, те, що він проживає за кордоном [105, с. 847; 128].

Не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу особи, яким за рішенням військової комісії згідно із положеннями ст. 17 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» була надана відповідна відстрочка: а) за сімейними обставинами; б) за станом здоров'я; в) для продовження

навчання; г) у зв'язку з депутатською діяльністю і діяльністю як сільських, селищних і міських голів; д) на період роботи за спеціальністю за основним місцем роботи призовникам – педагогічним працівникам з вищою педагогічною освітою у загальноосвітніх навчальних закладах; е) в інших випадках, визначених законом, – протягом дії відстрочки [див.: 105, с. 847; 128].

З приводу категорії «військовозобов'язані», суттєве значення мають вікові ознаки суб'єкта ухилення від призову за мобілізацією. Ним можуть бути особи віком від 18 років до граничного віку перебування в запасі першого або другого розряду (для солдат, матросів, сержантів і старшин – це, відповідно, 35 і 60 років, молодших офіцерів – 45 і 60, старших офіцерів, крім полковників (капітанів 1-го рангу) – 50 і 60, полковників (капітанів 1-го рангу) – 55 і 60, вищих офіцерів – 60-65 років. [127, ст. 28], а щодо статевої – то військовозобов'язаними можуть бути лише ті із жінок, які: а) звільнені з військової служби за контрактом у запас; б) мають за спеціальністю медичну підготовку або підготовку, споріднену з відповідною військово-обліковою спеціальністю за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, придатні до військової служби за станом здоров'я і віком. Жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час. У мирний час жінки можуть бути прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом) [128, чч. 11,12 ст. 1].

Не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані, визначені ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [154].

Підлягають виключенню з військового обліку особи, які проходять військову службу (навчання) у вищих військових навчальних закладах і військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти; визнані військово-лікарськими комісіями непридатними до військової служби з виключенням з

військового обліку; досягли граничного віку перебування в запасі; припинили громадянство України; були раніше засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; направлені для відбування покарання до установ виконання покарань або до яких застосовано примусові заходи медичного характеру; не отримали до 40-річного віку військово-облікової або спорідненої з нею спеціальності [128, ч. 6 ст. 37]. Тому такі особи не можуть бути суб'єктами ухилення від призову за мобілізацією. Законами України можуть бути передбачені й інші категорії громадян, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації [105, с. 846-850].

Особи, виконання якими військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням, щодо яких є рішення комісій у справах альтернативної служби, можуть стати суб'єктом ухилення від призову на строкову військову службу лише у випадку, коли вказане рішення було скасовано у зв'язку з тим, що ці особи ухилилися від проходження альтернативної служби або під час її проходження брали участь у страйку, займалися підприємницькою діяльністю, навчалися в установах освіти (крім середніх або вищих установ освіти з вечірньою чи заочною формою навчання) [105, с. 847].

Характеристиці особи, яка ухиляється від військової служби, присвячували свої роботи Ю. М. Антонян, А. Л. Багратян, В. В. Давиденко, А. І. Долгова, В. Є. Емінов, Є. В. Іонова, В. М. Кудрявцев, І. М. Мацкевіч, Є. А. Моргуленко, А. І. Шилов та ін. [4; 5; 37-38; 53; 79; 102; 213; 215].

Узагальнено з точки зору біолого-соціальних аспектів розглядуваної характеристики дослідники наголошують, що 77 % осіб, які ухиляються від призову та мобілізації, належать до вікової групи від 18 до 22 років, у 69 % випадків тими, хто вчинив цей злочин, є міські жителі, 66 % виховувалися в неповній сім'ї, 91 % на момент вчинення злочину у шлюбі не перебувають [53, с. 46-47].

Більш конкретно та з урахуванням психологічних характеристик осіб, засуджених за вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від призову та мобілізації, Є. В. Іонова розподілила на чотири основні групи [див. 53, с. 46-51].

Перша група (маргінальна) – особи з неповних, неблагополучних, матеріально незабезпечених сімей. Найчастіше мають судимість. За підсумками проходження медичної комісії визнані «індивідуально примітивними особистостями» (насилу читають, запам'ятовують інформацію, пишуть). Часто ніде не працюють і не вчаться. У 65 % випадків проживають в сільській місцевості. Зазначені особи, як правило, мають маргінальні нахили (систематично вживають алкогольні напої, пробували вживати наркотичні засоби тощо). Їх бажання тривіальні. Вони не мають захоплень, прагнень до будь-чого. Такі особи вчиняють кримінальні правопорушення шляхом неявки до військового комісаріату (не діють). Мотиви ухилення – байдуже ставлення до своїх обов'язків. При провадженні досудового розслідування часто не створюють конфліктної ситуації. Рідко користуються послугами адвоката. Дана група складає 32 % від загального числа осіб, які ухиляються від проходження військової служби [53, с. 46].

Друга група (морально не стійкі) – особи з типових сімей, що мають найчастіше середню освіту. Інтелектуально досить розвинені, працюють. Зазначені особи мають хобі, але не з області спорту. У 80 % випадків проживають в міській місцевості. Як правило, надмірно опікуються батьками. Вчиняють кримінальні правопорушення з мотивів побоювання нестатутних відносин, труднощів, які може принести служба. Ухиляються шляхом неявки до військового комісаріату за повісткою або просто переховуються у себе вдома, друзів чи родичів від працівників, які здійснюють їх розшук. Іноді намагаються незаконним способом (за допомогою введення в оману членів призовної комісії) отримати право на відстрочку від призову, звільнення від проходження служби або визнання непридатності до останньої. Однак роблять це елементарними вербальними

методами. Можуть створювати на досудовому розслідуванні конфліктні ситуації. Послугами адвоката користуються в 50 % випадків. Іноді домагаються права на проходження альтернативної (невійськової) служби, вважаючи, що вона дорівнює відтермінуванню. Складають 58 % від загального числа осіб, які ухиляються [53, с. 48].

Третя група («золота») – найбільш складна категорія осіб. Це молоді люди із забезпечених сімей, які мають вищу освіту та характеризуються споживацькими цілями у житті. У 98 % випадків проживають у містах. Представники цієї групи ухиляються від проходження військової служби більш витонченими способами, що ускладнює діяльність слідчого із доказування. Вони дають хабарі особам, що можуть сприяти фальсифікації права на звільнення або отриманню відстрочки від проходження військової служби, підробляють документи, з тією ж метою вводять в оману членів призовної комісії. Майже завжди в ході розслідування намагаються створити конфліктну слідчу ситуацію. У 99 випадках зі 100 користуються правом на захист. Кримінальні провадження відносно таких фігурантів становлять 10 % від загальної кількості [53, с. 49-50].

До четвертої групи осіб, які ухиляються, слід віднести так званий «випадковий» типаж. Ця група цікава тим, що дані особи «втрачені», «забуті» ТЦКтаСП або їх халатно не враховано. На жаль, кримінальні правопорушення, пов'язані із ухиленням від призову та мобілізації, що вчинені даними особами, залишаються не розкритими. Статистику щодо даних осіб встановити неможливо, оскільки ця група має прихований характер [53, с. 50].

Згідно із законодавством про *альтернативну (невійськову) службу*, відповідне право мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і вони належать до діючих згідно із законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. На альтернативну службу направляються громадяни, які підлягають призову на строкову військову

службу і особисто заявили про неможливість її проходження як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, документально або іншим чином підтвердили істинність переконань та стосовно яких прийнято відповідні рішення [127, ст.ст. 2, 4].

Є. В. Іонова осіб, які ухилились від проходження альтернативної (невійськової) служби, характеризує наступним чином: це громадяни, які розглядають право на проходження альтернативної (невійськової) служби в якості ще одного, більш латентного способу ухилення. Вони вводять в оману відповідний структурний підрозділ місцевої держадміністрації за місцем проживання щодо наявності у них відповідного віросповідання, яке суперечить несенню військової служби. Також здійснюють вказане кримінальне правопорушення за допомогою неявки по призовній повістці або в місце проходження альтернативної (невійськової) служби. Як правило, це особи із забезпечених сімей, із середньою або вищою освітою, які проживають в міській місцевості. Інтелектуально розвинені. Мотиви ухилення засновані на егоїстичних спонуканнях. У 78 % випадків створюють конфліктну ситуацію на досудовому розслідуванні. Майже завжди користуються правом на захист [53, с. 51-52].

Поряд із наведеною класифікацією Є. В. Іонова в особливу групу виділила співучасників ухилення від призову та мобілізації, які за її даними лише в 4 % випадків притягуються до кримінальної відповідальності. До групи таких співучасників, перш за все, належать батьки, родичі та близькі осіб, які ухиляються, а також особи, що у зв'язку зі своїм посадовим становищем надають допомогу у вчиненні цього кримінального правопорушення (лікарі військово-лікарняних комісій, працівники військового комісаріату тощо). При цьому батьки, родичі і близькі осіб, які ухиляються, стають пособниками з особистих, безкорисливих мотивів, а особи, що у зв'язку зі своїм посадовим становищем надають допомогу у вчиненні даного злочину, в більшості випадків, стають співучасниками з корисливих мотивів [53, с. 52].

У кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби суб'єктами є виключно військовослужбовці, характеристика яких повинна містити певні особливості у порівнянні з описом осіб, які ухиляються від призову чи мобілізації. Водночас, колективи військовослужбовців поповнюються колишніми призовниками, а із військових у минулому створюється військовий резерв. Відтак, особливості військовослужбовців, принаймні щодо їх соціальних характеристик, передусім, пов'язані з їх справжньою належністю до збройних сил.

Тому, в першу чергу, необхідно зосередитися на *психологічних характеристиках військовослужбовців* – питанні, що докладно досліджувалося Ю. М. Антоняном, А. Л. Багратяном, В. В. Давиденком, А. І. Долговою, В. Є. Еміновим, Р. А. Каторкіним, В. М. Кудрявцевим, І. М. Мацкевічем, Є. А. Моргуленком, А. І. Шиловим [4; 5; 37; 60; 78; 79; 102; 213; 215].

Особистість злочинця-військовослужбовця має суттєві особливості, зумовлені цілою низкою чинників: замкнута одностатева соціальна група міжособистісного спілкування; жорстка регламентація повсякденного побуту; необхідність за певних умов ризикувати життям; ієрархічна побудова взаємин між начальником і підлеглим при безумовному виконанні принципу єдиноначальності; незначний вільний час і, як правило, обмежений вибір культурно-дозвільних заходів; великі щоденні фізичні та психологічні навантаження тощо [215, с. 154-155].

З точки зору розповсюженості, основним кримінальним правопорушенням, пов'язаним з ухиленням від військової служби, є *самовільне залишення військової частини або місця служби*, рівень якого у середньому в 5 разів вище, ніж іншого (більш тяжкого) злочину – дезертирства. Найменшим рівнем розповсюженості, у порівнянні із раніше зазначеними, характеризується таке кримінальне правопорушення як ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом [див.: Додаток Б].

Вочевидь, психологічна характеристика осіб, винних у вчиненні цих кримінальних правопорушень, буде відрізнятися за певними показниками. Водночас, більш розробленою є характеристика розповсюдженішого із розглядуваних кримінальних правопорушень.

Психологічні особливості винного у вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби пов'язані з тими обставинами, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 407, є військовослужбовець строкової служби [105, с. 1006] (найбільш бурхливий розвиток психіки відбувається в період до 21-22 років, тобто саме у зазначеної категорії військовослужбовців), а суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, – будь-який інший військовослужбовець [105, с. 977-982].

З соціально-демографічного боку особа, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, характеризується наступними ознаками. Як зазначає В. В. Давиденко, 38 % притягнутих до відповідальності – це військовослужбовці строкової служби в перший період її проходження; 17 % – військовослужбовці другого періоду служби; 32 % – військовослужбовці, які проходять службу за контрактом; 13 % – офіцери і прапорщики. 81 % виховувались обома батьками; 11 % – тільки матір'ю; 5 % – виховувались без батьків і 3 % – лише батьком. 80 % отримали середню освіту; 5 % – середню спеціальну; 4 % – неповну середню; 11 % – вищу освіту (високий відсоток пояснюється, зокрема, вчиненням злочинів також особами офіцерського складу). Водночас, 38 % винних з'явилися із зізнанням, щиро каялись та активно сприяли розслідуванню; 4 % – добровільно відшкодували завданий збиток або усунули заподіяну шкоду; 10 % – змушені були самовільно залишити військову частину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; 27 % – вчинили кримінальні правопорушення повторно; 5 % – вчинили злочин у складі групи осіб за попередньою змовою; 8 % – вчинили кримінальні правопорушення у стані алкогольного сп'яніння [див.: 38, с. 38].

Матеріали здійсненого нами дослідження свідчать, що приблизно з п'ятою частиною військовослужбовців, що самовільно залишили військову частину або місце служби, укладаються угоди про визнання винуватості [див.: Додаток Г], що підтверджує їх щире каяття та активне сприяння розслідуванню. *Так, наприклад, підозрюваний у кримінальній справі № 4201816101000475 за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 407 КК України, уклав угоду із прокурором про визнання винуватості, чим беззастережно визнав свою винуватість у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення [97].*

Вищезазначені конкретні відомості співпадають із узагальненнями А. Л. Багратяна та А. І. Долгової щодо чоловічої статі винних у вчиненні цього кримінального правопорушення, яка абсолютно домінує в армійському середовищі; молодіжного віку військовослужбовців строкової служби; відносно низького рівня освіти багатьох з них; наявності великої кількості вихідців з неповних чи інших неблагополучних сімей; відсутності власної сім'ї у абсолютної більшості військовослужбовців строкової служби; відсутності роботи або іншого заняття, поверненням до яких військовослужбовець дорожив би після звільнення в запас [79, с. 581]; можливого в минулому злочинного досвіду [5, с. 77].

При цьому В. В. Давиденко слушно розподіляє та окремо характеризує тих, що самовільно залишили військову частину або місце служби, військовослужбовців строкової служби та окремо – контрактників.

Військовослужбовці строкової служби, що самовільно залишили військову частину в перші місяці її проходження, у віці 18-19 років, мають загальну середню або професійно-технічною освіту, із слабкими вольовими якостями, яким важко адаптуватись до труднощів військової служби, і вони не здатні до офіційного правового вирішення особистих проблем, із неблагополучних, неповних чи малозабезпечених сімей, переважно вихідці з іншого регіону України, сільської місцевості чи невеликих міст, з нестійкою психікою, замкнуті, з низьким рівнем самодисципліни, байдужі або із

зухвалою поведінкою, схильні до правопорушень, з досвідом протиправної поведінки, що мала місце до призову, із звичками відразу отримувати бажане чи здійснювати свої забаганки.

Переважна більшість самовільного залишення здійснюється саме військовослужбовцями, які проходять військову службу за призовом, причому значна частина – в перші місяці військової служби. Ця обставина свідчить про такі властивості особистості військовослужбовця як непідготовленість до фізичних навантажень, виконання обов'язків військової служби, невпевненість у власних силах, безпорадність без батьків, нездатність адаптуватися до нових соціально-побутових умов, вибудовування міжособистісних відносин у новому військовому середовищі, замкнутість в собі, туга по дому, рідним і близьким [5, с. 80], незавершене становлення психіки, несформований характер, брак життєвого досвіду, невизначеність поглядів, інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, своєрідний емоційний склад (емоційна нестійкість, легка збудливість, запальність) [5, с. 77-78].

Так, підозрюваний у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 407 КК України 02.08.2014 був зарахований до списків особового складу військової частини А0666, а вже 04.09.2014 вчинив нез'явлення вчасно без поважних причин з лікувального закладу [95].

Інші дослідники, роблячи певне узагальнення, констатують, що злочинець-військовослужбовець строкової служби – це несформована особа, холеричного темпераменту, найбільш криміногенного віку, з нестійкою психікою, добре розвинута фізично, яка має пріоритетні регресивні цінності життя, займає лідируюче положення у неформальній армійській структурі, має досвід підліткової агресивної анархічно-насильницької поведінки, пов'язаний із вживанням спиртних напоїв та наркотиків, і клеймо соціального аутсайдерства [4, с. 257, 260].

Водночас, певна кількість самовільних залишень є наслідком переважання нестатутних відносин у військовій частині. Рівень порушення

статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК) є достатньо значним. Так, за показниками кількості зареєстрованих кримінальних проваджень, повідомлень про підозру і проваджень, спрямованих до суду з обвинувальним актом, практика протидії розглядуваному кримінальному правопорушенню виглядає наступним чином: 2013 рік – 37/34/33; 2014 – 41/27/26; 2015 – 80/49/44; 2016 – 84/48/44; 2017 – 59/32/29; 2018 – 59/21/19; 2019 – 70/31/29 [див.: Додаток В]. Із наведених відомостей, вочевидь, вбачається, що рівень підтверджених повідомленнями про підозру фактів порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями є постійно достатньо значним із піковими показниками 49 та 48 повідомлень у 2015 і 2016 роках відповідно. Одночасно із загальної кількості повідомлень про підозру за зазначений період пройшли підтвердження складанням обвинувального акта і спрямуванням до суду у середньому 92 %.

Як підкреслюють В. Є. Емінов та І. М. Мацкевіч, особи, які піддаються злочинним посяганням під час порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, в залежності від своїх фізичних, морально-вольових якостей і конкретної життєвої установки, обирають для захисту один із можливих способів: повідомлення командуванню, правоохоронним органам, батькам про факти нестатутних і посадових правопорушень; фізичну відсіч кривдникові; самовільне залишення частини або місця служби тощо. У загальній сукупності 28 % постраждалих заявили, що в перші дні після побиття у них були думки про втечу [215, с. 154-155]. «Дідівщина» існує і в офіцерському середовищі, тільки в дещо іншій формі: на найбільш трудомісткі і несприятливі види робіт часто призначають молодих лейтенантів, безправних і безмовних [213, с. 92].

У зв'язку з цим особі, яка самовільно залишила військову частину або місце служби властиві ознаки потерпілого військовослужбовця. В якості найбільш соціально значущих рис особистість потерпілого від насильницьких посягань, викликаних насадженням негативних традицій

«дідівщини», характеризується такими рисами: незавершеність становлення особистості і психіки; слабкий фізичний та недостатній інтелектуальний розвиток; наявність у поведінці особливостей, які сприймаються оточуючими військовослужбовцями як відхилення від норми і викликають негативну реакцію; замкнутість або спілкування у вузькому колі; непристосованість до самостійного життя і надія на допомогу батьків (на побутовому рівні це називається «мамин синочок»); більш молодий в порівнянні із старшими вік; належність до темпераменту, що найменше підходить до умов військової служби [28; 52, с. 11-12; 98, с. 313-314; 107, с. 25; 215, с. 188].

Військовослужбовці контрактної служби вчинюють самовільне залишення військової частини в перші роки проходження служби. Їх вік становить 20-30 років, освіта – загальна середня або професійно-технічна, сироти, із неблагополучних, неповних або малозабезпечених сімей, переважно вихідці з невеликих міст або сільської місцевості, які не мають власного житла, малозабезпечені, байдужі до наслідків своєї поведінки або зухвалі, з нестійкою психікою, низькими волевовими якостями, з недостатнім рівнем самодисципліни, характеризуються зневагою до вимог військових статутів [38, с. 39-40]. В порівнянні з військовослужбовцями строкової служби, вони знаходяться в привілейованому соціально-побутовому становищі (живуть не в казармах, мають значно більше вільного часу, більше можливостей у виборі місця служби і військової спеціальності), мають прямий доступ до матеріальних цінностей Збройних сил [4, с. 260-261; 215, с. 166-167]. Водночас, серед них є особи, які через соціально-побутові проблеми розчарувались у перспективах військової служби, не бажають її продовжувати та прагнуть швидше звільнитися, а також особи, що вчинили протиправні дії (переважно майнового характеру) та намагаються уникнути відповідальності [38, с. 39-40].

Що стосується соціального середовища в *дисциплінарному батальйоні* військовослужбовців, то воно визначається наступними факторами: ізоляція від суспільства, регламентація поведінки в усіх сферах життєдіяльності,

стратифікація середовища і дія неформальних норм поведінки, що існують в цьому середовищі, тощо. Під впливом цих умов у військовослужбовця, який відбуває покарання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, змінюються особистісні якості та з'являються нові [4, с. 298].

Тобто особливістю суб'єкта в даному випадку є те, що ним є військовослужбовець-правопорушник, до якого застосовано заходи кримінального покарання, та він одночасно продовжує проходження військової служби.

2.2 Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

Необхідно, безумовно, підтримати точку зору тих вчених, які одним із центральних елементів криміналістичної характеристики вважають відомості саме про спосіб вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, з цього приводу В. Є. Коновалова підкреслює, що ознаки способу посідають особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної характеристики. Це пояснюється, по-перше, тим, що спосіб злочину певним чином детермінований і дозволяє виявити взаємозв'язки елементів криміналістичної характеристики, та, по-друге, його ознаки дуже важливі для відшукування слідів злочину й самого злочинця. Безпосередньо спосіб злочину є образом дії злочинця, що відбивається в певній системі взаємопов'язаних операцій та прийомів підготовки, вчинення і приховування злочинів [66, с. 22].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є ключовим, центральним елементом його криміналістичної характеристики. Всі інші її елементи так чи інакше пов'язані зі способом, хоча мають самостійне значення. Кореляційна залежність існує у зв'язках між способом вчинення

злочину й особою злочинця, між місцем і часом вчинення злочину, між особливостями поведінки потерпілого та діями злочинця, а також між механізмом слідоутворення й іншими структурними елементами криміналістичної характеристики злочину [76, с. 347].

Слушною є думка вчених, що навички та звички особи впливають на спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, демонструють зв'язок з імовірним злочинцем і, зрештою, розглядаються як елементи криміналістичної характеристики [209, с. 160-167]. Дослідники проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, зазначають, що, зокрема, спосіб самовільного залишення частини або місця служби свідчить про рівень інтелектуального розвитку, психологічного стану, звички та навички, фізичні та інші якості військовослужбовця (коло знайомств, соціальне походження тощо) [5, с. 83].

Метою дослідження в даному підрозділі роботи є виявлення загальних та особливих ознак способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, та здійснення їх класифікації. Водночас, з точки зору останньої, способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, передусім, диференціюються (за суб'єктами та відповідно родовими об'єктами) на способи ухилення від призову та мобілізації та способи вчинення військових кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням. Причому, як то об'єктивно вбачається в обох класифікаційних групах, загальною для способів вчинення злочину є ознака ухилення, семантична сутність якого розглядалася у підрозділі 1.2.

Способи ухилення від проходження військової служби розроблювалися у дослідженнях А. Л. Багратяна, В. В. Давиденка, М. Д. Дриги, С. І. Дячука, К. В. Іонової, М. І. Карпенка, В. І. Касинюка, В. І. Кравченка, М. І. Мельника, М. І. Панова, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова, В. М. Чулахова [5; 38; 53; 55; 115; 203]. Вони поділяються на дві основні групи – активні і пасивні.

Перша група передбачає докладання винними будь-яких зусиль для досягнення злочинного результату [див.: 53, с. 56-66]. До цієї групи Є. В. Іонова відносить чотири підгрупи.

По-перше, це *симуляція хвороби або самокалічення*. При застосуванні даного способу вчинення кримінального правопорушення призовник приписує собі певне захворювання, що дає підстави для непроходження військової служби. При цьому дане захворювання може повністю бути відсутнім у симулянта або мати легку форму, при якій військовий обов'язок може виконуватися. Різновидом зазначеного способу вчинення злочину є самокалічення [53, с. 56].

Підготовка симуляції хвороби або самокалічення полягає у вивченні призовником спеціальної медичної літератури (на предмет пошуку симптомів захворювання), нормативних актів, що регулюють питання звільнення від призову, консультаціях з медиками та іншими особами, які володіють відомостями, що цікавить особу, яка ухиляється, підшуканні потрібних знарядь для самокалічення. Приховування злочину здійснюється шляхом знищення або позбавлення від зазначених матеріалів чи знаряддя самокалічення, підшукування потрібних винному неправдивих свідків.

Симуляція хвороби або самокалічення як спосіб вчинення кримінального правопорушення становить біля 11 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [53, с. 56; Додаток Д, п. 1].

По-друге, *введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби*.

Підготовка введення в оману щодо віросповідання полягає у: вивченні призовником спеціальної літератури, консультації з представниками релігійних течій, товариств, підшуканні знаків і предметів належності до відповідних груп. Приховування злочину охоплює дії із знищення або позбавлення від вищевказаних предметів і матеріалів.

Розглянутий спосіб вчинення кримінального правопорушення становить приблизно 3 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [53, с. 59; Додаток Д, п. 1].

По-третє, *давання хабара* особам, здатним вплинути на незаконне звільнення від призову, надати відстрочку від нього, визнати таким, що є непридатним до проходження військової служби. У цих випадках хабародавцями можуть бути самі винні особи, їхні родичі та близькі, зацікавлені долею призовника. Особами, які отримують хабар, здебільшого є співробітники військових комісаріатів, члени призовних комісій, лікарі, працівники органів досудового розслідування, суду, відділів державної реєстрації актів цивільного стану.

Підготовка до давання хабара здійснюється шляхом підшукування одержувача, посередників та предмета хабара. Приховування злочину полягає у маскуванні під повернення боргу, надання послуг, виконання робіт тощо.

Давання хабара як спосіб вчинення злочину становить біля 4 % від загального числа способів ухилення від військової служби. У ряді випадків, вищевказаний спосіб пов'язаний з підробкою документів і посадовим підробленням [53, с. 61; Додаток Д, п. 1].

По-четверте, *самостійне або за допомогою сторонніх осіб підроблення документів* особою, яка ухиляється, з метою отримання незаконного звільнення від призову, відстрочки від нього, визнання таким, що є непридатним до проходження військової служби. При цьому має місце матеріальна фальсифікація. Видозмінюється або виготовляється документ, наявність якого сприяє ухиленню від проходження військової служби.

Підготовка підроблення документів здійснюється за допомогою підшукування інструментів і матеріалів підробки, консультацій з фахівцями в цьому питанні, вивчення нормативних документів (у разі самостійної підробки); підшукування виконавця, оплата його послуг (у випадку підроблення документів іншими особами). Приховування кримінальних

правопорушень полягає в знищенні матеріалів та інструментів підробки, підшукуванні потрібних неправдивих свідків.

Підробка документів як спосіб вчинення кримінальних правопорушень становить приблизно 3 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [53, с. 62; Додаток Д, п. 1].

В окрему групу Є. В. Іоновою виділено пасивний спосіб ухилення від проходження військової служби, що здійснюється шляхом *неявки за повісткою до військкомату для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби*. При цьому призовник або веде звичайний спосіб життя, або ховається за місцем проживання, в невідомих місцях від співробітників військового комісаріату. При застосуванні даного способу ухилення призовник не реагує на отримані повістки. Як правило, він ховається вдома або у знайомих (близьких) людей (у 30 % випадків). Дуже часто не виходить з укриття на вулицю, не відкриває двері на дзвінки. У даному випадку саме близькі (знайомі) особи, які надають укриття, забезпечують харчування і догляд особі, яка ухиляється.

Неявка за повісткою до військового комісаріату для відправки за місцем служби як спосіб вчинення кримінального правопорушення становить біля 80 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [53, с. 63; Додаток Д, п. 1].

У разі ухилення від альтернативної (невійськової) служби призовник за допомогою застосування даного способу не з'являється до місця проходження останньої. Неявка за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби як спосіб вчинення кримінального правопорушення становить приблизно 2 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [53, с. 64; Додаток Д, п. 1].

Підготовка неявки за повісткою до військкомату для відправлення за місцем служби або нез'явлення за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби відбувається шляхом підшукування пособників та місця укриття від співробітників військового комісаріату. Приховування

кримінального правопорушення здійснюється за допомогою маскуванню неявки під відсутність з поважних причин.

Основними (законодавчо визначеними) способами вчинення військових кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 407, 408 КК, є *самовільне залишення військовослужбовцем* (строкової служби – за ч. 1, та іншими категоріями військовослужбовців – за ч. 2 ст. 407 КК) *військової частини або місця служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу*. При цьому суттєве юридичне значення мають строки такого нез'явлення: за ч. 1 ст. 407 – тривалістю понад три доби, але не більше місяця, а за ч. 2 зазначеної статті – тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року [82].

Самовільне залишення військової частини або місця військової служби *з метою ухилення від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на військову службу в разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу* кваліфікується як дезертирство, відповідальність за яке передбачена ст. 408 КК [57, с. 91].

Таким чином, необхідно погодитися із М. І. Карпенком, що об'єктивна сторона зазначених кримінальних правопорушень полягає в залишенні військовослужбовцем як строкової військової служби, так і військовослужбовцем військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського, старшинського складу, осіб офіцерського складу, військової служби за призовом осіб офіцерського складу без дозволу командира розташування військової частини або місця служби (для самовільного залишення – нез'явлення вчасно на військову службу або несвоєчасне повернення до військової частини без поважних причин) [див.: 57, с. 91].

Згідно із ст. 216 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України, військовослужбовці строкової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися територією військової частини, а під час

звільнення – і в межах гарнізону. Виїзд офіцерів, старшин (мічманів), військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється. Військовослужбовці строкової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти у визначені командиром військової частини дні й години та у встановленому ним порядку. Звільненому видається записка про звільнення за підписом командира роти і з відтиском печатки військової частини. В ній зазначається тривалість дозволу перебування військовослужбовця поза військовою частиною. Записка про звільнення дійсна лише в межах гарнізону, в якому розміщена конкретна військова частина. Крім командира роти, давати звільнення також мають право йому рівні за посадою та вищі командири й начальники [170]. Порядок звільнення особового складу з корабля на берег визначено Положенням про корабельну службу у Військово-морських силах Збройних сил України [126].

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів, самовільним визнається залишення військовослужбовцем строкової служби розташування військової частини або місця служби без дозволу командира (начальника). Залишення військової частини або місця служби не може вважатися самовільним, якщо воно мало місце з дозволу начальника, який не має права надавати звільнення. Відповідальність за такі неправомірні дії в цьому випадку покладається на начальника, який допустить порушення порядку звільнення [див.: 57, с. 92].

Територією військової частини під час розташування військ на полігонах (у таборах) є межі полігону (табору), за які особовому складу виходити заборонено, вони оголошені наказом командира військової частини відповідно до ст. 366 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України [170]. Згідно зі ст.ст. 179-186 Статуту та п. 14 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [165], за письмовим розпорядженням

міністра оборони України, його заступників та командувачів військ оперативних командувань, військові частини можуть розташовуватися у населених пунктах в адміністративних або інших придатних для житла будівлях (приміщеннях) на умовах, визначених законодавством. У такому випадку територією військової частини вважається межа розташування, визначена наказом командира військової частини, відповідно до ст. 181 указанного Статуту [37, с. 41].

Самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби здійснюється без дозволу правочинного начальника, як правило, *шляхом* вільного проходу через КПП, подолання огорожі через заздалегідь підготовлений лаз або пролом, сховавшись у транспортному засобі, який на законних підставах залишає межі військової частини або місця служби. При цьому військові частини або місця служби – це підрозділи, команди, заклади, установи, формування, де згідно зі своїми посадовими обов'язками чи наказами або вказівками командування військовослужбовець повинен перебувати на службі. Їх розташуванням є територія казарменого, табірнього, похідного чи бойового розміщення частини, у списки якої включений військовослужбовець [202, с. 127].

Із наведеного вище вбачається, що дезертирство має низку схожих об'єктивних ознак із самовільним залишенням військової частини або місця служби. Відмінність полягає у змісті суб'єктивної сторони, оскільки дезертирство вчиняється з метою повного ухилення від військової служби. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагається зовсім виключити себе зі сфери військово-службових відносин. Закінченим злочином дезертирство вважається з моменту, коли суб'єкт залишив розташування військової частини або місце служби чи не з'явився у військовій частині у встановлений термін з метою ухилення від військової служби. За наявності такої мети фактична тривалість самовільної відсутності військовослужбовця не має значення. Дезертирство – триваючий злочин. Воно триває доти, доки не буде

припинено або внаслідок дій самого правопорушника, або настання подій, які перешкоджають подальшому його вчиненню. Добровільна відмова від дезертирства можлива лише до моменту залишення військової частини або місця служби чи до закінчення терміну явки у військову частину. Якщо ж військовослужбовець уже залишив військову частину з метою ухилення від військової служби, але потім через деякий проміжок часу, незалежно від його тривалості, повернувся до військової частини або з'явився в органи влади, в діях винного буде склад закінченого дезертирства [57, с. 94-95].

Із суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що він незаконно залишає військову частину або місце служби чи не з'являється у встановлений термін у військову частину або до місця служби і бажає таким чином ухилитись від несення військової служби. Мета ухилення від військової служби – обов'язкова ознака дезертирства. Це вирішальна ознака, за якою дезертирство відрізняється від самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки вчиняючи дезертирство, військовослужбовець має намір зовсім ухилитися від військової служби. Об'єктивними фактами, які підтверджують наявність у винного такого наміру, можуть бути: придбання правопорушником підроблених документів або цивільного одягу, щоб замаскувати своє становище військовослужбовця, проживання на нелегальному становищі, під чужим прізвищем тощо [57, с. 95].

Так, із Рішення Малиновського районного суду м. Одеси по справі № 521/4806/19 вбачається, що обвинувачуваний був призваний у зв'язку із мобілізацією у військовому званні молодший сержант, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, з метою назавжди ухилитися від обов'язків військової служби, близько 08 години 00 хвилин 19.09.2014 вчинив дезертирство, тобто не з'явився на службу до розташування військової частини та ухилявся від військової служби до 08 години 00 хвилин 15.03.2019 року, не повідомляючи про себе органам військового управління як про

військовослужбовця, який не з'явився на службу до розташування вказаної військової частини, проводячи час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби. Обвинувачуваний під час судового засідання пояснив, що призивався на службу добровільно, за патріотичними переконаннями. Однак, враховуючи, що матеріальне забезпечення при проходженні служби було незадовільним, а також загальне ставлення керівництва військової частини до військовослужбовців, ним було прийнято рішення про нез'явлення на службу. Мотивом таких дій також визначив необхідність забезпечення своєї родини та батьків похилого віку [96].

Практика показує, що дезертирство може вчинюватися одночасно з кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 410 КК «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», а також іншими майновими кримінальними правопорушеннями.

Необхідно наголосити на тій обставині, що хоча вчені, що присвячували свої роботи військовим злочинам, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК (самовільне залишення військової частини або місця служби), не відносять до військових, пов'язаних з ухиленням, пов'язуючи останню ознаку лише зі злочином, передбаченим ст. 408 (дезертирство), з точки зору інтересів криміналістичного дослідження, виходячи із загальності способів їх учинення та визнаючи, що під час самовільного залишення військової частини або місця служби винна особа, хоча і не на завжди, а лише на певний час, однак все ж таки намагається виключити себе зі сфери військово-службових відносин, останнє із зазначених кримінальних правопорушень необхідно також відносити до сфери військових, пов'язаних з ухиленням. До аналогічного висновку, зокрема, дістався і В. В. Давиденко [див.: 38, с. 52-53].

Конкретизуючи способи вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень, О. М. Савенков зазначає, що самовільне залишення може бути вчинено і за попередньої підготовки, і без неї – під впливом ситуації, що склалася, та спонтанно, відповідно до настрою. Підготовка до кримінального правопорушення може складатися з пошуку необхідних для цього засобів, насамперед грошей, цивільного вбрання, зокрема і шляхом їх крадіжки. Предметом крадіжки можуть бути і цінні речі, військове обмундирування, спорядження, зброя та боєприпаси. Також, готуючись до самовільного залишення частини, військовослужбовець може налагодити зв'язок із родичами, знайомими, у яких можна буде тимчасово залишитися, а також вивчає маршрут та умови пересування [74, с. 49-50].

Згідно із даними спеціального дослідження, здійсненого В. В. Давиденком, 89 % практичних працівників зазначили, що самовільне залишення військової частини переважно вчиняється одноособово; 11 % вважають, що кримінальне правопорушення може вчинитися і групою осіб за попередньою змовою. На думку 26 % респондентів, кримінальне правопорушення вчиняється в присутності інших військовослужбовців, а 74 % вважають, що його типовою особливістю є вчинення за відсутності інших військовослужбовців. 83 % опитаних зазначили, що переважно має місце одноразове, а 17 % – неодноразове вчинення таких кримінальних правопорушень як наслідок приховування командуванням попередніх самовільних відсутностей. Також 57 % респондентів погодилися з думкою, що кримінальне правопорушення вчиняється без попередньої підготовки, а 43 % висловили протилежну думку [38, с. 52-53].

Автором визначено структурні складові типового механізму підготовки вчинення кримінального правопорушення і переховування військовослужбовця поза межами військової частини, що покликано допомогти слідчому вже на початковому етапі розслідування цілком обґрунтовано висунути слідчі версії про спосіб вчинення кримінального правопорушення, найбільш вірогідну для уявного способу слідову картину,

визначити коло найбільш інформативних джерел доказової інформації і зрештою спланувати та реалізувати в умовах певної слідчої ситуації необхідні слідчі (розшукові) дії. До таких складових, зокрема, належать:

- злочинний намір виникає або спонтанно, під впливом обставин, що склалися на службі, особистих емоцій, їх сприйняття, або перед чи в період свят, переважно в теплу пору року;

- вибір зручного часу для вчинення діяння, способу перетинання огорожі, планування маршруту; крадіжка грошей, цивільного вбрання, особистих речей військовослужбовців, харчів, купівля квитків, переодягання у цивільне вбрання; переважно таємне залишення частини та переховування у родичів, друзів, знайомих здебільшого в Україні або за її межами; виготовлення фіктивних документів для виправдання самовільної відсутності, внесення фіктивної інформації в облікову документацію військової частини, закладів охорони здоров'я тощо. Військовослужбовці за контрактом, офіцери, сержанти перестають виходити на службу, самовільно залишають місце служби. В подальшому переховуються у родичів, знайомих, в іншій місцевості, влаштовуються на роботу [38, с. 53-54].

Щодо такого способу самовільного залишення військової частини чи місця служби або дезертирства військовослужбовця як *нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу*, то він полягає в тому, що військовослужбовець перебуває поза частиною понад визначений йому строк і тому несвоєчасно, із запізненням, прибуває (або взагалі у разі дезертирства не прибуває) до місця служби.

На практиці наявні випадки, коли військовослужбовець виконує певне завдання поза розташуванням військової частини (наприклад, посильний направляється за місцем проживання офіцера, щоб повідомити його про необхідність з'явитися в частину), не повертається вчасно без поважних

причин на службу та ухиляється від неї понад три доби, але не більше місяця [37, с. 42].

Поважними причинами вважаються об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцю вчасно, тобто у строки, визначені в посвідченні про відрядження, з'явитися в частину: розпорядження старших начальників про продовження строку відрядження, хвороба, що позбавила його можливості своєчасно повернутися з відрядження, перешкода стихійного характеру [125; 142]. Крім зазначених вище, поважними причинами нез'явлення вчасно на службу називають смерть або тяжку хворобу членів сім'ї військовослужбовця, затримання його правоохоронними органами у зв'язку з обставинами, не пов'язаними з незаконним перебуванням військовослужбовця поза межами військової частини або місця служби, непередбачена зупинка руху транспорту тощо [202, с. 128].

Для прикладу, під час розслідування кримінальної справи № 42015161010002682 за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 407 КК України, встановлено, що Обвинувачуваний (військовослужбовець військової служби за контрактом) вчинив нез'явлення вчасно на військову службу без поважних причин та ухилявся від проходження військової служби більше місяця, проводячи час на власний розсуд [98].

За матеріалами кримінального провадження № 42017161010000266 вбачається, що Обвинувачуваний (призваний у зв'язку із мобілізацією) вибув на десятиденну відпустку за сімейними обставинам, проте після закінчення відпустки Останній, з метою назавжди ухилитись від обов'язків військової служби не з'явився на службу до розташування військової частини проводячи час на власний розсуд, чим вчинив дезертирство, передбачене ч. 1 ст. 408 КК [95].

Окремо вченими виділяються такі способи ухилення військовослужбовцями від служби, коли вони, хоча й залишаються на місці служби, але за допомогою обману фактично не виконують протягом певного часу свої обов'язки. Такими типовими способами, безпосередньо

передбаченими диспозицією ч. 1 ст. 409 КК, є заподіяння собі тілесного ушкодження (самокалічення), симуляція хвороби, підробка документів або інший обман [див.: 37, с. 42].

Самокалічення як типовий спосіб ухилення від обов'язків військової служби полягає в навмисному заподіянні шкоди своєму здоров'ю шляхом ушкодження органів, тканин тіла. З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення полягає у тому, що особа, завдаючи якогось ушкодження своєму здоров'ю з метою ухилення від військової служби, стає зовсім чи тимчасово непридатною до несення військової служби або окремих її видів, змушуючи таким чином командира (начальника) звільнити її від виконання військових обов'язків (відправити на лікування до шпиталю тощо) або самовільно припиняє після ушкодження виконання таких обов'язків [59, с. 58-59].

Метою вказаних дій є направлення на лікування й ухилення таким чином від виконання службових обов'язків протягом тривалого часу (наприклад, при незаконному одержанні відпустки з виїздом додому) або ж від виконання тільки окремих обов'язків військової служби (несення вартової служби, господарських робіт, участі у військових навчаннях, виїзду у відрядження тощо) [37, с. 42].

Конкретними способами заподіяння шкоди здоров'ю можуть бути: умисне штучне ушкодження будь-якого органу або тканини тіла (скажімо, ноги або кисті руки), порушення функції якогось органу (наприклад, розлад органів травлення, серцевої діяльності), викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби [59, с. 59].

Шкода здоров'ю може бути завдана вогнепальною або холодною зброєю, колючими або ріжучими знаряддями, різноманітними видами отрути та іншими механічними, тепловими та до них подібними знаряддями [59, с. 59]. Фіксувалися випадки відрубування пальця сокирою, прострілу у м'які тканини з вогнепальної зброї; з метою штучного створення захворювання – введення під шкіру токсичних речовин, проковтування металевих предметів;

неправильне застосування медикаментозних засобів для навмисного викликання загострення дійсно наявного захворювання тощо. Шкода здоров'ю також заподіювалася не самим військовослужбовцем, а на його прохання товаришем по службі. Не виключено і «кваліфіковане» заподіяння тілесних ушкоджень медичними працівниками на прохання військовослужбовця [див.: 37, с. 42].

Для складу ухилення військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби шляхом самокалічення не має значення, якою зброєю або способом, якого характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень завдав собі правопорушник, опинився він у результаті повністю чи частково непридатним до військової служби, був він у зв'язку з цим звільнений від несення обов'язків з військової служби зовсім чи тимчасово, від усіх її обов'язків чи тільки від деяких із них. Більш небезпечним є самокалічення, в результаті якого військовослужбовець став зовсім непридатним до військової служби або вивів себе з ладу на тривалий час.

Виконавцем зазначеного кримінального правопорушення може бути лише військовослужбовець, який ухиляється від несення обов'язків з військової служби, незалежно від того, чи було завдано шкоди його здоров'ю ним самим, чи на його прохання – іншою особою (військовослужбовцем або не військовослужбовцем). Така особа може виступити в ролі організатора вчинення даного кримінального правопорушення, підбурювача чи пособника. В цих випадках його злочинні дії належить кваліфікувати як співучасть в ухиленні від військової служби шляхом самокалічення і злочину проти особи [59, с. 59].

Симуляція хвороби полягає в тому, що військовослужбовець з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або інсценує хворобу, приписуючи собі хворобливі явища, фізичні або психічні недоліки, які нібито заважають йому виконувати обов'язки з військової служби, але насправді від них не страждає, або перебільшує з тією самою

метою захворювання, яке у нього є (агравация) [59, с. 59]. При цьому симулюються як соматичні так і психічні захворювання [37, с. 43].

Підробка документів як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець подає командирю (начальнику) сфабрикований або підроблений ним самим чи іншою особою документ з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби. Це може бути виражено, скажімо, у пред'явленні фіктивної телеграми про смерть чи тяжку хворобу батьків з метою отримання відпустки, підробленого свідоцтва про рік народження з метою дострокового звільнення з військової служби тощо. У всіх випадках підробка полягає у невідповідності дійсності зазначених у документі подій і обставин, посилаючись на які військовослужбовець клопоче про тимчасове або постійне звільнення його від виконання військових обов'язків [див.: 37, с. 43; 59, с. 59-62].

Так, наприклад, Військовою прокуратурою Одеського гарнізону здійснювалось розслідування кримінальної справи № 42015161010002709 стосовно Особи (військовослужбовець, призваний у зв'язку із мобілізацією) за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 409 КК України. Як вбачається із обвинувального акта та рішення суду у рамках даної кримінальної справи, Особа вчинила ухилення від несення обов'язків військової служби шляхом надання командуванню військової частини, в якій проходив військову службу, завідомо підробних медичних документів про нібито його непридатність до військової служби та у подальшому був звільнений з лав Збройних сил України [92].

З матеріалів кримінального провадження № 42016161010000215 вбачається, що молодший сержант однієї із військових частин з метою ухилитись від військової служби розшукав у невстановлених осіб завідомо підроблений документ, який видається лікувальним закладом – свідоцтво про хворобу, відповідно до якого обвинувачуваний нібито не придатний до військової служби, у зв'язку із чим останній підлягав звільненню з військової служби. Надавши командуванню військової частини разом із рапортом

вказане свідоцтво про хворобу, він був звільнений з лав Збройних сил України за станом здоров'я. Вказаними діями обвинувачуваний вчинив кримінальне правопорушення передбачене ч. 3 ст. 409 КК України [93].

У свою чергу *інший обман* як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець повідомляє командира (начальнику) заздалегідь неправдиві дані про події чи обставини з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або свідомо замовчує із тією самою метою обставини, про які зобов'язаний був доповісти. Скажімо, якщо військовослужбовець строкової військової служби, знаючи, що в документах військової частини помилково зазначається про те, що він має вищу освіту, свідомо замовчує цю помилку, клопоче про дострокове звільнення з військової служби і таким чином добивається звільнення, його дії повинні розглядатись як ухилення від військової служби шляхом іншого обману. Заздалегідь неправдиві дані можуть стосуватися сімейних та інших обставин, які, якби вони були насправді, стали б для командира (начальника) підставою звільнення свого підлеглого від виконання обов'язків з військової служби [59, с. 60].

Неправдиві відомості зазвичай стосуються різних юридичних, сімейних і особистих обставин, що, якби дійсно мали місце, були б законною підставою для звільнення від службових обов'язків. Наприклад, військовослужбовець направляє на медичне обстеження замість себе іншого, дійсно хворого товариша по службі [37, с. 43].

Складом відмови від несення обов'язків з військової служби охоплюються випадки *ухилення від виконання цих обов'язків під приводом нібито релігійних переконань*. За ч. 2 ст. 409 КК необхідно кваліфікувати, приміром, випадки відмови за релігійними мотивами від прийняття Військової присяги, якщо така відмова пов'язана з фактичним ухиленням від несення обов'язків з військової служби або з невиконанням будь-якої частини чи окремих військових обов'язків (наприклад, від обов'язків внутрішньої, вартової чи прикордонної служби, участі в бойових діях зі

зброєю в руках, виконання тих чи інших робіт тощо). За відсутності такої умови відмова від прийняття Військової присяги не становить складу злочину, що розглядається [59, с. 61].

Типовими способами вчинення даного виду кримінальних правопорушень є також ухилення від обов'язків військової служби шляхом надання хабара військовій службовій особі і відмова від несення обов'язків військової служби. Відмова може передбачати як відкриту заяву про небажання нести військову службу з подальшим фактичним припиненням виконання обов'язків, так і явне фактичне припинення виконання обов'язків військової служби, не супроводжуване відповідною заявою (військовослужбовець демонстративно не виконує своїх обов'язків, ігнорує вимоги командира нести службу) [115, с. 68].

Карпенко М. І. слушно підкреслює, що можливі випадки сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 409 КК і ст.ст. 407, 408 КК. Так, якщо військовослужбовець шляхом підробки документів отримав короткострокову відпустку, а після закінчення встановленого терміну відпустки не з'явився без поважних причин до військової частини або на місце служби, його дії належить кваліфікувати за ст. 409 і, залежно від тривалості відсутності та інших обставин, також за ст.ст. 407 або 408 КК [59, с. 62].

Водночас, необхідно наголосити, що вивчення відповідної практики свідчить про небажання органів досудового розслідування застосовувати разом із ст.ст. 407 або 408 ще й ст. 409. Таке ситуація, передусім, пов'язана з їх прагненням не ускладнювати роботу, пов'язану із обґрунтуванням такого процесуального рішення і його доказуванням.

Матеріали дослідження дозволили визначити, що найрозповсюдженими способами вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, є самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби – 45 % та нез'явлення вчасно без поважних причин на службу – 28 %. Інші способи розподілилися

наступним чином: підробка документів – 12 %; відмова від несення військової служби – 7 %; самокалічення – 6 %; інший обман – 2 % [див. Додаток Д, п. 2].

2.3 Обстановка та «слідова картина» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

Розробками проблем поняття та значення обстановки вчинення кримінального правопорушення займалися такі вчені як Т. С. Анненкова, С. І. Анненков, В. А. Динту, О. В. Жоголева, І. М. Букаєва, В. Ф. Єрмолович, В. І. Куліков, Л. О. Щербич та ін. [зокрема, див.: 42].

Спеціальні дослідження в галузі криміналістики з приводу такого елементу криміналістичної характеристики кримінального правопорушення як його обстановка визначають, що остання і спосіб вчинення злочину знаходяться в тісному зв'язку, у певній відповідності один до одного, а криміналістична характеристика окремого виду кримінального правопорушення повинна містити типові дані про обстановку таких злочинів, яка сприяє реалізації задуманого або, навпаки, перешкоджає його здійсненню, а також про типові дії злочинців із подолання несприятливих умов. Обстановка тісно пов'язана з усіма компонентами злочинної діяльності, діє на них і, у свою чергу, змінюється під їх впливом. Знання обстановки злочину або деяких її елементів дає слідчому змогу будувати версії щодо особи злочинця, механізму злочину, його місця, часу, цілей і мотивів. У криміналістичній характеристиці відображаються типові ознаки обстановки відповідної категорії злочинів, які мають методичне значення. Найчастіше це дані про типові просторово-часові умови таких злочинів,

матеріальну обстановку місця події, обставини, за яких діє злочинець [80, с. 357-358].

До структури обстановки кримінального правопорушення включають такі елементи: часову характеристику події злочину; просторову характеристику (місце підготовки, місце вчинення, місце приховування злочину та його наслідків, маршрути пересування злочинців); матеріальну обстановку місць підготовки, вчинення та приховування злочину (якщо вони не збігалися); погодні й інші природничо-кліматичні умови; поведінку учасників події, що впливає на характер і результат дій злочинця; умови загального характеру, на фоні яких відбувається злочинна подія; обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, вчиненню та приховуванню злочину [80, с. 357].

Характеризуючи досліджуваний елемент криміналістичної характеристики, ще М. П. Яблоков обстановку вчинення злочину визначав як систему різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ і процесів, які характеризують умови місця і часу, речові, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними та інші обставини об'єктивної реальності, що склались (незалежно або за наміром учасників) у момент злочину, які впливають на спосіб і механізм його вчинення і проявляються в різного роду слідах, що дають змогу судити про особливості цієї системи та зміст злочину [216, с. 38-39].

Тобто вже розробники моделі криміналістичної характеристики особливо наголошували на необхідності висвітлення таких її елементів як спосіб і обстановка вчинення кримінального правопорушення у тісному взаємозв'язку із його «слідовою картиною».

Тому необхідно приєднатися до точки зору С. С. Чернявського, який наголошував, що результатом вчинення будь-якого кримінального правопорушення як діяльності суб'єкта, яка знаходить свій прояв в об'єктивній дійсності, є сліди злочину – матеріальні та ідеальні наслідки

злочину, тобто результати взаємодії його учасників між собою та матеріальним середовищем, що в сукупності утворюють «слідову картину». Методика розслідування окремих видів злочинів завжди містить опис типових способів вчинення злочину та відповідних слідів: їх види, характер, місцезнаходження, а тому дослідження способів вчинення злочинів та їх слідів взаємопов'язані і здійснюються за принципом прямих і зворотних зв'язків [207, с. 255-256].

З цього приводу В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов зазначали, що «слідова картина» перебуває у причинному зв'язку зі способом вчинення злочину, охоплює сліди матеріальні (які відбилися у навколишньому середовищі: сліди пальців рук, взуття, зброї) та ідеальні, які відображаються у пам'яті людини і знаходять свій практичний вираз як показання свідків, потерпілих у кримінальній справі [81, с. 155-156].

До першої групи закономірностей, що вивчаються криміналістикою, професор В. П. Бахін відносив закономірності слідоутворення, пов'язуючи їх з однією з основних якостей природи (матерії) – відбиттям будь-якого явища (події), що мало місце, у взаємодіючих об'єктах навколишнього середовища (предметах, обстановці, людях), що є основою встановлення (відновлення) картини події злочину [9, с. 16-17], слідової картини події [8, с. 13]. Таким чином, зв'язок обставин, етапів, фактів події злочину акумулюється в «слідовій картині», в якій сліди злочинця проявляються у способі, механізмі, характері предмета злочинного посягання [73, с. 390].

Виходячи саме із зазначених теоретичних положень, необхідно висвітлювати питання обстановки та «слідової картини» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Обстановка і «слідові картина» кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від призову та мобілізації, достатньо докладно досліджувалися в роботі К. В. Іонової, яка особливо наголошувала на тій обставині, що незмінними і єдино необхідними для включення в систему категорії «обстановка вчинення злочину» елементами залишаються відомості

про місце і час вчинення кримінального правопорушення. Вчена пропонує розглядати час і місце вчинення злочину в широкому сенсі. Відповідно обстановку вчинення злочинів, пов'язаних із ухиленням від призову та мобілізації, розуміє як наявні в період вчинення кримінального правопорушення і такі, що впливають на його хід і результат, територіальні і тимчасові умови в їх різноманітних проявах [53, с. 37].

Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу є триваючим кримінальним правопорушенням. Воно продовжує вчинюватися до з'явлення особи, яка ухиляється, до місця призову (збору) або до її затримання. У разі застосування способу вчинення злочину, пов'язаного з оманною, злочин вважається закінченим з моменту отримання звільнення від призову на військову службу [див.: 53, с. 38-39].

Особа, що ухиляється, може перебувати в іншому, конспіративному місці, ведучи таємне життя, а також може продовжувати звичне існування залежно від способу вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, говорити про конкретне місце ухилення від проходження військової служби неможливо.

Час ухилення від військової служби можна розглядати подвійно. З одного боку, ухилення починається з моменту незаконного невиконання обов'язку щодо захисту Вітчизни. Цей момент завжди збігається з часом весняного (в період з 1 квітня до 30 червня) і осіннього (з 1 жовтня до 31 грудня) призовів [зокрема, див.: 152]. З іншого боку, ухилення від проходження військової служби вважається закінченим після з'явлення винного до органів влади або його затримання. Тому вищенаведений період необхідно вважати часом ухилення від проходження військової служби [53, с. 38].

З точки зору територіальної характеристики ухилення від проходження військової служби, то за даними спеціальних досліджень встановлено

співвідношення вчинення даного кримінального правопорушення в сільській і міській місцевості як один до трьох [див.: 53, с. 38].

Згідно із наведеної у підрозділі 2.2 класифікації способів ухилення від військової служби, цим способам відповідають наступні сліди вчинення злочину:

1) симуляція хвороби або самокалічення: ідеальні сліди, наявність у винного спеціальної літератури, знарядь самокалічення;

2) введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби: сліди злочину містяться в показах свідків дій осіб, що ухиляються, наявності в останніх спеціальної літератури, знаків і предметів ідеологічного спрямування;

3) давання хабара: наявність в одержувача невмотивовано великої суми грошей, документально необґрунтованих послуг і робіт на його користь, ідеальні сліди;

4) підроблення документів: сліди підроблення містяться в показах свідків і особи, яка ухиляється, в інструментах і матеріалах підробки;

5) неявка за повісткою до військкомату для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби: сліди перебування особи, яка ухиляється, в певному місці, відсутність поважних причин неявки, ідеальні сліди [див.: 53, с. 56-66].

Обстановка і «слідова картина» військових кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від служби, передусім, передбачає необхідність визначення питання місця проходження військової служби.

Статутом внутрішньої служби Збройних сил України у ст. 131 встановлено, що військовослужбовці, які проходять строкову службу, курсанти військових навчальних закладів, крім матросів і старшин, які перебувають на кораблях, розміщуються у казармах, а ті, що проходять службу за контрактом, – у гуртожитках у розташуванні військової частини (сімейні – в сімейних гуртожитках або з дозволу командира (начальника) на квартирах поза розташуванням військової частини). Для

військовослужбовців-жінок обладнано окремі гуртожитки (спальні приміщення). Залишити розташування військової частини, судна чи інше місце військової служби вони можуть за спеціальним дозволом чи розпорядженням [57, с. 91-92]. Місцем самовільного залишення під час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК, може бути не лише територія військової частини чи окремого підрозділу (що, до речі, має місце у 77 % випадків), але й місце служби, тобто виконання завдань чи службових обов'язків поза межами військової частини (у 23 %) [див.: 38, с. 59].

Не менш важливою складовою у розумінні «місце вчинення кримінального правопорушення» є також і окремі малолюдні (потайні) місця, зручні для подолання огорож, перешкод при залишенні та поверненні до військової частини [5, с. 84]. В. В. Давиденко за результатами вивчення кримінальних проваджень підкреслював, що типовою місцевістю дислокації самовільно залишених військових частин є: військові частини, дислоковані у містах (населених пунктах) – 67 %; дислоковані поза межами міст та селищ – 33 %. Фіксувалися випадки, коли цей злочин вчинявся з території військового полігону, табору, ешелону тощо [38, с. 59].

Цікавими уявляються дані щодо розподілу досліджуваних правопорушень серед родів військ. Сухопутні (у т.ч. Національна гвардія України) – 39 %; Військово-морські сили – 34 %; Повітряні сили – 31 %. Чверть опитаних вважають, що у цьому розподілі принципової різниці немає за винятком підрозділів, в яких посилено підбір та перевірку призовників (кандидатів на контрактну службу) та ставлення до проблем військовослужбовців більш уважне [38, с. 59].

Достатньо докладно висвітлено *темпоральні характеристики* вчинення досліджуваного кримінального правопорушення. У 62 % випадків самовільні залишення військових частин відбуваються напередодні вихідних (святкових) днів, 33 % – у темну пору доби. У 43 % випадків правопорушники обирають теплу пору року, яку слід розглядати як типову

сприятливу обставину в механізмі способу вчинення цього злочину [див.: 38, с. 52-53]. Зазначені кримінальні правопорушення переважно були вчинені протягом дня (за умов недостатнього контролю з боку командирів) – 52 %, у вечірні години (вночі) – 33 %, ранком – 15 %. Встановлено такий типовий розподіл за порою року, коли вчинюються досліджувані кримінальні правопорушення: 43 % злочинів було вчинено влітку, 31 % взимку, 18 % весною, 8 % восени [див.: 38, с. 58].

Із наведених даних було зроблено висновок, що самовільні залишення військової частини або місця служби переважно вчиняються в години послабленого контролю, напередодні або в період вихідних (святкових) днів, переважно в теплу пору року [38, с. 58].

«Слідова картина» військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, також розглядається у тісній взаємодії зі способами вчинення цих злочинів:

по-перше, активні способи:

а) самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби: наявність у винної особи попередньо викрадених засобів (цивільного одягу), відомості щодо протоколів з'єднання засобами стільникового зв'язку із родичами, знайомими, запитів у пошукових системах щодо вивчення маршруту та умов пересування; свідки вільного проходження через КПП; ідеальні та матеріальні сліди подолання огорожі через заздалегідь підготовлений лаз або пролом, залишення частини шляхом переховування у транспортному засобі, який на законних підставах залишає межі військової частини або місця служби;

б) у випадку дезертирства: наявність документів чи цивільного одягу для маскуванню свого становища військовослужбовця під час нелегального проживання;

в) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу: наявність виготовлених фіктивних документів для виправдання самовільної

відсутності; облікова документація військової частини чи закладів охорони здоров'я із внесеною фіктивною інформацією;

г) симуляція хвороби: ідеальні сліди, наявність у винного спеціальної літератури, знарядь самокалічення, документу, сфабрикованого або підробленого з метою отримання звільнення від несення військових обов'язків);

д) інший обман: покази свідків дій осіб, що ухиляються, наявності в останніх спеціальної літератури, знаків і предметів ідеологічного спрямування;

по-друге, пасивний спосіб: задокументований (у рапортах командирів, матеріалах службових перевірок, журналах присутніх тощо) факт відмови від несення військової служби.

Кримінальним законодавством України, що визначає відповідальність за злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби, передбачено кваліфіковані склади цих злочинів у ряді випадків їх учинення в обстановці, що складається у різних особливих умовах [82].

По-перше, це умови *особливого періоду*:

- ч. 4 ст. 407 – самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років (тяжкий злочин);

- ч. 3 ст. 408 – дезертирство, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років (тяжкий злочин);

- ч. 3 ст. 409 – ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років (тяжкий злочин).

По-друге, умови *воєнного стану чи бойової обстановки*:

- ч. 5 ст. 407 – самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років (тяжкий злочин);

- ч. 4 ст. 408 – дезертирство, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років (особливо тяжкий злочин);

- ч. 4 ст. 409 – ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років (тяжкий злочин).

Згідно зі ст. 1 Закону України від 21 жовтня 1993 року «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [154] особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Зазначене визначення, але у скороченому варіанті, пов'язаному з окресленням його темпоральних характеристик, наведено у Законі України «Про оборону України» [див.: 157].

Водночас, у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року розтлумачено це поняття як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності

України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [165].

Як то впливає зі змісту ст.ст. 1, 5, 7 указанного закону [165], воєнний стан оголошується Указом Президента України про його введення в Україні або в окремих її місцевостях, який затверджується Верховною Радою України, офіційно оприлюднюється разом із законом щодо затвердження такого Указу Президента України та набирає чинності одночасно з набранням чинності таким законом, а припиняється після закінчення строку, на який його було введено або до закінчення строку, на який було введено воєнний стан, та за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності Президент України може ухвалити указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації.

Значний доробок у розробленні юридичного аспекту поняття «бойова обстановка» мають вчені у галузі кримінального права: В. П. Бодаєвський, Х. А. Мусаєв, М. І. Панов, М. І. Хавронюк та ін. [18-19; 115; 202-203]. Зазначену дефініцію вони визначали як:

- певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за якими вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань» [202, с. 102];

- період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції). Ця обстановка може виникнути як у воєнний так і мирний час, наприклад, під час відбиття нападу на державний кордон України» [3, с. 13];

- сукупність факторів та умов, які виникають як у зоні збройного конфлікту так і в мирний час під час відбиття нападу (знищення) незаконних збройних формувань (озброєних банд), в умовах яких вчиняється суспільно небезпечне посягання, що впливає на характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого [104, с. 215];

- у вузькому розумінні – це стан військ (сил) в умовах бою (основної форми тактичних дій), а в широкому розумінні – стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій з виконання бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Поняття «бойова обстановка» охоплює «бойові дії», вони співвідносяться як ціле та частина. Щодо співвідношення понять «бойова обстановка» та «воєнні дії», то останні ведуться тільки на стратегічному рівні. Часовими межами умов бойової обстановки є строки отримання бойового завдання (бойового розпорядження чи наказу) на ведення бойових дій підрозділами, частинами, з'єднаннями, а також виконання бойового завдання [18, с. 183].

Синтезувавши зазначені визначення досліджуваного поняття, А. Ониськів бойову обстановку сформулював як сукупність об'єктивних обставин соціального, кліматичного та іншого характеру, що виникають у зв'язку з реалізацією тактичних дій військ під час оборони або нападу та ведення загальновійськового, вогневого, протиповітряного, повітряного і морського бою, у вигляді організованих та узгоджених ударів, вогню і маневрів (бойових дій) з'єднань, частин і підрозділів з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших бойових завдань, що здійснюється в обмеженому місці та протягом короткого проміжку часу [112].

Наведена еволюція наукових поглядів щодо сутності досліджуваного поняття дозволила Законом України від 12.02.2015 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» [133] у примітці до ст. 402 КК поняття «бойова обстановка» сформулювати як обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Водночас, необхідно наголосити на тій обставині, що з криміналістичної точки зору суттєве значення має той аспект, що термін «бойова обстановка» юридичною теорією запозичений із військової науки. У словнику військових термінів під бойовою обстановкою розуміється сукупність факторів і умов, за яких здійснюються підготовка та ведення бою (операції). Найбільш важливими з них є: стан сил противника (склад, боєздатність, угруповання, наміри і можливий характер дій); стан своїх військ, включаючи сусідів (склад, місце розташування, укомплектованість, забезпеченість, морально-бойовий дух, боєздатність і бойові можливості); характер місцевості (рельєф, наявність природних укриттів і перешкод, стан дорожньої мережі), кліматичні, гідрометеорологічні та топогеодезичні дані; пора року і доби; терміни підготовки до бойових дій і виконання поставленого бойового завдання та ін. Елементами загальної бойової обстановки можуть бути ядерна, біологічна, радіаційна, інженерна, хімічна, медична обстановка тощо. Висновки з оцінки обстановки слугують підставою для прийняття рішення про бій (операцію) [див.: 182, с. 483].

Аналіз зазначених вище дефініцій дозволяє співвіднести поняття «особливий період» та «воєнний стан» та погодитися з думкою тих вчених, які стверджували, що між ними існують відношення підпорядкування як між

родовим поняттям («особливий період») та поняттям, що виражає один з видів цього роду («воєнний стан»). Водночас, поняття «бойова обстановка» перебуває з ними у відношеннях супідрядності як поняття одного роду, що не перебуває з ними ані у протиріччях, ані у протилежностях. Таким чином встановлення логічного взаємозв'язку між поняттями «бойова обстановка», з одного боку, та «воєнний стан» і «особливий період», з іншого, дозволило виокремити певну ознаку бойової обстановки: її наявність не може бути обумовлена прийнятим рішенням того чи іншого органу державної влади про час її початку та закінчення. Тобто початок та закінчення бойової обстановки не може регламентуватися нормативно. Він виникає та припиняється з моменту, який залежить від конкретних умов вчинення злочину, коли відбувається ведення бою та виконується конкретне бойове завдання [див.: 112].

РОЗДІЛ 3

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

3.1 Організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

У криміналістичній та оперативно-розшуковій літературі питанням взаємодії правоохоронних органів під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі тих, що вчинюються у зв'язку із ухиленням від військової служби, присвячували свої публікації багато вчених, серед яких Г. Ю. Бондар, М. П. Водько, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Гордін, В. С. Зеленецький, В. Г. Лукашевич, А. О. Ляш, І. В. Озерський, Л. В. Півненко, О. О. Подобний, М. А. Погорецький, В. В. Тіщенко, В. М. Федченко та інші [51; 89; 111; 120; 122; 123; 194]. Однак, ця проблема не має остаточного вирішення та потребує подальших теоретичних розробок, оскільки практика взаємодії слідчих (органів досудового розслідування) з оперативними підрозділами (у межах внутрішньої та зовнішньої взаємодії) та іншими органами державної влади потребує постійного вдосконалення. Ця теза є особливо актуальною й щодо організації взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Оскільки питання взаємодії – це центральні організаційні питання на його управлінському рівні, об'єктивне висвітлення сучасних проблем, що постають перед правоохоронними органами під час реалізації зазначеного завдання, неможливе без чіткого визначення специфічної управлінської термінології.

Аналіз різних тлумачень терміну «взаємодія», що зустрічається в наукових джерелах [зокрема, див.: 51; 89; 111; 118; 120; 122; 123; 194], дозволяє її визначити як засновану на законі і підзаконних актах спільну діяльність не підпорядкованих один одному підрозділів між собою, погоджену за часом, місцем і метою.

У вказаній спеціальній літературі та нормативних актах [137; 140; 146; 148] серед найрозповсюджених форм взаємодії, зокрема, зазначені: обмін інформацією; спільне планування слідчих чи розшукових дій та їх проведення; спільне проведення слідчих чи розшукових дій та операцій щодо виявлення та запобігання злочинам; автономне їх погоджене проведення; взаємне використання наявних сил та засобів; виконання письмових завдань. Водночас, чинний кримінальний процесуальний закон у ст. 41, ч. 1 ст. 37, ч. 2 ст. 38, ст. 571 передбачає лише такі форми взаємодії між органом досудового розслідування та оперативними підрозділами як виконання оперативними підрозділами доручення слідчого і створення слідчих груп [83].

Дуже близькими до поняття «взаємодія» є такі терміни як «організація взаємодії» та «координація». У роботах вищеназваних вчених загально визнаною є думка, що під організацією взаємодії слід розуміти управлінську діяльність суб'єктів такої взаємодії, спрямовану на найбільш ефективне використання наявних у їх розпорядженні сил і засобів, а також переваг спільних дій. Суб'єктами взаємодії є підрозділи правоохоронних органів, а суб'єктами її організації – керівники взаємодіючих підрозділів.

Виділяють такі *форми організації взаємодії* підрозділів правоохоронних органів: аналіз особливостей оперативної обстановки; вивчення матеріалів по конкретним найактуальнішим кримінальним правопорушенням, розробка на їх основі спільних планів слідчих (розшукових) дій або операцій; участь керівників галузевих служб у нарадах, семінарах, науково-теоретичних і практичних конференціях з питань, що становлять взаємний інтерес; надання практичної допомоги; здійснення річного й перспективного планування, у тому числі включення в плани

роботи заходів підрозділів, що взаємодіють; підготовка і направлення на місця оглядів, рекомендацій з питань взаємодії, інформації про результати застосування можливостей взаємодіючих підрозділів у запобіганні й розкритті кримінальних правопорушень тощо [121-124].

Координацією є діяльність суб'єкта управління стосовно підлеглих органів, у якій на відміну від взаємодії містяться елементи підпорядкування рішенням координуючого органа [106, с. 63]. Взаємодія і координація взаємозалежні між собою. Без координації неможлива належна взаємодія елементів системи. Як обов'язкові елементи організації виконання управлінських рішень, взаємодія і координація є основними умовами керованості системи [197, с. 101].

Саме наведені поняття повинні стати підґрунтям дослідження питання організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, на його організаційно-управлінському рівні.

Виходячи із висновків, сформульованих у рамках підрозділу 1.2 цього дослідження, про те, що суттєвим критерієм класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є їх групування за кримінально-процесуальним критерієм підслідності, а також висновку підрозділу 2.2 щодо диференціації способів учинення досліджуваних кримінальних правопорушень, слід підкреслити, що суттєві особливості існують в організації їх розслідування, передусім у питаннях взаємодії зацікавлених органів та підрозділів у таких основних напрямках:

по-перше, внутрішня взаємодія підрозділів Національної поліції у розслідуванні кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову і мобілізації, та їх зовнішня взаємодія із зацікавленими підрозділами Збройних сил України (в першу чергу військовими комісаріатами) та органами місцевого самоврядування;

по-друге, взаємодія органів досудового розслідування (Державного бюро розслідувань) з підрозділами Національної поліції (карним розшуком)

та Збройних сил України (Військовою службою правопорядку, командуванням військових частин) під час розслідування військових злочинів;

по-третє, координація та організація належного процесуального керівництва у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із ухиленням від військової служби.

У рамках першого із зазначених напрямів взаємодії необхідно наголосити, що активна участь підрозділів Національної поліції України у забезпеченні призову передбачена вже на рівні Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [128]. Так, зазначеним нормативно-правовим актом у ч. 7 ст. 14 визначено, що для проведення приписки громадян України до призовних дільниць у районних (міських) військових комісаріатах утворюються комісії з питань приписки, до складу яких, зокрема, вводиться представник уповноваженого підрозділу органу Національної поліції, який проводить роботу з неповнолітніми. На сьогодні таким уповноваженим підрозділом є підрозділ ювенальної превенції Національної поліції України [див.: 139; 160]. Водночас, ані у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», ані в Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України функції участі у комісіях з питань приписки ТЦКтаСП, на жаль, не визначено [139; 160]. Таке становище 95 % опитаних респондентів визначено як суттєва вада чинної нормативно-правової бази, що потребує безумовного виправлення [див. Додаток Д, п. 3].

Крім того, п. 59 Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних [150] визначено такі основні функції органів Національної поліції у зазначеному напрямі роботи:

- за зверненням районних (міських) військових комісаріатів здійснюють досудове розслідування стосовно ухилення військовозобов'язаних від військового обліку [як то зазначено у підрозділі 1.2, відповідно до КПК такий обов'язок покладено саме на слідчих органів

Національної поліції, а їх безпосереднє інформування про вчинене кримінальне правопорушення здійснюється шляхом направлення військкоматом повідомлення про кримінальне правопорушення, передбачене додатком 12 до розглядуваного порядку];

- за зверненням органів місцевого самоврядування та районних (міських) ТЦКтаСП здійснюють розшук, затримання і доставку до районних (міських) ТЦКтаСП громадян, які ухиляються від виконання військового обов'язку [згідно зі зверненнями або повідомленнями щодо ухилення громадян від виконання військового обов'язку, передбаченими додатками 5, 13 порядку]. Водночас, на жаль, безпосередньо до завдань чи основних напрямів діяльності, передбачених відповідними відомчими інструкціями дільничних офіцерів поліції, підрозділів ювенальної превенції або підрозділів карного розшуку, [138; 139; 144] цієї функції не віднесено;

- за зверненням районних (міських) військових комісаріатів здійснюють інформування щодо наявності судимості або перебування під слідством призовників і військовозобов'язаних, які приймаються на військову службу за контрактом. Не визначення і цього останнього із зазначених основних напрямів роботи органів Національної поліції в організації та веденні військового обліку призовників і військовозобов'язаних у жодній з інструкцій чи положень її галузевих служб свідчить про суттєву прогалину в організації цієї роботи на рівні керівних відомчих нормативно-правових актів, а також про те, що безпосереднє доручення цієї роботи або дільничним офіцерам поліції, або підрозділам ювенальної превенції, або карного розшуку на рівні конкретного органу Національної поліції залишено на розсуд його керівника. Ця ситуація, безперечно, повинна бути виправлена, на що звернено увагу 85 % респондентів [див.: Додаток Д, п. 4].

Дуже суттєвою обставиною в організації протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з ухиленням від військової служби, є положення, згідно з яким відповідно до пп. 5-7 Порядку організації та

ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних [150] для його забезпечення створюється Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних – автоматизована інформаційна телекомунікаційна система, яка призначена для збирання, зберігання, обробки та використання даних про військовозобов'язаних (призовників). Функціонування системи військового обліку забезпечується органами Міноборони, МВС, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Національної поліції, центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, правоохоронними органами спеціального призначення, а також іншими державними органами. Порядком передбачено, що військово-облікові ознаки призовників і військовозобов'язаних, за якими ведеться їх військовий облік, та форма військово-облікових документів визначаються Міноборони [150].

У цьому зв'язку необхідно підкреслити, що створення у 2016 році Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних як автоматизованої інформаційної телекомунікаційної системи – це, безперечно, суттєвий крок, у тому числі у напрямі організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. Водночас, як свідчать матеріали опитування працівників органів досудового розслідування і зацікавлених підрозділів Національної поліції, практичне вирішення на належному рівні інформаційного забезпечення розглядуваного напряму роботи стане можливим лише за умов надання безпосереднього доступу до зазначеного реєстру уповноваженим підрозділам Національної поліції через єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ (далі – ЄІС МВС), передбачену ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію» [155], у тому числі засобами інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ІПНП). Остання є сукупністю технічних і програмних засобів, призначених для обробки відомостей, що утворюються у процесі діяльності Національної поліції України і її інформаційно-аналітичного забезпечення та є складовою

частиною ЄІС МВС [145]. Із цією необхідністю згодні 90 % опитаних респондентів [див.: Додаток Д, п. 5].

У напрямі вдосконалення *взаємодії під час розслідування військових злочинів органів досудового розслідування* (Державного бюро розслідувань) з підрозділами Національної поліції (карним розшуком) та *Збройних сил України* (Військовою службою правопорядку, командуванням військових частин) на сучасному етапі також існує достатньо багато проблемних аспектів.

У першу чергу, як було зазначено у підрозділі 1.2 цього дослідження, згідно із положеннями чинного КПК та профільного закону [див.: 135, п. 3 ст. 5], органом досудового розслідування військових злочинів є підрозділи Державного бюро розслідувань, створеного у 2015 році. Водночас, вже з 2016 року на рівні керівних документів, що визначають державну політику у військовій сфері [167; 169], передбачено реформування Військової служби правопорядку [130] у Військову поліцію, надання останній повноважень на здійснення досудового розслідування та проведення оперативно-розшукової діяльності.

Як засвідчив аналіз практики, за умов відсутності спеціалізації, слідчим ДБР не зовсім властиво розслідувати кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 402-409 КК. Однак категорія таких злочинів складає більшість від усіх, учинених у військовій сфері, а з урахуванням особливого періоду, всі вони належать до категорії тяжких. Тому вказані кримінальні провадження приблизно у 70 % випадків розслідуються процесуальними керівниками [зокрема, див.: 49].

Така ситуація призвела до підтвердження на рівні вже Указу Президента України В. Зеленського від 08.11.2019 № 837/2019 [156] указаних напрямів реформування та активізації обговорення проекту Закону України про Військову поліцію [129]. Водночас, швидкого прийняття цього закону не відбулося. Наразі основною перешкодою до створення Військової поліції є невідповідність передбаченого зазначеним законопроектом компетенції

новоствореного правоохоронного органу положенням ст. 17 Конституції України, згідно із якими військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян [див.: 30].

Натомість, закордонна практика свідчить про те, що військова поліція існує в більшості європейських країн, у США, Канаді, а також в Російській Федерації. Зокрема, військова поліція Швейцарії комплектується з поліцейських, які проходять строкову військову службу. Найпоширенішим військовим злочином там є ухилення від військового обов'язку – 70 % від усіх справ, що розглянуто. Крім того, там працюють військові суди і військова прокуратура. Швейцарія має військовий кодекс, а всі злочини, що вчинені військовослужбовцями, підлягають юрисдикції військових судів [див.: 31].

Додатковим аргументом на користь позитивного вирішення розглядуваного питання є Доктрина військової поліції, прийнята в лютому 2019 року, що регулює діяльність військових поліцій країн – членів НАТО [218]. Згідно з положеннями цієї доктрини Військовій поліції надаються повноваження на ведення кримінальної розвідки («criminal search activities»), що фактично є поняттям, аналогічним оперативно-розшуковій діяльності), яка здійснюватиметься з метою виявлення імовірної злочинної діяльності [49].

Ці та інші аргументи на користь створення Військової поліції із компетенцією здійснення функцій досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності, у цілому, сприймаються науковою спільнотою, що знаходить свій вираз у позитивних резолюціях профільних конференцій. Зокрема, на профільних наукових форумах підкреслювалася необхідність формування державного правоохоронного органу зі спеціальним статусом у військовій сфері. З метою збереження кадрового потенціалу і зменшення бюджетних витрат пропонувалося розглянути питання щодо його створення на базі Військової служби правопорядку Збройних сил України та за рахунок чисельності підрозділів і військовослужбовців органів військової

прокуратури. Підкреслювалося, що діяльність вказаного органу може координуватися через Міністра оборони України [див.: 48; 85; 180].

Крім того, слід зазначити, що більшість опитаних респондентів позитивно висловилися з приводу того, що заплановані до створення підрозділи Військової поліції зможуть налагодити ефективну взаємодію із зацікавленими підрозділами Національної поліції та особливо із представниками командування військових частин [див.: Додаток Д, п. 6].

Нарешті, з приводу такого напряму організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, *як налагодження належного процесуального керівництва у відповідних кримінальних провадженнях*, то, передусім, слід підкреслити, що ця проблема базується на розумінні координуючої функції органів прокуратури.

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [166] відносно питань координуючої ролі відомства, у цілому, сприйняв положення ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року. Частиною 2 ст. 25 чинного закону зазначено, що Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [149; 153; 161; 163].

Реальні законодавчі важелі такої координації, передбачені ч. 2 ст. 36 КПК, згідно із положеннями якої, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі

процесуального керівництва досудовим розслідуванням, прокурор має дуже великі повноваження [див.: 83].

Водночас, останніми реформами система прокуратури України [131] зведена до наступних елементів: Офіс Генерального прокурора; обласні прокуратури; окружні прокуратури; Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Причому передбачена можливість у разі потреби рішенням Генерального прокурора створення спеціалізованих прокуратур на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури. Перелік, утворення, реорганізація та ліквідація спеціалізованих прокуратур, визначення їх статусу, компетенції, структури і штатного розпису здійснюються Генеральним прокурором [див.: 166, ч.ч. 1-2 ст. 7].

З метою розвитку зазначених законодавчих новел, якими фактично були ліквідовані військові прокуратури, відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора від 05.02.2020 № 66 [158] було створено спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері Центрального, Південного, Західного регіонів та об'єднаних сил, а процес створення таких прокуратур на правах обласних та окружних поєднано зі звільненням військовослужбовців військових прокуратур з військової служби.

У цьому зв'язку необхідно погодитися із тими фахівцями, які з приводу такого реформування органів військової прокуратури наголошували на шкідливості цього підходу в державі, де йде війна, де масово вчиняються військові злочини, організацію і процесуальне керівництво розслідуванням яких повинні здійснювати саме військові прокурори, котрі мають досвід у розслідуванні цих специфічних злочинів у непростих умовах, а також на тому, що цивільні прокурори якісно забезпечити цієї роботи не зможуть. Спеціалісти особливо наголошували на тому, що функціонування військових спеціальних прокуратур – досить поширена практика: зокрема, вони існують у Данії, Польщі, Чехії, Румунії, Греції, Угорщині, Словаччині та інших

європейських країнах. Отже, до цього питання законодавцю слід знову, як і в 2014 році, повернутися [175].

Аналогічні думки були висловлені 65 % опитаних респондентів [див.: Додаток Д, п. 7].

Крім того, необхідно підкреслити, що на сьогодні ряд нормативно-правових актів, що покликані визначати порядок координуючої функції органів прокуратури та організації їх взаємодії з правоохоронними органами, не відповідають чинній структурі підрозділів Офісу Генерального прокурора та підпорядкованих прокуратур. Зокрема, це стосується наступних відомчих нормативних актів:

- «Про особливості діяльності військових прокуратур» [163]. Цей наказ потребує докорінного перероблення та приведення його у відповідність до сучасних реалій діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері. Крім того, оскільки ст. 335 КК передбачено кримінальну відповідальність не тільки за ухилення від призову на строкову військову службу, але ще й військову службу за призовом осіб офіцерського складу, у відповідній інструкції доцільно передбачити можливість розгляду питання щодо здійснення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях відносно цієї останньої категорії призовників прокурорами спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, з чим погодилося 60 % опитаних респондентів [див.: Додаток Д, п. 8];

- «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16.01.2013 № 1/1Гн. [153], який, окрім змін, обумовлених чинною системою та структурою органів прокуратури, повинен як пріоритет у роботі спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері визначати координацію роботи у протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із ухиленням від військової служби, у порядку, передбаченому міжвідомчим нормативно-правовим актом [143].

Поряд із цим, питання організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, повинно

розглядатися не тільки на його організаційно-управлінському рівні. Особливо важливим для формулювання методичних рекомендацій є організаційно-тактичний рівень розгляду досліджуваної проблематики, де основним аспектом є питання формування переліку обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби.

У цьому зв'язку, передусім, слід зазначити, що до предмета доказування у справах про кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, об'єктивно, в першу чергу, належать ті обставини, що передбачені ст. 91 КПК України [83].

По-друге, до предмета доказування у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії необхідно віднести специфіку, передбачену окремою нормою кримінального закону, що визначає караність конкретного суспільно небезпечного діяння, що належить до категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Таким чином, загальні положення ст. 91 КПК України конкретизуються в кожному окремому випадку специфікою кримінально-правової норми. Тобто предмет доказування і обставини, що підлягають доказуванню й встановленню, співвідносяться один з одним як частина і ціле. Це, зокрема, підтверджується тезою Є. В. Іонової про те, що у криміналістиці поняття «обставини, що підлягають доказуванню», розглядається ширше, ніж це обумовлено його предметом [53]. Тому дослідниця розглядуваний термін визначає як зазначені в кримінальному процесуальному законі (з урахуванням специфіки кримінально-правової норми конкретного складу суспільно небезпечного діяння) явища, що характеризують сутність розслідуваної події, які виникли після її вчинення і підлягають доказуванню компетентними органами і посадовими особами у кримінальному судочинстві. Обставини, що підлягають встановленню, є конкретними завданнями розслідування кожного кримінального провадження [53, с. 83-84]. Саме тому дуже слушними слід визнати висновки тих вчених, які

обставини, що підлягають встановленню, визнають провідним елементом у структурі криміналістичних характеристик [23; 53, с. 90; 201, с. 34].

Таким чином, за значущістю обставини, що підлягають встановленню, диференціюють на основні та факультативні. До останніх, зокрема, відносять такі інші обставини вчинення злочину: доказові факти; обставини, що мають значення для визначення тактики розслідування і розшуку; доказова діяльність органів досудового розслідування і дізнання, представників населення, які надають допомогу в розслідуванні; обставини, що дозволяють виявити і оцінити докази. Саме за допомогою цих обставин встановлюються положення, що вказуються у ст. 91 КПК України.

Використовуючи саме такий підхід, Є. В. Іоновою [див.: 53, с. 92-95] сформульовано такий *перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби*:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення);

2) обставини, що сприяють його вчиненню: негативні процеси, що відбуваються в армії («дідівщина», неналежні умови проходження служби тощо); деградація молоді; корупція; факти неправомірної діяльності окремих громадських організацій; невелике покарання, передбачене відповідною статтею КК; недостатня пропаганда серед населення військового обов'язку перед Батьківщиною);

3) винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення: форма вини і мотиви (призовник усвідомлював, що ухиляється від військової служби, передбачав можливість чи неминучість настання суспільно небезпечних наслідків і бажав їх настання). Найбільш часто мають місце такі мотиви як небажання змінювати звичний уклад життя, служити державі, «втрачати» даремно роки життя, побоювання «дідівщини» та інших негативних явищ, що мають місце в армії. Зустрічається також і безмотивне ухилення від проходження військової служби;

4) характер і розмір шкоди, заподіяної злочином;

5) обставини, що сприяють розв'язанню кваліфікаційних завдань: виключають злочинність і караність діяння; пом'якшують і обтяжують покарання; можуть спричинити за собою звільнення від кримінальної відповідальності і покарання (у зв'язку з дієвим каяттям, закінченням строків давності, хворобою).

У цілому підтримуючи зазначений підхід як такий, що може бути застосований під час формулювання обставин, які підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби, водночас необхідно наголосити, що зазначені пункти повинні бути доповнені ще такою обов'язковою ознакою, передбаченою ст. 91 КПК, як розмір процесуальних витрат, а також наступними обставинами:

- у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації: наявність попереднього попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом у разі ухилення військовозобов'язаного від військового обліку, передбаченого ч. 1 ст. 337 КК;

- кваліфікуючими обставинами у військових злочинах, пов'язаних з ухиленням від військової служби:

а) тривалість нез'явлення військовослужбовця у разі самовільного залишення військової частини або місця служби (понад три доби, але не більше місяця – за ч. 1; військовослужбовцем, крім строкової служби, понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року – за ч. 2; понад один місяць – за ч. 3) за ст. 407 КК;

б) дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб – за ч. 2 ст. 408 КК;

в) вчинення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану – за ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 408 КК;

г) вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці – за ч. 5 ст. 407 КК.

Слушність цього узагальнення додатково обґрунтовується розгорнутим переліком обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення військовослужбовцями від служби, здійсненим М. І. Карпенком. Так дослідник до основних завдань, що стоять перед військовим командуванням, органами прокуратури, Військовою службою правопорядку у Збройних силах України, при розслідуванні цих злочинів відніс: організацію активного, своєчасного розшуку і затримання військовослужбовця, який самовільно залишив територію військової частини, підрозділу; визначення тривалості і місця перебування військовослужбовця поза розташуванням військової частини, встановлення характеру його занять у цей час (чи не здійснював він, користуючись безконтрольністю, яких-небудь інших правопорушень); встановлення всіх причин самовільного залишення військовослужбовцем військової частини, підрозділу і вживання попереджувальних заходів щодо запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби іншими військовослужбовцями [57, с. 96]. Ці завдання, в свою чергу, доповнюються наступними обставинами:

1) коли і за яких обставин військовослужбовець самовільно, без дозволу командира (начальника) залишив військову частину або місце служби чи своєчасно не повернувся у військову частину з відрядження, відпустки тощо. Виконання яких службових обов'язків він перервав самовільним залишенням військової частини. Чи не здійснив винний самовільне залишення військової частини під час воєнного стану або в бойовій обстановці. Чи не пішов він із військової частини зі зброєю чи боєприпасами. Остання обставина суттєво впливає на організацію і методику проведення розшуку та затримання винного;

2) де, коли, за яких обставин його було затримано. Чи вчиняв він будь-які дії, що свідчать про його наміри добровільного повернення. Упродовж якого часу військовослужбовець був відсутній у військовій частині і не виконував своїх обов'язків. Якщо кримінальна справа розслідується щодо

осіб офіцерського складу, військовослужбовців військової служби за контрактом, з'ясовується, чи справді мали місце самовільне залишення ними військової частини чи місця служби або неявка в зазначений термін на військову службу без поважних причин упродовж понад 10 діб, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно упродовж року;

3) де був, з ким проводив час і чим займався поза військовою частиною військовослужбовець. Чи не здійснював він за цей період, користуючись безконтрольністю, яких-небудь інших протиправних дій;

4) з яким умислом військовослужбовець без дозволу залишив військову частину або місце служби, якими були його наміри щодо тривалості свого незаконного перебування поза військовою частиною;

5) яку мету переслідував військовослужбовець, що залишив військову частину, якими мотивами він керувався. Чи мав на меті зовсім ухилитися від військової служби і зовсім не повертатися до місця служби, чи його відсутність у військовій частині носила тимчасовий характер;

6) як характеризується військовослужбовець, який самовільно залишив військову частину: його ставлення до виконання своїх службових обов'язків, дисциплінованість, наявність стягнень і заохочень, їх характер. Чи не були ці стягнення в подальшому зняті;

7) причини самовільного залишення військової частини чи несвоєчасна явка до місця служби, чи є вони поважними;

8) обставини, які впливають на ступінь і характер відповідальності;

9) які настали суспільно небезпечні наслідки в результаті самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем;

10) причини й умови, що сприяли здійсненню самовільного залишення військової частини або місця служби, дезертирства [див.: 57].

До особливостей розслідування ухилення від військової служби шляхом симуляції (агравачії) хвороби належить необхідність встановлення самого факту симуляції (агравачії), ознак, які підтверджують чи спростовують наявність тієї чи іншої хвороби, мотиви симуляційної

поведінки військовослужбовця і мета, яку він переслідує. При цьому треба мати на увазі, що коли зустрічається так звана хвороблива (патологічна) симуляція чи агравація, за якої військовослужбовець помилково вважає, що хворий, він не переслідує мети ухилення від військової служби. В останньому випадку в діях військовослужбовця відсутній склад злочину [59, с. 70].

Крім того, необхідно приєднатися до точки зору Є. В. Іонової, яка в контексті обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби, слушно підкреслила, що сторона захисту здатна надати слідству і суду матеріали, які позитивно впливають на стан їх клієнта: 1) спростовує факт ухилення від проходження військової або альтернативної служби; 2) спростовують вчинення злочину способом, що впливає на призначення покарання за сукупністю злочинів (дача хабара, підробка документів тощо); 3) підтверджуючі вчинення злочину з мотивів, що позитивно характеризує особу, яка ухилялася від призову; 4) підтверджують позитивну характеристику особистості підозрюваного у суспільному значенні; 5) підтверджують відсутність умислу на ухилення від проходження військової служби; 6) вказують на обставини, що сприяють ухиленню від призову, які виникли не під впливом діяльності клієнта; 7) обставини, що свідчать про наявність пом'якшуючих обставин, які звільняють від кримінальної відповідальності і покарання або виключають злочинність і караність діяння [53, с. 88-89].

3.2 Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

У криміналістичній методиці традиційно особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень певного виду розкриваються через визначення його типових тактичних ситуацій, основних завдань розслідування, що відповідають визначеним ситуаціям, а також типовим версіям, які висуваються відповідно до наявних тактичних ситуацій розслідування. Такий підхід має назву ситуаційного та передбачає розробку методичних і тактичних рекомендацій на основі інформаційно-ситуаційного оцінювання стану розслідування, виділення типових слідчих ситуацій, що виникають у розслідуванні, а також виокремлення типових завдань стратегічного й організаційно-тактичного характеру, створення оптимальної програми їх вирішення з урахуванням особливостей конкретної категорії кримінальних правопорушень. Це здійснюється з метою розроблення специфічних тактичних і технічних засобів і прийомів під час проведення відповідних слідчих дій і тактичних операцій у розслідуванні конкретної категорії злочинів [зокрема, див.: 80, с. 351].

Вивчення кримінальних проваджень у правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від військової служби, а також узагальнення практики, наведеної у спеціальних публікаціях [53, с. 104-110; 57, с. 96], свідчать, що переважна більшість досудових розслідувань починалися у таких *тактичних ситуаціях* пізнавального типу, загальною рисою яких є наявність у слідчого від самого їх початку даних про осіб, які ухиляються від служби:

- у сфері забезпечення призову та мобілізації:

1) «відкрите» ухилення, в якому встановлено його спосіб, однак відсутні відомості про місцезнаходження підозрюваного;

2) «відкрите» ухилення з дефіцитом інформації про співучасників злочину (є інформація про місцезнаходження особи, яка ухиляється, та спосіб

вчинення кримінального правопорушення, що свідчить про наявність співучасників, проте останніх не встановлено);

3) «спірне» ухилення (є інформація про місцезнаходження особи, яка ухиляється, та спосіб вчинення кримінального правопорушення, а також наявні відомості про можливі обставини, що виключають злочинність діяння, звільняють від кримінальної відповідальності чи покарання);

- у *військових злочинах*:

1) військовослужбовця, який вчинив злочин, затримано;

2) місцезнаходження військовослужбовця невідоме, однак є інформація, що вказує на:

2.1) дезертирство (військовослужбовець, залишаючи розташування військової частини або місце служби, мав намір зовсім ухилитися від несення обов'язків з військової служби і не повертатися у військову частину);

2.2) самовільне залишення військової частини або місця служби (військовослужбовець має намір через деякий час повернутися до місця служби, в підрозділ);

3) безвісне зникнення військовослужбовця (не достатньо інформації для того, щоб констатувати дезертирство чи самовільне залишення служби, а також визначитися чи живий військовослужбовець, якого розшукують, чи він загинув за невідомих обставин).

У зазначених тактичних ситуаціях окреслюються наступні завдання та визначаються такі типові версії:

- у кримінальних правопорушеннях у *сфері забезпечення призову та мобілізації*:

1) у ситуації «відкритого» ухилення основним завданням є встановлення місця перебування особи, яка ухиляється, в певному укритті, а до типових версій належать наступні: призовник чи військовозобов'язаний переховується за місцем проживання (за допомогою близьких осіб або родичів); знаходиться в укриттях, наданих близькими особами або родичами (останні можуть бути обізнані про факт ухилення або не знати про вчинення

кримінального правопорушення); переходується від правоохоронних органів без сторонньої допомоги (наприклад, шляхом орендування житла);

2) у ситуації «відкритого» ухилення з дефіцитом інформації про співучасників злочину основним завданням розслідування стає встановлення таких осіб. Досягненню цієї мети сприяє аналіз способу вчинення окремого кримінального правопорушення, оскільки він дає можливість слідчому логічно визначити сферу, в якій можна виявити посібників особи, яка ухиляється. Висуваються типові версії, які виникають у залежності від сутності способу вчинення кримінального правопорушення, про те, що співучасниками злочину можуть бути: співробітники ТЦКСП, члени призовних комісій, лікарі, працівники органів досудового розслідування, суду, відділів державної реєстрації актів цивільного стану тощо;

3) у ситуації «спірною» ухилення завданням розслідування є встановлення відомостей про обставини, що виключають злочинність діяння, звільняють від кримінальної відповідальності чи покарання.

- у злочинах проти встановленого порядку несення військової служби, пов'язаних з ухиленням:

1) у ситуації, коли військовослужбовця, який вчинив злочин, затримано, правопорушник перебуває у військовій частині або на гауптвахті, основні зусилля спрямовуються на уточнення часу його самовільного перебування за межами військової частини і цілі, які він переслідував, залишаючи військову частину чи місце служби. Залежно від тривалості перебування поза межами військової частини і перших пояснень військовослужбовця особам, що його затримали чи першими побачили після повернення до військової частини, найбільш поширеними типовими версіями в цій ситуації будуть версії про те, що військовослужбовець: здійснив дисциплінарний проступок; вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби; вчинив дезертирство [57, с. 98];

2) у ситуації, коли місцезнаходження військовослужбовця невідоме, типовими версіями на даному етапі розслідування можуть бути такі:

по-перше, про механізм події, що сталася: військовослужбовець вчинив самовільне залишення військової частини, місця служби, дезертирував;

по-друге, припущення про місце ймовірного перебування військовослужбовця: затриманий поліцією; перебуває в лікарні, шпиталі, в районі дислокації своєї військової частини; військовослужбовець за межами дислокації військової частини, переховується в лісі, в горах, проживає у батьків, родичів, знайомих за попередньою роботою, навчанням, в осіб, із якими випадково познайомився в дорозі; працює у віддалених районах, у т.ч. за фіктивними документами, чи за кордоном; переховується у важкодоступній місцевості тощо [57, с. 100-101];

3) ситуація безвісного зникнення військовослужбовця є найбільш проблемною у зв'язку із дефіцитом вихідної інформації. Особливо гострою вона вбачається в умовах перманентного збройного конфлікту на території дії операції об'єднаних сил. Об'єктивно зазначена тематика на сьогодні повинна розкриватися в рамках окремого спеціального наукового дослідження, спроб її вирішення на рівні монографічних досліджень наразі бракує.

Як підкреслює М. І. Карпенко, характерною особливістю розшукової роботи в даній слідчій ситуації є одночасна перевірка версій, пов'язаних із розшуком не лише самого військовослужбовця, але і його трупа, доти, доки припущення про його загибель повністю не відпадуть [57, с. 101]. У свою чергу, В. В. Давиденко наголошує, що особливими обставинами можуть бути:

- у мирний час: смерть військовослужбовця, незаконне позбавлення волі або викрадення, захоплення або тримання особи як заручника, важка хвороба тощо;

- у воєнний час, в умовах ведення бойових дій, бойових навчань, антитерористичних операцій, миротворчих та інших гуманітарних місій, стихійного лиха тощо: загибель військовослужбовця, тяжке поранення та перебування у військовому чи цивільному лікувальному закладі, евакуація

пораненого в тил чи за межі стихійного лиха, перебування пораненого у цивільного населення, потрапляння військовослужбовця в полон та інші незалежні від волі особи обставини, які унеможливають перебування за місцем служби [38, с. 67-68].

Необхідно підкреслити, що оскільки зазначені тактичні ситуації обумовлені таким, що переважає для досліджуваних кримінальних правопорушень, способом ухилення винної особи від компетентних військових органів та підрозділів, то загальним складним тактичним завданням початкового етапу розслідування є розшук винної особи (призовника чи військовослужбовця, які ухиляються). Це, в свою чергу, обумовлює необхідність залучення великої кількості сил та засобів слідчих і оперативних підрозділів, у тому числі на рівні міжвідомчої взаємодії як то висвітлювалося у підрозділі 3.1, що можливо вирішити лише шляхом проведення відповідних операцій.

Проблеми тактичних операцій у розслідуванні злочинів у своїх дослідженнях вперше розроблювали А. В. Дулов, Л. Я. Драпкін, В. М. Карагодін, М. І. Хлюпін, В. І. Шиканов та інші [43; 54; 204; 212], розуміючи під такими операціями систему слідчих дій, тактичних прийомів, оперативно-розшукових заходів, організаційних та інших дій, що розробляються і здійснюються в процесі розслідування за єдиним планом під загальним керівництвом слідчого з метою вирішення такого тактичного завдання, що не може бути вирішено здійсненням по справі окремої слідчої дії [43, с. 218].

Такий підхід до визначення поняття «тактична операція», безперечно, є актуальним і сьогодні.

Водночас слід підкреслити той факт, що оскільки відповідно до напрямів взаємодії, визначених у підрозділі 3.1, а також різного ступеня суспільної небезпечності досліджуваних кримінальних правопорушень (меншого у правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову, та більшим у військових злочинах, пов'язаних з ухиленням від служби),

вирішення завдання розшуку винної особи може здійснюватися різними за формами операціями: здебільшого профілактичними у кримінальних проступках, пов'язаних з ухиленням від призову, і тактичними у військових злочинах.

Якщо у криміналістичних дослідженнях проблематика теорії та практики тактичних операцій розроблена на достатньому рівні [зокрема, див.: 16; 47; 74], то використання можливостей, що виникають унаслідок ведення профілактичних операцій в інтересах запобігання та розслідування кримінальних правопорушень, досі не знаходило адекватної інтерпретації в криміналістичних дослідженнях.

У цьому напрямі МВС України напрацьовано значний досвід проведення на загальнодержавному та регіональному рівнях операцій, спрямованих на боротьбу з окремими видами кримінальних правопорушень. Вони класифікуються як оперативно-профілактичні операції та, зокрема, мають назви «Арсенал» (у сфері боротьби з незаконним обігом зброї), «Мак» або «Допінг» (щодо протидії незаконному обігу наркотиків) тощо. Головна мета цих операцій – відпрацювання певних криміногенних об'єктів або кримінальних проявів (злочинців або кримінальних правопорушень конкретного виду) на відповідній території. Типових планів цих операцій, які б затверджувалися наказами МВС, немає. Заходи плануються центральним апаратом Національної поліції чи безпосередньо на місцях у Головних управліннях Національної поліції в областях. Як правило, причинами організації та проведення профілактичних операцій є ситуації, пов'язані із загальним погіршенням оперативної обстановки в результаті зростання окремих видів злочинів. Дії підрозділів поліції у таких випадках спрямовані на виявлення та усунення всього комплексу проблем, пов'язаних із певним видом кримінальних правопорушень. Саме тому такі дії названі комплексними операціями, а їх зміст та спрямованість має оперативно-профілактичний характер [зокрема, див.: 134].

Вивчення практики організації зовнішньої взаємодії підрозділів Національної поліції (дільничних офіцерів, ювенальної превенції, карного розшуку) з ТЦКСП та органами місцевого самоврядування щодо здійснення за зверненням останніх розшуку, затримання і доставляння громадян, які ухиляються від виконання військового обов'язку, підтвердило її ефективність, коли така взаємодія здійснювалася саме у формі комплексних оперативно-профілактичних операцій [див.: Додаток Д, п. 9].

Робота у кримінальних провадженнях за фактом ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу або від призову за мобілізацією розпочинається із перевірки інформації про вчинення цих кримінальних правопорушень, що спочатку здійснюється шляхом докладного аналізу звернень, які надійшли із військових комісаріатів чи органів місцевого самоврядування та передбачені Порядком організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних [150]. Мета перевірки матеріалів, що надійшли – встановлення або спростування викладених даних про ухилення. Як зазначають дослідники, на цьому етапі необхідним є вивчення спеціальних нормативних актів, які б підтверджували законність змісту матеріалів, що надійшли з ТЦКСП чи органів місцевого самоврядування [див.: 53, с. 77-78].

Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [128] передбачено ряд обов'язків призовників, військовозобов'язаних та резервістів і порядок їх виклику до ТЦКСП. Для приписки до призовної дільниці громадяни України зобов'язані особисто прибути до районного (міського) військового комісаріату в строк, зазначений у повістці (ч. 6 ст. 14). У разі якщо за будь-яких обставин повістка не надійшла, громадяни призовного віку зобов'язані з'явитися до призовної дільниці в десятиденний строк з дня початку відповідного чергового призову, визначеного Указом Президента України (ч. 8 ст. 15). Аналогічний обов'язок прибути, однак на збори за повісткою, передбачено й щодо військовозобов'язаних (ч. 9 ст. 29).

Хоча зазначені норми закону напряду не вказують на необхідність особистого підпису призовника, військовозобов'язаного чи резервіста на повістці, що свідчить про його безпосереднє повідомлення про необхідність прибуття до ТЦКСП, водночас, у кримінальному провадженні для встановлення прямого умислу на ухилення в рамках невідкладних СРД обов'язковим є встановлення факту отримання такої повістки під особистий підпис.

Поряд із цим, аналіз практики вказує на те, що працівники ТЦКСП допускають вручення повісток під підпис родичам призовників. Крім того, у тексті повісток можуть не роз'яснюватися правові наслідки ухилення у формі юридичної відповідальності, мають місце випадки вручення призовникам так званих «прострочених» повісток. Як слушно з цього приводу зазначають фахівці, такі випадки можуть тягнути за собою визнання доказів неприпустимими [див.: 53, с. 78].

Так само в рамках невідкладних СРД підлягають встановленню факти попереднього притягнення особи, яка ухиляється, до адміністративної відповідальності за такими статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення: ст. 210 «Порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку», ст. 210¹ «Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію», ст. 211 «Зіпсуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності» [63].

Також на початковому етапі розслідування слідчий повинен з'ясувати наявність або відсутність у призовника чи військовозобов'язаного поважних причин неявки за повісткою. Законодавець у п. 11 ст. 15 та п. 9 ст. 29 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» чітко вказує, що такі причини повинні бути підтвержені відповідними документами та ними визнаються: перешкода стихійного характеру, хвороба призовника або інші обставини, які позбавили його можливості особисто прибути у зазначені пункт і строк; смерть його

близького родича (батьків, дружини, дитини, рідних брата, сестри, діда, баби) або близького родича його дружини [128]. З цього приводу дослідники слушно зазначають, що встановлення даних відомостей можливо тільки в разі активної допомоги слідству з боку призовника (військовозобов'язаного) чи інших осіб, зацікавлених в його долі, що має місце не часто [53, с. 79-80].

Як зазначалося вище, основним завданням початкового етапу розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень є розшук винної особи. Це завдання реалізовується шляхом ведення різних за формою операцій: профілактичною у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, і тактичними у військових злочинах, пов'язаних з ухиленням від служби. Різність організаційно-тактичних форм ведення зазначених видів операцій полягає в тому, що ініціатором ведення профілактичних, як правило, є ТЦКСП чи органи місцевого самоврядування, за зверненням яких у порядку взаємодії долучаються підрозділи Національної поліції (ювенальної превенції, дільничних офіцерів, карного розшуку), а обов'язковою ознакою тактичних операцій є керівна роль слідчого, який стає організатором взаємодії з підрозділами Національної поліції та Збройних сил під час розслідування військових злочинів. Оперативне супроводження останніх на сьогодні також можуть здійснювати підрозділи СБУ.

Водночас, загальним для зазначених видів операцій є першочергове завдання встановлення місцезнаходження та затримання особи, яка ухиляється, що здійснюється шляхом проведення відповідних розшукових заходів та їх поєднання з комплексом СРД як гласного так і негласного характеру. Ці розшукові заходи та слідчі дії, безперечно, мають певну специфіку залежно від виду операції і тактичних ситуацій початкового етапу розслідування.

Профілактична операція у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, виходячи із тієї обставини, що ст. 335 КК – це кримінальний проступок, а ст.ст. 336, 337 КК – нетяжкі

злочини, має щодо своєї структури дуже суттєву особливість, пов'язану із неможливістю згідно із ч. 2 ст. 246 КПК проводити ті НСРД, що здійснюються на підставі ухвали слідчого судді. Відтак, негласними елементами такої операції є ті НСРД, проведення яких дозволено процесуальним законом у провадженнях цієї категорії: зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК). Дуже ефективним та надзвичайно застосовуваним з метою розшуку підозрюваних є отримання шляхом реалізації механізмів тимчасового доступу до речей і документів, передбачених главою 15 КПК, доступу до відомостей операторів засобів стільникових систем рухомого зв'язку [див.: Додаток Д, п. 10].

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту – це одержання інформації із електронних інформаційних систем, що містять відповідну інформацію, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, що проводиться незалежно від тяжкості злочину [140]. На відміну від інших оперативно-технічних заходів, що здійснюються лише оперативно-технічними підрозділами, ця негласна дія може забезпечуватися й слідчим особисто, й працівниками уповноважених оперативних підрозділів. Вони проводять цілеспрямований пошук серед комп'ютерних систем та мереж відкритої інформації з метою виявлення необхідних у кримінальному провадженні відомостей [80, с. 333]. Серед великих масивів інформації, що локалізуються в соціальних мережах Інтернету, зокрема, може бути отримана інформація щодо способу життя, зв'язків, місць можливого переховування від правоохоронців осіб, які ухиляються, останні фотографії самих підозрюваних та їх зв'язків та інша інформація, що має значення у справі.

Оскільки ці дані є загальнодоступними, дозволу слідчого судді на їх пошук та фіксацію кримінальний процесуальний закон не потребує через те, що не відбувається обмеження приватності спілкування.

Отримання доступу до відомостей операторів засобів стільникових систем рухомого зв'язку практично здійснюється шляхом реалізації механізмів тимчасового доступу до речей і документів, передбачених главою 15 КПК. Практика свідчить про надзвичайну актуальність цих відомостей, оскільки завдяки їх аналізу стає можливим встановити засоби стільникового зв'язку, яким користуються особи, що ухиляються, чи розшукувані підозрювані, а також їх активні зв'язки.

Існують такі категорії інформації, що можуть бути отримані від операторів стільникового зв'язку та застосовані в інтересах операції: протокол з'єднань абонентів оператора зв'язку через конкретну базову станцію за певний період часу; відомості про місцезнаходження абонента чи апарата мобільного зв'язку в зоні дії тієї або іншої базової станції даного оператора стільникового зв'язку в зазначений час; протокол з'єднань абонента з фіксованим ІМЕІ-кодом телефонного апарата за певний період часу; номер і установчі дані абонента за ІМЕІ-кодом обладнання користувача; ІМЕІ-код обладнання користувача та перелік абонентів, що його використовували, за абонентським номером; номер абонента за карткою експрес-оплати та, що найголовніше, відомості, які містяться в деталізованому звіті за балансом конкретного абонента стільникового зв'язку. Можуть бути ідентифіковані всі абонентські номери, що працювали на визначеному ІМЕІ. У деталізованому звіті за балансом абонента міститься інформація про: номер другого учасника бесіди (співрозмовника); час з'єднання; тривалість бесіди абонентів; використання додаткових послуг, не пов'язаних з дзвінком (приймання та відправлення текстових і мультимедійних повідомлень, здійснення переадресації виклику) місцезнаходження апарату мобільного зв'язку за його фіксованим ІМЕІ-кодом у зоні дії тієї або іншої базової станції оператора стільникового зв'язку

в певний час (з вказівкою зони підприємства зв'язку й зони зовнішньої телефонної компанії) [докладно див.: 64, с. 84-85].

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – це застосування технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються [140]. Проведення зазначеної НСРД, оскільки вона не пов'язана з втручанням у приватне спілкування, не є винятковим та допускається у розслідуванні злочинів будь-якого ступеня тяжкості. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу додатково зазначаються ідентифікаційні ознаки, що дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання [80, с. 224]. Безпосередньо здійснює НСРД уповноважений оперативно-технічний підрозділ. Шляхом проведення цієї дії вирішуються завдання встановлення: місцезнаходження кінцевого обладнання рухомого (мобільного) зв'язку, яким користується особа, що ухиляється, чи розшукуваний підозрюваний; поточних координат такого радіоелектронного засобу у просторі і часі, а також вирішується завдання затримання розшукуваного.

Тактична операція у військових злочинах, пов'язаних із ухиленням, за ч.ч. 1-3 ст. 407 та ч. 1 ст. 408 КК – це нетяжкі злочини, а відтак негласними елементами такої тактичної операції також є ті НСРД, проведення яких дозволено процесуальним законом у провадженнях цієї категорії, що розглядалися вище, в рамках профілактичної операції у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації.

Водночас, виходячи із тієї обставини, що злочини, передбачені ч.ч. 4, 5 ст. 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби, вчинене в умовах особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці), а також ч.ч. 2-4 ст. 408 (дезертирство зі зброєю, за попередньою змовою

групою осіб, в умовах особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці) – це тяжкі злочини, то ч. 2 ст. 246 КПК передбачена можливість у провадженнях цієї категорії проводити весь комплекс НСРД, у тому числі і тих, що здійснюються за дозволом слідчого судді:

- накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК) здійснюються за окремими ознаками (адреса, персональні дані) відомих зв'язків розшукуваних підозрюваних з метою встановлення місцезнаходження останніх;

- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) здійснюється здебільшого у формі *контролю за телефонними розмовами*, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, стаціонарного та рухомого (мобільного) зв'язку, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється [140]. Значно менше у справах розглядуваної категорії застосовувалася така форма розглядуваного НСРД як *зняття інформації з каналів зв'язку*, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються [140]. Водночас, у будь-якому випадку об'єктами негласного контролю стають засоби зв'язку розшукуваних підозрюваних чи їх відомих активних зв'язків;

- зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем або пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ст. 264 КПК), також застосовується до категорії осіб, зазначених у попередньому пункті. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування додатково

повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, в якій може здійснюватися втручання у приватне спілкування (найменування електронної інформаційної системи, фізична адреса розташування її файлових серверів та робочих станцій або електронна адреса в мережі Інтернет, її власник, володілець або утримувач), та спосіб, яким обмежений доступ до неї. Відповідно у клопотанні до суду, що вноситься слідчим, прокурором, повинні бути вказані серійні номери ПЕОМ, зовнішніх накопичувачів інформації, з яких відбуватиметься зняття інформації із використанням засобів спеціальної техніки та спеціального програмного забезпечення, що забезпечують безпосереднє фізичне або програмне проникнення до інформаційної системи або її частини тощо [80, с. 332-333];

- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК). Спостереження за особою в публічно доступних місцях – візуальне спостереження за особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження (оптичних, радіоприладів) [140]. У справах розглядуваної категорії ці дії застосовуються відносно близьких контактів розшукуваних військовослужбовців з метою встановлення останніх та їх затримання. Натомість, спостереження за місцем організується в місцях можливої появи розшукуваних також з метою затримання. Кваліфіковане проведення НСРД здійснюється оперативним підрозділом, що на ньому спеціалізується [докладно див.: 80, с. 336-337].

Конфіденційне співробітництво – це негласні відносини, що встановлюються оперативними підрозділами з повнолітньою дієздатною особою на засадах добровільності і конспіративності та використовуються для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження. Як елемент досліджуваних операцій використовується конфіденційне співробітництво, що було встановлено компетентними оперативними підрозділами: у розшуку осіб, які ухиляються від призову та

мобілізації, це, передусім, карний розшук, а під час розшуку військовослужбовців – контррозвідка чи військова контррозвідка СБУ. При цьому інформацією, що є предметом такого конфіденційного співробітництва, охоплюються всі відомості, які отримуються із конфіденційних джерел, визначені у підрозділі 3.1 як обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби.

Крім того, дослідження відповідної практики вказує на широке використання в рамках розглядуваних операцій оперативно-розшукових заходів, проведення яких не потребує отримання дозволів та передбачено ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [159], повноважень поліції, визначених розділом IV, і поліцейських заходів згідно розділу V Закону України «Про Національну поліцію» [див.: Додаток Д, 12]:

- у рамках ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу (п. 1); відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка (п. 6); використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 КПК (п. 14); отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави (п. 15); застосовувати автоматизовані інформаційні системи (п. 18); застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про Національну поліцію, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України (п. 19); проводити операції із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, припинення кримінальних правопорушень (п. 5);

- у рамках розділів IV і V Закону України «Про Національну поліцію»:

1) повноваження поліції, передбачені ст. 23: розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, пропали безвісти (п. 7); доставляння затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення (п. 9); сприяння забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості (п. 24); забезпечення інформування Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, про хід досудового розслідування, вжиття заходів для розшуку осіб, зниклих безвісти, у тому числі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, для внесення даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (п. 28);

2) використання єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України згідно із положеннями ст. 26;

3) застосування превентивних поліцейських заходів, передбачених ст. 31: перевірка документів особи (п. 1); опитування особи (п. 2); поверхнева перевірка і огляд (п. 3); зупинення транспортного засобу (п. 4); вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території (п. 5);

4) поліцейські заходи примусу, визначені ст. 42: фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї.

Важливе значення у рамках здійснюваної операції має проведення такого заходу як вилучення, дослідження та використання у пошукових заходах цифрової інформації, зафіксованої камерами візуального спостереження підприємств, установ, організацій, розташованих на можливих маршрутах пересування розшукуваних, або записаної відео-реєстраторами автомобілів.

Дуже ефективним тактичним прийомом розшуку, що застосовується в рамках ведення операцій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є організація засідок у місцях можливої появи розшукуваних підозрюваних, а під час

ведення тактичних операцій з розшуку військовослужбовців – прочісування місцевості.

Необхідно підкреслити ряд суттєвих особливостей початкового етапу розслідування військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, на яких наголошували А. Л. Багратян, В. В. Давиденко, М. І. Карпенко, С. В. Маліков [див.: 5; 38; 57-59].

Так, дослідники зазначали, що невідкладні заходи розшуку передбачають наведення довідок про можливе місцезнаходження відсутнього у військовій частині військовослужбовця у чергового відділу поліції, у пунктах швидкої допомоги, в лікарнях і моргах, на гауптвахтах та в інших місцях. До матеріалів справи додаються телефонограми, письмові повідомлення, різного роду довідки тощо.

За масштабом розшукової діяльності розшук зниклого військовослужбовця поділяється на місцевий і державний.

Місцевий – це розшук, що провадиться військовим командуванням, Службою правопорядку, слідчим, а також за його дорученням Національною поліцією. Розпочинається він з вивчення особи втікача, витребування документів, що його характеризують, особової справи призовника, обліково-послужної картки, медичної книжки, службової та медичної характеристики, наказу про зарахування до списку особового складу частини, книг перевірок особового складу. Спрямовуються запити щодо звернення втікача в органи державної влади, в медичні заклади тощо [38, с. 95-96]. Прогнозування поведінки військовослужбовця-втікача ґрунтується на наявній у слідчого вихідній інформації і, насамперед, відомостей стосовно самої особи підозрюваного. Особливу увагу доцільно приділити вивченню його психологічних та психічних рис і якостей, знання яких надасть можливість слідчому передбачити подальші його дії, зрозуміти їх причинну обумовленість та зв'язок з навколишнім середовищем, існуючими умовами та обставинами, що передували події злочину, стали рушійною силою для прийняття особою рішення про переховування [69, с. 32].

Активні розшукові дії, передусім, організовуються в місцях можливої появи розшукуваного: район дислокації військової частини та прилеглої до неї місцевості; місця проживання рідних, знайомих військовослужбовця; інші місця, де за інформацією можна очікувати його появи. Розшук військовослужбовця «по гарячих слідах» передбачає проведення наступних заходів: а) обстеження всіх приміщень військової частини, базового польового військового табору та прилеглої території; б) безпосереднє переслідування розшукуваного; в) оточення та «прочісування» визначених ділянок місцевості; г) спрямування орієнтувань на затримання до підрозділів Національної поліції, у військові комендатури, блокпости за маршрутами його можливого пересування; д) організація спостереження та засідок у місцях найбільш імовірної появи розшукуваного [90, с. 441-442].

Для того, щоб запобігти виїзду військовослужбовця з району дислокації військової частини, організовується спостереження за залізницями, автовокзалами, пристанями, аеропортами, направляються наряди на маршрути його можливого руху, організовується взаємодія зі співробітниками поліції, які несуть службу на постах. Можуть бути перекриті дороги та інші шляхи сполучення між населеними пунктами [57, с. 98-104]. На цьому етапі вірогідність розшуку втікача значно підвищить застосування службової собаки, докладне опитування не лише військовослужбовців військової частини, але і цивільних осіб за її межами [5, с. 113].

У місця можливої появи розшукуваного (за місцем проживання його рідних, знайомих тощо) правоохоронним органам спрямовуються слідчі доручення про допит різних осіб, перш за все тих, які його знали, про тимчасовий доступ із виїмкою у цих осіб листів, предметів обмундирування, та про затримання військовослужбовця, що залишив військову частину. Тактичні прийоми розшуку в подібних ситуаціях спрямовані на створення умов, що перешкоджають розшукуваному вільно пересуватися, довго

перебувати на одному місці, зустрічатися з особами, з якими він збирався проводити час [57, с. 98-104].

Не менш важливе значення матиме отримання слідчим із офіційних військових джерел достовірних даних про оперативну обстановку в місцях військових маневрів, перевезення чи передислокації підрозділу, в районі розгортання (зосередження) військ, ведення бойових дій або в місцях тривалої дислокації військової частини. Ця інформація сприятиме слідчому за реальними фактами діагностувати слідчу ситуацію з урахуванням не лише користі доказового значення певних СРД, але й прогнозувати негативний розвиток слідчої ситуації, а також можливий негативний вплив свого втручання в роботу військового управління чи особового складу, передусім в умовах складної оперативної (бойової) обстановки [39, с. 100].

Якщо розшукуваний залишив військову частину зі зброєю, то його розшук і затримання повинні проводитись у встановленому порядку, із застосуванням додаткових сил, засобів прийняттям необхідних заходів безпеки.

Аналіз слідчої практики свідчить, що компонент гласних СРД, що здійснюються у рамках досліджуваних операцій на початковому етапі розслідування, є однаковим для кримінальних правопорушень у сфері забезпечення призову та мобілізації та військових злочинів, пов'язаних з ухиленням, із певними тактичними особливостями. Передусім це такі СРД, як огляд, допит, обшук.

Огляду у справах розглядуваної категорії підлягають:

а) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації, передусім, документи і предмети (12 % кримінальних проваджень). У разі ухилення шляхом неявки за повісткою до військового комісаріату або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби об'єктами огляду можуть бути: документи, що підтверджують факт від'їзду або приїзду призовника у певне місце в той час, коли він повинен був прибути на призовний пункт для відправки за місцем служби (проїзний

квиток залізничного або автотранспорту тощо); документи, що підтверджують факт присутності призовника за місцем проживання, в той час як він наполягає на неможливості прибуття до призовного пункту для відправки за місцем служби у зв'язку із перебуванням в іншій місцевості (підпис на бланку отримання телеграми, роздруківки трафіку телефону стільникового зв'язку, що знаходиться у користуванні призовника тощо) [54, с. 125];

б) у військових злочинах, пов'язаних із ухиленням: тумбочка, ліжко, особисті речі, документи, обмундирування втікача, приміщення підрозділу, службового кабінету, робочого місця, закріплена техніка, озброєння, спеціальні засоби, а також територія військової частини, де можуть бути виявлені сліди втікача, залишені при подоланні ним різних перешкод, а також пошкодження навколишньої обстановки [5, с. 125; 38, с. 95]. У разі виявлення листів, записних книжок, щоденників, фотографій, встановленню підлягають зв'язки розшукуваного, а також дані, що свідчать про його наміри. Якщо під час огляду виявлено схованку з обмундируванням, охайно складеним та запакованим у водостійкому пакеті, то ця інформація доводить не лише про те, що розшукуваний може перебувати у цивільному одязі, але й про те, що він має намір повернутися та далі використовувати військове вбрання. В разі виявлення схованок, поблизу них доцільно організувати засідку з метою подальшого затримання розшукуваного злочинця [див.: 38, с. 104-105]. У специфічних умовах слідчого огляду об'єктів військової частини задля безпеки учасників слідчої дії та надання безпосередньої технічної допомоги можуть бути залучені фахівці автомобільної, бронетанкової служб, ракетно-артилерійського та стрілецького озброєння, хімічної служби та інших інженерно-технічних підрозділів [39, с. 103]. Специфічних особливостей набуває тактика слідчого огляду за складних умов бойових дій, військових навчань, пішої чи механізованої передислокації військ, перебування підрозділів в оперативних районах розгортання та маневрування. Згадані обставини є характерними для швидкої зміни

оперативної, а відповідно і слідчої ситуації, та вимагатимуть від учасників слідчо-оперативної групи мобільності, майстерності і вміння швидко та ефективно реагувати на усі зміни слідчої ситуації [38, с. 107]. За таких ускладнених обставин у проведенні розшуку військовослужбовця за «гарячими слідами» ефективності пошуку більше, ніж за інших умов, сприятиме суб'єктивний спосіб огляду місця події та вибіркового слідчого огляду, тобто огляд за ситуаційними вузлами з першочерговим дослідженням тих ділянок місця події, на яких, на думку слідчого, можуть бути зосереджені сліди й інші об'єкти, найбільш важливі для швидкого розшуку злочинця і розкриття злочину [84, с. 25, 28].

Допиту на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, підлягають:

а) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації у 92 % – свідки (родичі і близькі), особи, які здійснювали розшук, підозрювані (призовники, військовозобов'язані, резервісти). Допит свідків повинен бути спрямований на отримання таких відомостей: яким чином вони пов'язані з розслідуваним діянням і підозрюваною в його вчиненні особою; чи відомо їм будь-що про незаконні дії особи, яка ухиляється, і чи вважають вони їх такими; якою є роль самих свідків у події, що розслідується [53, с. 137];

б) у військових злочинах, пов'язаних із ухиленням від служби:

- особи, які першими встановили відсутність військовослужбовця (командир підрозділу, добовий наряд, товариші по службі); представники командування, офіцери виховної та психологічної служби, лікарі військової частини, які володіють інформацією про фізичний стан підозрюваного, особливості психіки, його звички, схильності, захоплення; спеціалісти щодо з'ясування обставин, зафіксованих за їх участі під час проведення інших слідчих дій [38, с. 113; 57, с. 99-100; 214, с. 119]. Метою допитів цих осіб, зокрема, є з'ясування обставин зникнення з військової частини: час, місце, спосіб, ставлення розшукуваного до служби, настрої, висловлювання про

плани на майбутнє, його зв'язки родинного і дружнього характеру; у що був одягнений; що узяв і чого не взяв із собою з речового майна, чи не вчинив до залишення військової частини іншого правопорушення. Необхідно враховувати високий ступінь толерантності у ставленні військовослужбовців до самовільних залишень військової частини, наявність традицій нестатутних взаємовідносин, усталеної кругової поруки і конформізму у військових колективах та типового для командирів прагнення приховувати злочини серед підлеглих. Крім того, військовослужбовці, особливо строкової і контрактної служби, молодші офіцери побоюються різноманітних форм помсти за співпрацю зі слідством, що обумовлює необхідність не допустити їх випадкової зустрічі у приміщенні, де проводиться слідча дія, з вищим командуванням, товаришами по службі чи родичами підозрюваного [див.: 38, с. 112-114];

- особи, з якими військовослужбовець зустрічався, самовільно залишивши військову частину або місце служби; ті, хто випадково бачив його поза військовою частиною; родичі, близькі, знайомі, у яких військовослужбовець міг ховатися і яким міг розповісти про свої справжні наміри щодо військової служби; друзі чи земляки, які проходять службу в інших підрозділах чи військових частинах, або друзі, які вже звільнені в запас, – з приводу його можливого місцеперебування [див.: 38, с. 95]. Найбільш типовими можуть бути питання, пов'язані з: всебічною характеристикою його особи; доцільності призначення судово-психіатричної (наркологічної) експертизи; якщо розшукуваний відвідував своїх родичів чи знайомих, чим пояснив своє перебування поза військовою частиною, у який одяг був вбраний, які мав при собі речі та які речі залишив на зберігання, що розповідав про свої наміри, куди та з ким попрямував після цієї зустрічі; чи має розшукуваний військовослужбовець мобільний телефон, його номер; яка адреса його електронної пошти та інші засоби зв'язку [38, с. 126]. Через цю категорію свідків рекомендується позитивно впливати на прийняття розшукуваним рішення з'явитися з визнанням провини. Такий тактичний

прийом можна використовувати під час допитів, у бесідах, наприклад, з батьками, які негативно оцінюють вчинок свого сина, що самовільно залишив військову частину. Аналогічний стан психічного напруження можуть мати близькі родичі, які знають, де він переховується, і сприяють цьому, що інколи проявляється в доказах їхньої поведінки. На цю обставину необхідно звертати увагу, викриваючи їх у брехні і спонукаючи до правдивих свідчень [57, с. 98-104; 74]. За певних умов слідчої ситуації ці особи можуть більше, ніж інші свідки, сприяти у з'ясуванні об'єктивних обставин події, наприклад, коли військовослужбовець змушений був переховуватись за межами частини через неправомірні дії інших військовослужбовців [38, с. 125].

Обшук на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із ухиленням від військової служби, проводиться:

а) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації: за місцем проживання, реєстрації, роботи особи, яка ухиляється, у житлових та нежитлових приміщеннях, що знаходяться у веденні її родичів і близьких осіб. У цих місцях можна виявити предмети і документи, що вказують не тільки на укриття розшукуваного (листи, фотокартки тощо), але і на його винуватість у вчиненні кримінально правопорушення. У момент проведення обшуку приміщень розшукувані можуть переховуватися в льохах, підвалах, колодязях, тому до дослідження подібних об'єктів необхідно підходити більш ретельно. Оскільки відшукання особи, яка ухиляється, завжди проходить в умовах конфліктної ситуації, до участі в обшуку необхідно долучати працівників оперативних підрозділів. Крім того, тимчасовий доступ до речей і документів може здійснюватися в ріелторських фірмах, скориставшись послугами яких підозрюваний змінив місце проживання, операторів зв'язку, що надають відповідні послуги підозрюваному і його оточенню [зокрема, див.: 53, с. 156-157];

б) у військових злочинах, пов'язаних із ухиленням від служби – це вищезазначені місця, та, крім того, інші місця вірогідного переховування втікача. До позитивного результату можуть призвести повторні обшуки в помітці особи, у якої періодично з'являвся розшукуваний, особливо рано вранці. Проводячи розшук, необхідно враховувати і використовувати психологічні чинники. Активні розшукові дії викликають у розшукуваного стан хвилювання, психічного напруження, що зрештою може також спонукати його до появи з визнанням провини [57, с. 98-104]. Якщо обшук планується у військовій частині, то понятих, а подекуди й інших учасників слідчої дії, доцільно запросити з іншої частини, щоб уникнути участі зацікавлених осіб та їх впливу на результати розслідування [214, с. 127].

Тимчасовий доступ до речей і документів, передбачений главою 15 КПК, є надзвичайно важливою складовою розглядуваної тактичної операції, водночас, має ряд суттєвих особливостей, у тому числі передбачених ст. 162, ч. 6 ст. 163 КПК України. Як слушно зазначає В. В. Давиденко, за умов слідчої ситуації, ускладненої військовими маневрами, передислокацією (перевезенням) військових підрозділів, отриманню криміналістично важливої інформації сприятиме витребування та вивчення військової документації, у якій відповідно до часу та місця фіксуються конкретні дані та особливості внутрішньої служби під час перевезення військ. Такими документами можуть бути військові перевізні документи, маршрутний лист, відомість наряду варті, затверджений табель постів, інструкція начальника варті та, за необхідності, інші документи, які оформлюються відповідно до вимог ст. 223, 379 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України. Інформація про особовий склад, його перебування та особливості несення служби сприятиме визначенню свідків-очевидців, а також осіб, які своїми діями або бездіяльністю могли посприяти підозрюваному у вчиненні злочину [38, с. 107].

Таким чином, сукупність перерахованих СРД та НСРД у початковий період досудового розслідування призводить до того, що розшукуваного буде

виявлено і затримано або слідча ситуація, яка виникла, покаже, що місцевий розшук вичерпав себе і необхідно оголосити розшук обвинуваченого в межах держави [57, с. 98-104]. Цей вид розшуку оголошується згідно з вимогами ст. 281 КПК, як правило, в ході подальшого розслідування і, на відміну від місцевого розшуку, провадиться доти, доки підозрюваного (обвинуваченого) не буде затримано [90, с. 441-442].

Логічним завершенням комплексу заходів, що складають розглядувані операції початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є встановлення місцезнаходження розшукуваного та проведення його затримання.

В останній слідчій дії провідні фахівці обґрунтовують подвійне значення. Так, Ю. П. Аленін з процесуальної точки зору розглядає затримання як захід процесуального примусу, а з криміналістичної – як самостійну слідчу дію. У першому значенні він визначає затримання як процесуальну дію, що є заходом примусу і полягає в короткочасному позбавленні волі підозрюваного у вчиненні злочину. У другому – затримання одночасно становить комплекс операцій і прийомів, що проводяться уповноваженими законом особами з метою збирання, дослідження, перевірки й оцінки доказів у ході досудового розслідування [1, с. 87-102].

Складовими планування затримання є: вивчення особи розшукуваного, ознайомлення з місцем його проведення, визначення строків та часу; формування, інструктаж оперативної групи, розподіл ролей учасників; підбір технічних і транспортних засобів, екіпіровки; вирішення питань про використання спеціальних знань, експертних висновків і рекомендацій; визначення способів і засобів проникнення безпосередньо до місця переховування підозрюваного; планування конкретних дій кожного окремого учасника затримання, можливих змін ситуації [2, с. 59-63].

Суттєвими особливостями характеризується затримання розшукуваного військовослужбовця в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. За таких обставин стає більш вірогідним припущення про

наявність у підозрюваного зброї, боєприпасів, а також і можливість чинення збройного опору. Тому особливостями планування затримання таких підозрюваних є: встановлення наявності у розшукуваного конкретних видів зброї; з'ясування, наскільки військовослужбовець уміє користуватись певним озброєнням чи спецзасобами; з'ясування питань щодо фізичної та спеціальної підготовки розшукуваного, володіння ним прийомами рукопашного бою; наявності у розшукуваного транспортного засобу та унеможливлення скористатися ним; вивчення місцевості, де переховується розшукуваний, з'ясування шляхів та можливостей прихованого підходу правоохоронців до місця затримання, а також можливої втечі підозрюваного; обачлива евакуація сусідів, за необхідності – й мешканців навколишніх будинків; виставлення групи спостереження та забезпечення її ефективними засобами зв'язку і маскуванню; виставлення оточення навколо місця переховування розшукуваного з метою недопущення до місця затримання сторонніх осіб або транспортних засобів; визначення системи озброєння членів слідчо-оперативної групи, індивідуального захисту, екіпіровки відповідно до можливого опору та рівня його небезпеки. З огляду на рівень небезпеки слідчої ситуації для життя та здоров'я учасників затримання необхідно забезпечити й присутність у районі оперативних дій медичного працівника, а за необхідності і бригади швидкої допомоги [38, с. 144-145].

Затримання повинно бути несподіваним для розшукуваних, а виконувати його необхідно таким чином, щоб максимально обмежувати їх дії. Цьому сприяє затримання з двох боків, блокуючи руки, в т.ч. з використанням спеціальних засобів. Момент затримання повинен бути зафіксований технічними засобами. При цьому зйомка здійснюється безперервно, включаючи дії з особистого обшуку злочинців [див.: 88, с. 93].

Після затримання розшукуваних необхідно одразу провести їх *особистий обшук*, оскільки зволікання може призвести до втрати доказів. Особистий обшук здійснюється відповідно до вимог ч. 3 ст. 208 КПК України. За наявності можливості така слідча дія здійснюється за місцем

затримання, використовуючи будівлі, що знаходяться поблизу, транспортні засоби тощо. У разі відсутності можливості проведення особистого обшуку за місцем затримання, необхідно швидко доставити затриманих до місця провадження досудового слідства. Під час доставлення поняті знаходяться разом із затриманими. Це дозволить виключити заяви злочинців, що предмети, які у них вилучаються, були їм підкинута [див.: 88, с. 93-94]. З огляду на фактор раптовості, такий обшук може сприяти отриманню важливих доказових даних (записок, предметів, пов'язаних із подією злочину, тощо) [77, с. 93-94]. Доцільно звернути увагу і на особисті документи, записні книжки, проїзні білети, наявність мобільного телефону, грошей та інших матеріальних цінностей, наркотиків [5, с. 121].

Логічним завершенням розглядуваної операції є допит осіб, які брали участь у безпосередньому затриманні та обшуку розшукуваного. Крім питань, типових для допиту свідків, також потрібно з'ясувати, де, коли, за яких умов і обставин було затримано підозрюваного, чи чинив він опір і які його негативні наслідки, як він себе поводить у ході особистого обшуку і які результати такого обшуку. Відповідно до особливостей слідчої ситуації у допитаних можуть бути з'ясовані й інші питання [17, с. 426].

3.3 Специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

Не применшуючи важливого, а часом вирішального, значення якісного проведення початкового етапу розслідування, водночас, потрібно визнати дуже слушними і думки тих вчених, які вважають, що етап подальшого розслідування є основним [76, с. 613], займаючи центральне місце в

розслідуванні [186, с. 185]. На даному етапі проводиться велика частина слідчої роботи зі збирання, оцінки і використання доказів для вирішення всіх завдань розслідування і встановлення в повному обсязі обставин злочину чи злочинної діяльності окремої особи чи групи осіб, тобто повного і всебічного розкриття розслідуваного злочину [194, с. 346].

Таке значення подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, визначається тією підставою, що він починається або після затримання винного, при активному способі ухилення, або після попередження його про підозру, в разі застосування інших способів вчинення кримінальних правопорушень.

Вивчення кримінальних проваджень, заведених за фактами вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, а також спеціальної літератури [38, с. 154; 53, с. 121-176] засвідчило, що на подальшому етапі розслідування, переважно, застосовується традиційний інструментар слідчого, передбачений главами 15, 20 КПК: допит (в тому числі одночасний допит двох раніше допитаних осіб), огляд, освідування особи, обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий експеримент, проведення експертиз.

Водночас, тактика проведення цих СРД може суттєво змінюватися залежно від способів, застосовуваних під час вчинення кримінальних правопорушень, розкритих у підрозділі 2.2.

У кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації здійснюються такі СРД:

1) при застосуванні симуляції хвороби або самокаліченні:

- *огляду* підлягають, як правило, медичні документи підозрюваного: по-перше, видані до призову (медичні карти різних медичних установ, окремі довідки та висновки про стан здоров'я); по-друге, спрямовані з ТЦКтаСП (карта призовника, карта медичного огляду, довідка щодо перебування на обліку в психоневрологічних, наркологічних, протитуберкульозних, шкірно-венерологічних медустановах тощо); по-третє, документи, отримані

призовником після проходження військово-лікарської комісії (результати медичних досліджень про стан здоров'я призовника) [53, с. 123];

- *допит* підозрюваного спрямовується на отримання такої інформації: чи відомо йому, що він підлягав призову на військову або альтернативну (невійськову) службу; з якої причини вирішив уникнути виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, чи не є вона законною або поважною; яким способом підозрюваний прагнув ухилитися від проходження військової або альтернативної (невійськової) служби; чи визнає факт симуляції захворювання або членоушкодження; як давно «захворів» на хворобу, наявність якої дозволяє не виконувати конституційний обов'язок, і чим може підтвердити свої доводи; у яких конкретно симптомах виражається захворювання; коли і за яких обставин допитуваний отримав каліцтво; чи звертався він за медичною допомогою з приводу даного захворювання (каліцтва), якщо так, то до кого, в який медичний заклад і в який час; чи призначалося лікування передбачуваного захворювання (каліцтва) і в чому воно полягало; на підставі чого допитуваний вважає, що наявність захворювання (каліцтва) дозволяє не виконувати конституційний обов'язок; хто знав про «захворювання» особи, яка ухиляється, і хто з них підтримував його переконання про використання недуги в якості підстави для непроходження військової або альтернативної (невійськової) служби [53, с. 137-138]. Допиту також підлягають родичі підозрюваних, їх близькі, лікарі (як експерти або спеціалісти), а сама слідча дія, як правило, проходить в умовах конфліктної ситуації [див.: 53, с. 138]. Найбільш ефективними є такі тактичні прийоми як демонстрація можливостей слідства (зокрема, повідомлення особі, яка ухиляється, про плани призначення судово-медичної експертизи), пред'явлення доказів (протоколів допиту експерта, спеціаліста або свідків, які викривають брехню підозрюваного; висновку судово-медичної експертизи, текстів нормативних актів, що стосуються питань призову на військову службу) [53, с. 139]. Оскільки відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства в цій СРД є можливість участі

захисника, це може призвести до певних змін у показаннях допитуваного. Слідчому доцільно уявити найбільш вірогідні варіанти таких змін, зіставити їх можливий зміст із попередніми показаннями і з реальною доказовою базою в цілому, виявити протиріччя й підготуватися до спростування передбачуваних змін. Тож участь у допиті захисника належить розглядати як фактор, що вимагає значного удосконалення тактичного арсеналу слідчого [91, с. 20-21]. (Ця остання теза є цілком слушною і для проведення допиту на подальшому етапі розслідування військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби);

- *обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів* проводяться за місцем проживання підозрюваного і його близьких, а якщо симуляція хвороби здійснювалася за допомогою медичних працівників, то зазначені слідчі дії можуть проводитися за місцем їх проживання і роботи. Обшук поєднується з тимчасовим доступом до медичних документів з медичних установ, на обліку яких перебував чи перебуває підозрюваний, в які він звертався за медичною допомогою. Метою є відшукання предметів і документів, що підтверджують або спростовують версію слідчого, медичних документів, знарядь злочину (якщо мають місце підозри про членушкодження), лікарських засобів, які повинен приймати підозрюваний при наявності захворювання, що собі приписує. Особливу увагу слід приділити негативним обставинам, наприклад виявленню документів про активне відвідування підозрюваним спортивних занять, що несумісне з нібито наявним у нього захворюванням. Об'єкти, що підлягають пошуку, можуть перебувати в легкодоступних місцях і наявність схованок є малоімовірною, однак у кожному окремому випадку враховуються характеристики особистості підозрюваного. Залежно від ситуації слідчий може використовувати стандартний набір тактичних прийомів: «емоційний експеримент», спонукання до дії, переконання, демонстрація тактичних можливостей слідства тощо [53, с. 152-153];

2) введення в оману щодо віросповідання для отримання підстави проходження альтернативної (невійськової) служби:

- *огляду* підлягають документи, які підтверджують членство підозрюваного в релігійній організації чи іншому об'єднанні (посвідчення або довідка, відеозапис та фотографії заходів, що підтверджують участь у певній організації) [53, с. 124];

- *допитуються* підозрювані, їх родичі та близькі, однодумці за віросповіданням чи переконанням, фахівці в області релігієзнавства, політології, історії, філософії тощо [53, с. 139]. Допит зацікавлених осіб, як правило, проходить у конфліктній ситуації. Особливу увагу приділяють відповідям на наступні питання: чи визнає підозрюваний факт введення в оману щодо віросповідання або переконань, що дають підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби; дата прийняття віри або приблизний період часу формування переконань; хто або що спонукало підозрюваного до прийняття віри або формування переконань; що привернуло в цьому віросповіданні або ідеології; як в способі життя підозрюваного проявляється те, що він є віруючим, переконаним в певній ідеології; чи може допитуваний привести кілька епізодів із свого життя, які характеризували б його як віруючого або такого, що розділяє певні переконання; чи може особа, яка ухиляється, пояснити структуру основного письмового джерела своєї віри або переконання, чи орієнтується в ньому, чи знає його зміст; чи може сформулювати основні ідеї і принципи віросповідання або переконання; чому служба в армії суперечить віросповіданню або переконанню [53, с. 138]. Найефективнішими є такі тактичні прийоми: «допущення легенди» з подальшим припиненням брехні; демонстрація можливості слідства (повідомити «ухильника» щодо планування призначення судово-світоглядної, судово-релігієзнавчої експертизи), пред'явлення доказів (протоколи допиту експерта, спеціаліста або свідків, які викривають брехню підозрюваного; висновок експертизи, джерела, що стосуються питань віросповідання або ідеології, місця його

роботи); постановка раптових питань (при цьому питання повинно припускати наявність точної відповіді, що явно повинна бути відома допитуваному в разі сповідання їм певної релігії, наявності антивоєнних переконань); проведення повторного допиту [53, с. 141];

- *обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів* проводиться за місцем проживання підозрюваного, а також його родичів і близьких, а також в організаціях, про причетність до яких заявляє підозрюваний. Відшуканню підлягають предмети культу, література, аудіо-, відео- цифрові носії, що свідчать про переконання або віросповідання призовника, особлива увага приділяється пакету документів, які свідчать про цілі і завдання даної організації. Обов'язковим учасником даних слідчих дій повинен стати фахівець (політолог, філософ, філолог, психолог, історик, релігієзнавець). За результатами цих слідчих дій можуть призначатися судово-світоглядна і релігієзнавча експертизи [53, с. 153-154];

3) давання хабара особам, здатним вплинути на незаконне звільнення від призову, надати відстрочку від нього, визнати таким, що є непридатним до проходження військової чи альтернативної (невійськової) служби або заміни військової служби на альтернативну:

- *огляду* підлягають матеріальні носії відео-, аудіофіксації процесу передачі хабара; носії інформації про вимагання хабара або пропозиції його дати (наприклад, аркуш паперу із зазначенням суми хабара) тощо [54, с. 124];

- *допитуються* самі особи, які ухиляються, взятоотримувачі (медичні та соціальні працівники, службовці ТЦКтаСП тощо), посередники дачі хабара, близькі та рідні підозрюваного. Такий різновид допиту майже завжди відбувається в умовах конфліктної ситуації. Це безпосередньо пов'язано з тим, що дії осіб, які брали участь у вчиненні ухилення від проходження військової або альтернативної (невійськової) служби шляхом дачі, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, будуть кваліфікуватися не тільки за ст. 335, а й за ст. 368 КК України [53, с. 142; 81]. При допиті підозрюваного особливу увагу слід

приділяти відповідям на наступні питання: чи визнає він факт дачі хабара з метою ухилення від військової або альтернативної (невійськової) служби; дача хабара здійснювалася шляхом особистої передачі призовником її предмета взятоотримувачу або за допомогою посередника; хто був одержувачем і посередником; що стало предметом хабара, в якій формі «ухильнику» обіцялося досягнення злочинного результату; чи мало місце вимагання хабара або ініціатива виходила від особи, яка ухиляється; де, коли і за яких обставин був переданий хабар; якщо підозрюваний не визнає факт дачі хабара, то які аргументи або особи здатні підтвердити законність звільнення допитуваного від призову, відстрочки від нього; які особи знали про дачу хабара з метою ухилення від проходження військової чи альтернативної (невійськової) служби і хто з них підтримував його в даному прагненні [53, с. 142-143]. При цьому найбільш ефективними є такі тактичні прийоми: пред'явлення доказів (протоколу допиту особи, якій він намагався передати хабар, демонстрація відеозапису, на якому зафіксовано момент дачі хабара тощо), використання позитивних якостей або «слабких» місць допитуваного, проведення повторного допиту, створення в опонента перебільшеного уявлення про поінформованість слідчого [53, с. 143];

- *обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів* проводиться за місцем роботи та проживання передбачуваного одержувача незаконної винагороди, а також за місцем проживання особи, яка ухиляється. Обшук повинен бути спрямований на відшукування предмета хабара, документів, які б свідчили про злочинне діяння. При проведенні цих слідчих дій необхідно тактично грамотно використовувати інформацію, отриману оперативним шляхом, а також дані про особисті якості співучасників (цинізм, стійкість в запереченні провини, обумовлені моральною готовністю до викриття). Особливу увагу слід звернути на потенціал використання таких тактичних прийомів як демонстрація технічних можливостей слідства і спостереження за поведінкою підозрюваних [53, с. 154-155];

4) підроблення документів з метою отримання незаконного звільнення від призову, відстрочки від нього, визнання особи такою, що є непридатною до проходження військової або альтернативної (невійськової) служби або заміни військової служби на альтернативну (невійськову) службу:

- *огляду* підлягають документи: підроблені, в яких, як правило, має місце матеріальна фальсифікація (трудові книжки, свідоцтва про шлюб, посвідчення тощо), а також справжні документи, що містять інформацію про той самий факт, що і підроблені, але мають протилежний зміст [53, с. 124]. Слідчий повинен цікавитися не тільки змістом, а й формою документа, не виключати можливості матеріальної або інтелектуальної підробки (особливу увагу слід приділити наявності або відсутності дотримання вимог закону особою, яка склала офіційні документи, фактів, що суперечать один одному і логіці); у разі великої кількості об'єктів, що підлягають огляду, бажано нумерувати не тільки документи, а й їх реквізити [53, с. 125-126]; під час перевірки версій про симуляцію хвороби, підробку документів, введення в оману щодо права на проходження альтернативної (невійськової) служби, для огляду предметів і документів слід запрошувати відповідних фахівців, які б вказували слідчому на специфіку досліджуваних об'єктів та допомагали у використанні спеціальної термінології [53, с. 127];

- *допитуються* особа, яка ухиляється, родичі та близькі їй особи [53, с. 143-144]. Необхідно приділити особливу увагу відповідям на наступні питання: чи визнає підозрюваний факт підробки документів з метою ухилення від військової чи альтернативної (невійськової) служби; які саме документи підробив; мала місце підробка документа повна або часткова; яким способом допитуваний здійснив підробку документів і які технічні засоби використовував для цього; здійснив підозрюваний підробку документа самостійно або хтось йому допомагав; які особи знали про підроблення документа і хто з них підтримував його в даному прагненні [53, с. 144]. Доцільно використовувати такі тактичні прийоми: пред'явлення

доказів (висновок експерта, що підтверджує факт підроблення документа), допущення легенди, раптовість поставлення питання [53, с. 144-145];

- *обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів* проводиться за місцями проживання підозрюваного і можливих співучасників злочину, а також за місцями роботи зазначених осіб. Головною метою проведення цих слідчих дій є відшукання предметів, здатних за своїми властивостями стати засобом підробки. Результати проведення техніко-криміналістичної експертизи документів повинні містити вказівку на дані властивості (найімовірніше розмір і зовнішній вигляд). Розглядувані слідчі дії спрямовуються на отримання й іншої доказової інформації, зокрема предметів і документів, що підтверджують наявність умислу на вчинення злочину, негативні обставини. Проведення зазначених слідчих дій переважно проходить в умовах конфліктної слідчої ситуації. Можуть бути використані вищезазначені тактичні прийоми як раціонального так і емоційного впливу на обшукуваного [53, с. 156- 156].

Визначення якості, рівня підробки і встановлення засобів, за допомогою яких вона здійснена, тип документа, що зазнав зміни, дозволять слідчому встановити передбачувані об'єкти, що підлягають відшукуванню або вилученню. У разі високого рівня підробки документів з використанням спеціальних засобів будуються версії щодо професійних навичок особи, яка вчинила вказане діяння. Це може бути сама особа, яка ухиляється, або інша особа (близькі, родичі, знайомі, що володіють певними професійними знаннями, мають кримінальне минуле тощо) [53, с. 155].

У кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби, пов'язаних з ухиленням, здійснюються такі СРД:

1) після затримання військовослужбовця, який залишав територію військової частини або місця служби:

- *особистий обшук* підозрюваного з метою виявлення і вилучення зброї, документів та інших предметів, що мають значення у справі. Увага звертається на особисті документи, записні книжки, проїзні квитки, наявність

стільникового телефону, грошових коштів та інших матеріальних цінностей, наркотичних речовин [68, с. 349]. Знайдені під час обшуку документи детально оглядають на предмет виявлення в них різних виправлень, підчисток. За умови виникнення сумнівів в оригінальності документа, він підлягає експертному дослідженню. Для уточнення питань направляють запити до відповідних установ, організацій, посадовим і службовим особам, які видали знайдений під час обшуку документ [57, с. 105];

- *огляд* обмундирування, під час якого особливу увагу звертають на зміни, які побічно можуть свідчити про те, що затриманий виношував намір зовсім ухилитися від несення обов'язків з військової служби (знешкодження воїнських знаків розрізнення, погонів, петлиць, воїнських штампів, перероблення деяких предметів обмундирування), а також на сліди інших злочинів (кров, виділення людського організму тощо) [57, с. 105]. Також огляду підлягає листування, в тому числі за допомогою електронних пристроїв, у соціальних мережах. Слід вивчити та приєднати цю інформацію до кримінального провадження. Важливе доказове значення має факт підроблення військовослужбовцем записів у власному військовому квитку про вже нібито проведене звільнення в запас. У такому випадку можливо призначити та провести технічну експертизу документів, згідно з висновком якої встановити час і механізм підробки [32, с. 118];

- *допит підозрюваного*, під час якого з'ясовуються такі питання: конкретизуються його анкетні дані, а також родичів і знайомих, адреси їхнього проживання; етапи проходження служби, де дислокуються військові частини, прізвища командирів і товаришів по службі; коли і з якою метою залишив військову частину; де перебував і з ким проводив час; кому допитуваний розповідав про свій намір покинути частину; у кого він взяв необхідні йому гроші і цивільний одяг; хто бачив, як він залишив місце служби, яким саме транспортом він користувався; через які населені пункти проїздив; на які кошти існував; яким чином до нього потрапили ті чи інші предмети, одяг, гроші; де залишив військове обмундирування; чим займався

поза військовою частиною або місцем служби, які подальші наміри мав; з ким ділився своїми планами щодо незаконного залишення військової частини; хто бачив його за межами військової частини та у момент самовільного залишення (повернення) розташування; чи звертався по медичну допомогу, чи оформляв відповідні документи; чи мав намір повернутися у військову частину і що може підтвердити його реальний намір продовжувати військову службу; за яких обставин і як опинився на місці затримання; коли, де і за яких обставин був затриманий; у разі спеціального рецидиву – детальний допит про кожний епізод з уточненням часу залишення і повернення до військової частини [57, с. 105; 68, с. 349]. У подальшому запитуються органи Національної поліції за місцем перебування військовослужбовця під час відсутності його у військовій частині про зареєстровані і не розкриті в цей час злочини, плануються окремі заходи щодо перевірки на причетність до них затриманого військовослужбовця [57, с. 106]. Слід з'ясувати, чи не мав підозрюваний наміру взагалі ухилитися від військової служби. Для висновку про наявність у підозрюваного такого наміру недостатньо одержати його зізнання у тому, що він не бажав перебувати на військовій службі та не збирався повертатися до місця її проходження, це повинно бути підтверджено й іншими доказами [32]. У районах збройного конфлікту слідчому необхідно використовувати відеокамеру або цифровий диктофон для повного запису допиту, який може бути використаний, зокрема, в ході судового засідання [90, с. 364];

- *допиту свідків*: осіб, які знайшли і взяли участь у затриманні військовослужбовця (з'ясовуються обставини затримання та поведінка при цьому розшукуваного); осіб, у яких було затримано військовослужбовця (коли і звідки до них приїхав затриманий, як пояснив своє прибуття, що говорив про мету свого приїзду і подальші плани) [57, с. 105-106]; командирів, товаришів по службі та родичів із метою перевірки інформації про наміри підозрюваного взагалі ухилитися від військової служби [32, с. 118]. Після затримання військовослужбовця працівниками правоохоронних

органів, військовим патрулем або іншими представниками влади потрібно з'ясувати, чи не чинив він опору, а також чи зізнався у своїй причетності до військової служби [32, с. 109-122]. Необхідно перевірити, чи не намагався підозрюваний влаштуватися на роботу як цивільна особа, одержати закордонний паспорт або інші документи для цивільного способу життя. На практиці мали місце й випадки, коли військовослужбовець, який залишив військову частину, після одруження обирає прізвище дружини. Сукупно з іншими доказами цей факт свідчить про намір особи приховати своє минуле, зокрема й порушення ним військової присяги. Спроби військовослужбовця працевлаштуватися або одержати шляхом обману «цивільні» документи можливо підтвердити довідками з відповідних установ [32, с. 118];

- *одночасний допит двох раніше допитаних осіб* на подальшому етапі розслідування військових злочинів, пов'язаних із ухиленням від служби, проводиться у третині кримінальних проваджень [див.: 38]. В умовах складної конфліктної слідчої ситуації необхідно з'ясувати вольові якості допитуваних осіб, особливий контраст яких, через конформність у військовому середовищі [55, с. 153-154], може спровокувати її загострення. У ході спілкування з такими особами до допиту необхідно їх заспокоїти, роз'яснити мету, завдання та порядок проведення слідчої дії, складнощі, які можуть виникнути. Слідчому доцільно запевнити військовослужбовця у своїй підтримці, гарантувати особисту безпеку на випадок будь-яких погроз та інших форм неправомірного впливу з боку іншого допитуваного [41, с. 140]. Перші запитання доцільно ставити саме тій особі, яка, на особисте переконання слідчого, дає правдиві показання [38, с. 174];

- *слідчий експеримент*, що проводиться лише у п'ятій частині досліджуваної категорії кримінальних проваджень, дозволяє перевірити чи уточнити можливість підозрюваним за певних умов вчиняти певні дії, зокрема долати конкретні перешкоди, проникати певним способом на охоронювану територію або в інші приміщення, тримати при собі зброю, спеціальні засоби, переносити інші речі, чинити фізичний опір або насилля,

за певний час подолати конкретну відстань ін. [38, с. 181]. З метою максимального наближення до умов певних дій військовослужбовця для забезпечення безпеки учасників слідчої дії доцільно використовувати макети певної зброї [38, с. 182]. Водночас, в умовах окремих експериментальних дій виключне значення матиме використання саме оригіналів конкретного виду зброї, яка має визначену вагу, розміри й інші параметри. За таких обставин безпеку учасників слідчого експерименту може бути забезпечено шляхом використання аналогічної учбової зброї або приведення бойової зброї у стан, коли використання її за призначенням стає неможливим (зняття окремих механізмів, деталей) [38, с. 155]. Доцільним є залучення до участі в слідчому експерименті спеціалістів з числа офіцерів, фахівців стрілецького озброєння, бронетанкової, автомобільної техніки, інженерного, вибухотехнічного обладнання, хімічної служби, а також відеофіксації [38, с. 183-184];

2) за фактом самокалічення:

- *огляд місця події* спрямовується на виявлення, фіксацію і вилучення слідів, залишених на місці заподіяння тілесного ушкодження, здійсненого за допомогою будь-якого знаряддя чи зброї, а також на вивчення обстановки заподіяння самокалічення. Для участі в огляді запрошуються спеціалісти (судовий медик, криміналіст), а також, за можливістю, підозрюваний у самокаліченні військовослужбовець, який може вказати місце події та пояснити її механізм. Звертається увага на рельєф місцевості, видимість із різних точок, щоб можна було перевірити показання підозрюваного в самокаліченні. На місці події слід шукати: сліди крові, стріляні гільзи і кулі та інші предмети. У протоколі огляду і на схемі місця події зазначається місцеположення стріляних гільз, їх кількість, пошкодження ґрунтового покриття і місцевих предметів кулею, наявність пристосувань (дріт, мотузка), використаних для проведення пострілу, а також можливі пристосування для пошкодження пальців рук чи ніг за допомогою рублячих знарядь (сокира, колун, ніж) [59, с. 65]. Велике значення має виявлення на місці пригоди

негативних умов, які вказують на неправдиві свідчення підозрюваного, що не відповідають об'єктивній обстановці пригоди [35, с. 45];

- *обшук* спрямовується на виявлення та вилучення таких предметів як: листи, щоденники, записні книжки підозрюваного; подразнюючі речовини, різні препарати та інші засоби, що використовуються для розладу здоров'я; медична література; обмундирування, взуття підозрюваного в самокаліченні. Для участі в огляді одягу рекомендується запросити спеціаліста в галузі судової медицини чи криміналіста [35, с. 45];

- *огляд вилучених предметів* має такі особливості, що під час опису в протоколі обмундирування і взуття необхідно точно фіксувати місцезнаходження і характер дефектів (кульові пробоїни, розриви тощо), їх форму, розміри, а також детально позначати можливі сліди близького пострілу, сліди металізації поблизу ушкоджень. Огляд доцільно проводити з використанням ультрафіолетового та інфрачервоного опромінення [35, с. 45];

- *допиту підлягають такі свідки*: а) очевидці події (фіксується поведінка підозрюваного перед, безпосередньо під час та після розслідуваного випадку); б) інші свідки – товариші по службі, близькі, знайомі підозрюваного, з якими він міг бути відвертим, його безпосередні начальники, сусіди по шпитальній палаті; особи, з якими підозрюваний був призваний і прибув до місця проходження військової служби з призовного пункту (чи не виказував він свого небажання служити, намірів раніше за інших повернутися додому, які він будував плани у зв'язку з цим; чи є у підозрюваного знайомі із числа осіб, достроково звільнених з військової служби; чи не було раніше у військовій частині випадків, подібних тому, який відбувся з військовослужбовцем); в) рідні підозрюваного (як він ставився до військової служби, чи не виказував він наміру раніше за визначений термін повернутися додому, чи немає серед близьких осіб із медичною освітою); г) медичний персонал шпиталю, медсанбату, в якому перебуває підозрюваний (як він поводить себе у відділенні, як ставиться до

призначень, процедур, хто його відвідує, чи отримує він передачі і від яких осіб) [59, с. 66-70];

- *допит підозрюваного* в самокаліченні, як правило, характеризується тією обставиною, що винна особа завчасно продумає свої пояснення, однак врахувати всі деталі не може. Готуючись до допиту підозрюваного, слід проконсультуватися з фахівцями у сфері судової медицини, інших галузей знань (хімія, фармакологія), які залучаються до обстеження речових доказів. Рекомендовано розпочинати слідчу дію з постановки загального питання про обставини заподіяння шкоди здоров'ю, а потім ставити уточнюючі і контрольні запитання щодо обставин самокалічення (умисного штучного ушкодження будь-якого органу або тканини тіла, порушення функції якогось органу, викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби тощо). Велике значення має послідовне пред'явлення доказів підозрюваному (обвинуваченому), що спростовують його заяву про нещасний випадок, уміле використання експертиз, пред'явлення йому під час допиту листів, що містять свідчення про його наміри ухилення від військової служби, підготовчі дії, пов'язані з придбанням різних хіміко-фармакологічних препаратів, шприців, відповідної медичної літератури, питання на медико-правові теми тощо. Під час допиту підозрюваного доцільно використовувати звуко- чи відеозапис. У необхідних випадках проводять одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розходжень у показаннях підозрюваних зі свідками, що їх викривають у брехні [59, с. 66-70];

- *накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію підозрюваного, її огляд та виїмка* можливо, якщо злочин вчинено в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, оскільки за даних обставин він належить до категорії тяжких. Зміст кореспонденції оглядається, за наявності в них інформації, а також предметів (скажімо, якихось хімікофармацевтичних препаратів), що мають стосунок до самокалічення, захворювання підозрюваного, а також допитуються особи, які відправили ці

медпрепарати, а зміст посилок направляється на експертне дослідження [59, с. 67];

- *слідчий експеримент*, завданням якого є відтворення обстановки й обставин події у справах про самокалічення, перевірка дослідним шляхом відповідності показань підозрюваного в самокаліченні військовослужбовця об'єктивним умовам самопоранення. Шляхом проведення цієї СРД перевіряється, як правило, версія, в основу якої покладено показання підозрюваного. Водночас слідчий висуває і перевіряє версії, що виникають у нього на підставі наявних даних у кримінальному провадженні. Якщо відтворенням обстановки й обставин події спростовуються пояснення підозрюваного, то це може спонукати його дати правдиві покази про самопоранення. Під час проведення слідчого експерименту бажана участь спеціалістів: судового медика, криміналіста, збройного техника. Військовослужбовець, підозрюваний в самокаліченні, може сам продемонструвати механізм самопоранення, однак буває доцільно запросити статистів – одного-двох військовослужбовців, приблизно однакового зросту, тілесного складу з підозрюваним. Вони можуть імітувати механізм заподіяння поранення у випадку, якщо підозрюваний відмовиться це зробити за станом свого здоров'я. Слідчий експеримент рекомендується проводити на тому місці, де відбулась подія, і з тією зброєю (засобами), якою військовослужбовець заподіяв собі поранення чи її макетами. Хід і результати провадження слідчої дії додатково фіксуються шляхом відеозапису [59, с. 67];

3) у випадку *симуляції хвороби* (соматичної чи психічної) підозрюваний у цьому військовослужбовець за направленням командира військової частини чи слідчого (прокурора) проходить медичне обстеження (зазвичай стаціонарне), після закінчення якого медична установа дає висновок про наявність чи відсутність у нього захворювання. Розслідування здійснюється на підставі медичних висновків та інших матеріалів, які надходять із військово-медичних установ. Із цих матеріалів повинно бути зрозумілим, яку

хворобу симулює чи агравує військовослужбовець, скільки часу він перебуває на медичному обстеженні і які ознаки свідчать про симуляцію чи агравацію [59, с. 63]. Плануються наступні СРД:

- *допит підозрюваного*, під час якого з'ясовується: від якого часу він вважає себе хворим, до кого звертався по медичну допомогу, які скарги на своє здоров'я заявляв; де й упродовж якого часу лікувався; чи було покращення самопочуття; які ще хвороби у нього були; чи заявляв він про розлад свого здоров'я під час проходження медичної комісії в ТЦКтаСП, які висновки дали спеціалісти; ставлення до військової служби; коло знайомих, із ким листується, проводить час [59, с. 70-71];

- *допит свідків*, до яких належать ті самі категорії, що зазначені вище та допитуються у провадженнях про самокалічення. Окрім вказаних питань під час допиту цих осіб особливу увагу слід звернути на поведінку підозрюваного: коли вони помітили у нього ознаки погіршення самопочуття, як він поведився при цьому, на що скаржився, чи виконував призначення лікаря, чи не приймав якихось препаратів, крім цих призначень. Допит медичного персоналу військової частини і шпиталю (лікарів, фельдшерів, медичних сестер) пов'язується з: характером його скарг на здоров'я, тривалістю поганого самопочуття, його ставлення до лікування, симптомів хвороби й об'єктивних показників розладу його здоров'я, їх можливих причин; з якими проханнями підозрюваний звертався до них, чим цікавився; чи не висловлював наміру отримати відпустку додому через хворобу або зовсім ухилитися від військової служби; чи не звертали уваги на появу у нього ознак розладу здоров'я, що суперечать клінічній картині хвороби, вживання ним ліків, які не були призначені лікарем; як поведився військовослужбовець у лікувальному закладі, у т.ч. за відсутності лікарів; з ким він зустрічався і які передачі отримував. У родичів і знайомих уточнюють: як ріс і розвивався військовослужбовець у дитинстві; як навчався; на що хворів; де лікувався, ким працював; чи не виказував скарг на будь-яку хворобу; чи не скаржився на труднощі військової служби; чи не

збирався приїхати до них; чи не повідомляв їм про свою хворобу [59, с. 70-71];

- *тимчасовий доступ до речей і документів* – історії хвороби військовослужбовця з цивільних лікувальних закладів, у яких він лікувався до призову на військову службу;

- *особистий обшук* підозрюваного, під час якого вилучають будь-які речовини, листи, медичну довідкову літературу, листи, записки, щоденник військовослужбовця, в яких може бути інформація про його хворобу, настрій, плани на майбутнє [59, с. 71];

- *накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію підозрюваного, її огляд та виїмка*, якщо злочин вчинено в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, та з вищезазначеними особливостями проведення;

4) *при підробленні документів* з метою отримання звільнення від несення військових обов'язків, такими документами можуть бути довідки, посвідчення, свідоцтва про хворобу, про вік, телеграми (наприклад, про смерть близьких родичів) та інші офіційні папери, якщо в них міститься завідомо неправдива інформація. У ході розслідування серед інших підлягають з'ясуванню також обставини, пов'язані з підробкою: який документ з метою звільнення від військової служби наданий військовослужбовцем, чи дає право пред'явлений документ на звільнення від військової служби; ким, коли і для якої мети його видано військовослужбовцю; хто, які завідомо неправдиві дані і в який спосіб вніс до цього документа [59, с. 72]. Плануються наступні СРД:

- *тимчасовий доступ до речей і документів* – наданого військовослужбовцем документа, якщо його немає в матеріалах, які стали підставою для початку кримінального провадження;

- *огляд документа* (за порядком, визначеним щодо огляду підроблених документів у провадженнях про ухилення від призову чи мобілізації);

- *допит підозрюваного* із поставленням таких питань: від кого, коли, з якою метою військовослужбовець отримав документ; хто і яким чином вніс до нього неправдиву інформацію; якщо документ змінено, то ким це зроблено – самим військовослужбовцем чи кимось іншим; коли це зроблено і яким чином (виправлення, підчистка, витравлення тощо); коли і до кого військовослужбовець звернувся з клопотанням про звільнення його від військової служби [59, с. 72];

- *допит командира (начальника)*, якому було надано підроблений документ з метою ухилення від військової служби, для з'ясування: обставин, за яких військовослужбовець звернувся з документом; змісту клопотання військовослужбовця і розмови з ним; обставин, за яких стало відомо про те, що документ підроблений [59, с. 72];

- *допити осіб, що видали чи виготовили документ* (лікар, який посвідчив завідомо підроблену телеграму про так звану тяжку хворобу батька чи матері військовослужбовця, працівник районного відділу цивільного стану, який вніс неправдиві дані про рік народження військовослужбовця до свідоцтва про народження, службові (посадові) особи ТЦКтаСП, що видали довідку про нібито скрутне становище сім'ї військовослужбовця): чи видавали вони фіктивний документ військовослужбовцю або членам його сім'ї; хто просив у них про це; навіщо вони це зробили. Дієвим тактичним прийомом допиту є нагадування допитуваному шляхом демонстрації підробленого документа. Крім службових осіб, що підписали документ, допитуються і технічні працівники, які його виготовили (секретар, діловод, машиністка), про те, за чиєю вказівкою і як було виготовлено цей документ [59, с. 72];

- *обшук* на предмет виявлення бланків, печаток, речовин, які змивають чорнила, тощо, у випадку, якщо підроблений документ було виготовлено самим військовослужбовцем чи кимось іншим на його прохання.

Пасивні форми відмови від несення військової служби можуть полягати у наступному: відмова у прийнятті Військової присяги, брати до рук зброю;

відкрита заява про небажання служити в Збройних силах або в інших військових формуваннях України, взагалі, чи в окремому роді військ або у певному регіоні, зокрема; відмова брати участь в операції об'єднаних сил. У таких випадках під час розслідування особлива увага звертається на пояснення мотивів такої відмови і тієї мети, яку переслідує підозрюваний. Якщо відмова мотивується релігійними переконаннями, треба уточнити, чи справді така особа має ці переконання, чи вона їх симулює, що здійснюється у вищеописаному порядку [59, с. 72-74]. При пасивній формі ухилення планується проведення таких СРД:

- *допит*: а) військовослужбовця для з'ясування кому, коли і де він заявив про те, чому він відмовляється нести обов'язки військової служби; б) командира (начальника), якому військовослужбовець заявив про відмову, та осіб у присутності яких було зроблено ним цю заяву; в) родичів і знайомих військовослужбовця – з метою уточнення справжніх мотивів відмови від несення обов'язків військової служби;

- тимчасовий доступ до речей і документів: вилучення у родичів і знайомих військовослужбовця його листів, щоденників тощо;

- зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем;

- направлення на судово-психіатричну експертизу військовослужбовця, який відмовляється від несення обов'язків військової служби (за наявності підстав).

На подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, організовуються проведення експертних досліджень різних видів:

- 1) *судово-медична експертиза* призначається у кримінальних провадженнях:

- 1.1) по кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації, коли винна особа застосовує такі способи ухилення:
 - а) симулює хворобу або здійснює самокалічення; б) за незаконну винагороду

визнана такою, що є непридатною до проходження військової служби;
в) застосувала підроблені документи, що посвідчують непридатний стан здоров'я;

1.2) по кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби при таких способах ухилення: а) за фактом самокалічення; б) у випадку симуляції хвороби; в) при підробленні документів, що посвідчують непридатний стан здоров'я. До складу експертної комісії, залежно від обставин кримінального провадження, включають різних фахівців. На вирішення експертів ставлять такі запитання: чи є у призовника, військовозобов'язаного, військовослужбовця чи резервіста захворювання, якщо воно є, то якими об'єктивними даними підтверджується, чи не перебільшує він тяжкості наявного у нього захворювання, чи збігаються з об'єктивними даними його пояснення про причини і давність захворювання; чи перешкоджала хвороба військовослужбовця його вчасній появі у військовій частині [59, с. 71-72]. У випадку самокалічення: характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, їх давність, локалізація, механізм завдання; за допомогою яких знарядь отримані ушкодження; положення підозрюваного в момент заподіяння собі ушкоджень; у разі використання вогнепальної зброї наявність вхідного і вихідного отвору та спрямування пораненого каналу; відстань, з якої було здійснено постріл; чи немає в області тілесного ушкодження залишків або слідів дії будь-яких речовин, якими могло бути викликане ушкодження; чи немає ознак спроб погіршення чи сповільнення зцілення пасивними (невиконання лікувальних заходів) чи активними (розтравлення, зривання пов'язки) діями; в якому положенні міг перебувати підозрюваний у момент самокалічення під час отримання ним ушкоджень; чи відповідає розташування ран на тілі військовослужбовця дефектам на його обмундируванні тощо. Може також застосовуватися для визначення характеру і ступеня тяжкості наявних тілесних ушкоджень, адже причиною самовільного залишення військової частини може бути побиття військовослужбовця або інші нестатутні взаємовідносини – одне із найбільш

негативних явищ у військовому середовищі [38, с. 186]. Судово-медична експертиза речових доказів вивчає характер і появу різного роду плям біологічного характеру, наприклад крові, на обмундируванні підозрюваного (обвинуваченого), на знаряддях злочину та інших предметах [59, с. 71-72];

2) *судово-психіатрична експертиза* у кримінальних провадженнях:

2.1) по кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації, коли винна особа застосовує такі способи ухилення: а) симулює психічну хворобу; б) за незаконну винагороду визнана такою, що є непридатною до проходження військової служби у зв'язку з психічним станом здоров'я; в) застосувала підроблені документи, що посвідчують непридатний психічний стан здоров'я;

2.2) по кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби при таких способах ухилення: а) у випадку симуляції психічної хвороби; в) при підробленні відповідних медичних документів. При цьому приблизний перелік запитань є аналогічним вищезазначеному: чи є у підозрюваного психічне захворювання, якщо воно є, то якими об'єктивними даними підтверджується, чи не перебільшує він тяжкості наявного у нього психічного захворювання, чи збігаються з об'єктивними даними його пояснення про його причини і давність; чи міг він усвідомлювати свої дії і керувати ними при вчиненні злочину; чи перебував підозрюваний в момент вчинення злочину в тимчасовому хворобливому стані, чи міг він усвідомлювати свої дії і керувати ними; чи є підозрюваний психічно хворим в даний час і чи потребує застосування до нього заходів медичного характеру [38, с. 186];

3) *судово-психологічна експертиза* може бути проведена: для встановлення здатності певного суб'єкта сприймати обставини і давати про них об'єктивні показання; встановлення у підозрюваного на момент вчинення ухилення від військової служби стану, здатного впливати на його свідомість і діяльність; встановлення психічних особливостей, які виключають нормальне виконання певних обов'язків щодо несення

військової служби; встановлення в особи військовослужбовця психічного стану, який би спонукав його до вчинення злочину; встановлення у підозрюваного характерологічних особливостей, які могли б сприяти вчиненню ним протиправних дій [38, с. 186-187];

4) *комплексна психолого-психіатрична експертиза*, здійснюється з метою більшої диференціації оцінки індивідуальних рис підозрюваного, а також стосовно свідків і потерпілих [15, с. 34-37; 184, с. 115-119];

5) *судово-балістична експертиза* проводиться, якщо військовослужбовець ухилився від військової служби з вогнепальною зброєю; відстріляні під час експертизи кулі і гільзи передаються в кулегільзотеку для з'ясування питання, чи застосовувалась ця зброя при вчиненні іншого злочину [74, с. 68];

6) *судово-портретна експертиза* проводиться для встановлення тотожності розшукуваного військовослужбовця і виявленого трупа. Експертові належить надати бажано декілька фотографій певної особи та виявленого трупа. Об'єктом дослідження може бути і череп невпізаного трупа, що, як правило, має місце при виявленні скелетованих або гнилісних останків [74, с. 68];

7) *судово-трасологічна експертиза* слідів знаряддя й інструментів з метою встановлення механізму їх виникнення на предметах, що мають стосунок до самокалічення;

8) *судово-технічна експертиза* документа для дослідження паперу, печатки, слідів підчистки, виправлення, травлення машинописного тексту;

9) *судова експертиза почерку* проводиться для виявлення особи, яка написала листа, що має стосунок до факту самокалічення, містить важливі для встановлення істини питання;

10) *судово-хімічна експертиза* досліджує речовини, використані для викликання будь-яких розладів організму, язв, запальних процесів; ця експертиза досліджує склад знайденої у підозрюваного речовини, наявність у ній домішок тощо;

11) *судово-фармакологічна* експертиза визначає: належність вилучених у підозрюваного препаратів до лікарських засобів, чи є вони отрутою, який характер їх дії на організм людини тощо [див.: 59, с. 66-70].

Достатньо ефективним в одержанні криміналістично значущої інформації під час розслідування кримінальних правопорушень, у т.ч. пов'язаних з ухиленням від військової служби, є застосування поліграфа. У кримінальному судочинстві докази, отримані за допомогою поліграфа, офіційно використовуються майже в 60-ти країнах світу. Доцільність використання поліграфа у розслідуванні злочинів тривалий час успішно підтверджується в США, Ізраїлі, Туреччині, Польщі, країнах Балтії та інших державах [29, с. 3]. Поліграф – це багаторазовий пристрій, призначений для одночасної реєстрації дихання, кров'яного тиску, біотопів, інших фізіологічних процесів та оцінки на основі цього достовірності отриманої інформації [119, с. 12]. Моделювання злочинної ситуації або її елементів під час проведення за спеціальною методикою опитування з використанням поліграфа дозволяє виявити наявність так званих винних відомостей у 86 - 92 % випадків (тобто встановити причетність до вчиненого злочину) або відсутність таких знань у 95 - 98 % випадків (тобто непричетність до злочину). Законність та моральна обґрунтованість застосування цього засобу обґрунтовується також і тією обставиною, що поліграф за своїми технічними характеристиками належить до групи психофізіологічної апаратури і не може пригнічувати ані волі, ані завдавати шкоди здоров'ю людини та навколишньому середовищу, тобто відповідає загальним правилам допустимості застосування технічних засобів [див.: 36, 17; 113; 187].

Спеціаліст поліграфолог допомагає виявити ступінь вірогідності повідомленої інформації; повноту наданої інформації; джерело отриманої інформації; мотивацію співпраці зі слідством; плани на майбутнє (тривалість співпраці, спонукання, що утримують від розголошення відомостей та зради); вчинені опитуваним різноманітні злочини та протиправні дії. Поліграф може бути використаний і з метою отримання оперативно значущої

інформації, яку іншим засобом отримати неможливо; визначити можливість причетності особи, яка перевіряється, до планування, підготовки, вчинення конкретного злочину; оцінити вірогідність інформації, обізнаність опитуваної особи і на цій основі висунути певну версію з розслідуваної справи; створити умови для надання правдивих свідчень особою, яка допитується; визначити неправдиві свідчення щодо конкретного злочину; виявити самооговори, ілюзорні уявлення особи про нібито вчинений нею злочин; визначити коло осіб, причетних до злочину, або таких, які мають інформацію щодо конкретного злочину, і на цій підставі психологічно аргументувати основні слідчі версії.

Тільки пунктом 6.8 розділу VI Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 [141], визначено, що з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. При цьому, предметом опитування є отримання орієнтувальної інформації щодо: 1) ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; 2) повноти наданої опитуваною особою інформації; 3) джерела отриманої опитуваною особою інформації; 4) уявлень опитуваної особи про певну подію; 5) іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. При цьому, такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування.

Проведеним дослідженням удалося встановити, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних з ухиленням від військової служби, використання поліграфу є найбільш доцільним для визначення правдивості показань підозрюваного у разі застосування ним наступних способів дій: симуляція хвороби; введення в оману про віросповідання, що нібито не дає можливості проходити військову службу, або інший обман; самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини чи місця служби або

нез'явлення вчасно без поважних причин на службу (для відпрацювання версії про намір вчинити дезертирство); підроблення документів; надання неправомірної вигоди [див.: Додаток Д, п. 15].

Також дослідженням встановлено, що дуже розповсюдженим тактичним прийомом, що активізує процес розслідування на його подальшому етапі, є пропозиція підозрюваному укласти угоду про визнання винуватості, передусім у кримінальних провадженнях про ухилення від призову та мобілізації. У середньому такі угоди укладаються:

- у 74 % кримінальних проваджень про ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів (ст. 337 КК);

- 53 % ухилень від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК);

- 52 % ухилень від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК);

- 45 % ухилень від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК);

- 16 % самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК);

- 11 % кримінальних проваджень про дезертирство (ст. 408 КК) [див.: Додаток Г].

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження отримано й обґрунтовано нові теоретичні та прикладні результати, які вирішують важливі теоретико-прикладні завдання та у своїй сукупності формують сучасну методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

1. Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є комплексною міжвидовою методикою, що на основі загальності способу вчинення, пов'язаного з процесом ухилення винної особи, охоплює як правопорушення у сфері забезпечення призову та мобілізації (ст.ст. 335, 336, 337 КК) так і злочини проти встановленого порядку несення військової служби (ст.ст. 407, 408, 409 КК). Така методика складається із загальних положень (відомостей про структуру та криміналістичну класифікацію досліджуваних кримінальних правопорушень), криміналістичну характеристику останніх (винних осіб, способів вчинення, обстановки та «слідової картини»), а також практичних рекомендацій з розслідування (організаційного аспекту, особливостей початкового та специфіки подальшого етапів).

До цього часу міжвидової методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, запропоновано не було, а зазначені питання комплексно на основі норм чинного кримінального, кримінального процесуального, оперативно-розшукового та законодавства про військовий обов'язок і військову службу не розглядалися.

2. Найголовнішими для побудови методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є такі критерії класифікації:

по-перше, криміналістичний критерій способу вчинення, оскільки у побудові міжвидової методики розслідування кримінальних правопорушень ухилення винної особи є системоутворюючим елементом;

по-друге, кримінально-правові, тому що визначення родового об'єкта автоматично вказує на специфіку суб'єктів досліджуваних кримінальних правопорушень: а) у тих, які посягають на встановлений порядок забезпечення призову та мобілізації: ст. 335 – призовники; ст. 336 – військовозобов'язані; ст. 337 – військовозобов'язані, резервісти, допризовники, призовники; б) у військових злочинах суб'єктами є виключно військовослужбовці;

по-третє, кримінально-процесуальний критерій, адже обов'язок розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову та мобілізації, покладено на слідчих органів Національної поліції, а військових злочинів – органів Державного бюро розслідувань. Така специфіка підслідності обумовлює суттєві особливості організації їх розслідування, передусім у питаннях взаємодії та координації зазначених органів як між собою так і з відповідними підрозділами Збройних сил України (територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, військового правопорядку, військовими частинами).

3. У характеристиці осіб, якими вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, окрім традиційних для криміналістики біологічних, соціальних та психологічних складових, дуже суттєвим є правовий аспект, що на основі норм чинного кримінального права, законодавства про військовий обов'язок і військову службу, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, альтернативну (невійськову) службу, закріплює питання: визначення категорій, що підпадають (або не підпадають) під поняття «військовослужбовець», «призовник», «військовозобов'язаний», «резервіст»; осіб, щодо яких є рішення комісій у справах альтернативної служби; які не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ухилення від призову на

строкову військову службу; не підлягають призову на військову службу під час мобілізації; підлягають виключенню з військового обліку тощо.

Особи, які вчинюють кримінальні правопорушення, пов'язані із забезпеченням призову та мобілізації, у 77 % належать до вікової групи від 18 до 22 років, у 69 % – це міські жителі, 66 % виховувалися в неповній сім'ї, 91 % у шлюбі не перебувають. За психологічними властивостями можуть бути віднесені до таких груп: морально не стійкі – 58 %; маргінальна – 32 %; «золота» група – біля 10 %. Фіксують окремі епізоди так званого «випадкового типажу» – осіб, які халатно не враховані територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, а також специфічну групу осіб, що ухилились від проходження альтернативної (невійськової) служби, заздалегідь розглядаючи право на її проходження як латентний спосіб ухилення.

Важливим для характеристики військовослужбовців, які ухиляються від служби, є той факт, що військові колективи поповнюються колишніми призовниками, а із військових у минулому створюється військовий резерв. Відтак, наведені вище основні психологічні типи є здебільшого вірними і для категорії військовослужбовців, а її особливості, принаймні щодо соціальних характеристик, передусім, пов'язані зі справжньою належністю до Збройних сил. Військовослужбовці, які ухиляються від служби: 38 % – строкової служби в перший період її проходження; 17 % – другого періоду служби; 32 % – за контрактом; 13 % – офіцери і прапорщики; 80 % – із середньою освітою; 5 % – середньою спеціальною; 4 % – неповною середньою; 11 % – вищою освітою (в т.ч. за рахунок вчинення офіцерським складом); 10 % – внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; 27 % – вчинили кримінальні правопорушення повторно; 5 % – у складі групи осіб за попередньою змовою; 8 % – у стані алкогольного сп'яніння. Суттєва кількість ухилень є наслідком нестатутних відносин.

4. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, диференціюються за родовими об'єктами

на дві великі групи: по-перше, способи ухилення від призову та мобілізації та, по-друге, способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби. В обох зазначених групах загальною для способів вчинення є ознака ухилення та їх поділ на активні, що передбачають докладання винними будь-яких зусиль для досягнення злочинного результату, і пасивні.

Способами ухилення від призову та мобілізації є: пасивні – неявка за повісткою до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби (призовник або веде звичайний спосіб життя, або ховається за місцем проживання, в невідомих місцях, виїжджає за кордон); активні – симуляція хвороби або самокалічення (приписування чи створення собі певного захворювання, що дає підстави для непроходження військової служби); введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби; надання неправомірної вигоди (посадовим особам, здатним вплинути на незаконне звільнення від призову, надати відстрочку від нього, визнати непридатним до проходження військової служби); підроблення документів.

З точки зору інтересів криміналістичного дослідження, виходячи із загальності способів учинення, а також визнаючи, що під час самовільного залишення військової частини або місця служби винна особа, хоча і не на завжди, а лише на певний час, однак, все ж таки, намагається виключити себе зі сфери військово-службових відносин, указаний злочин, так само як і дезертирство, необхідно віднести до групи військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби.

Типовими способами вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, є: по-перше, активні – самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби (із попередньою крадіжкою необхідних засобів, налагодженням зв'язку із родичами, знайомими, вивченням маршруту та умов пересування; вільний прохід через КПП, подолання огорожі через заздалегідь підготовлений лаз

або пролом, сховавшись у транспортному засобі, який на законних підставах залишає межі військової частини або місця служби; у випадку дезертирства – маскуванню свого становища військовослужбовця придбанням підроблених документів або цивільного одягу, нелегальне проживання під чужим прізвищем тощо); нез'явлення вчасно без поважних причин на службу (виготовлення фіктивних документів для виправдання самовільної відсутності, внесення фіктивної інформації в облікову документацію військової частини, закладів охорони здоров'я); симуляція хвороби (соматична чи психічна); самокалічення (умисне штучне ушкодження будь-якого органу або тканини тіла, порушення функції якогось органу, викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби); підробка документів (з метою отримання звільнення від несення обов'язків); інший обман (зокрема, під приводом нібито релігійних переконань), а також, по-друге, пасивний – відмова від несення військової служби.

5. Способам ухилення від військової служби відповідають наступні сліди вчинення злочину:

по-перше, у злочинах, пов'язаних з ухиленням від призову та мобілізації: 1) симуляція хвороби або самокалічення: ідеальні сліди, наявність у винного спеціальної літератури, знарядь самокалічення; 2) введення в оману щодо віросповідання для отримання підстави проходження альтернативної (невійськової) служби: покази свідків дій осіб, що ухиляються, наявність в останніх спеціальної літератури, знаків і предметів ідеологічного спрямування; 3) давання хабара: наявність в одержувача невмотивовано великої суми грошей, документально необґрунтованих послуг і робіт на його користь, ідеальні сліди; 4) підроблення документів: покази свідків і особи, яка ухиляється, інструменти і матеріали підробки; 5) неявка за повісткою до військкомату для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби: сліди перебування особи, яка ухиляється, в певному місці, відсутність поважних причин неявки, ідеальні сліди;

по-друге, у військових злочинах, пов'язаних з ухиленням від служби:

1) активні способи: 1.1) самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби: наявність у винної особи попередньо викрадених засобів (зокрема, цивільного одягу), відомості щодо протоколів з'єднання засобами стільникового зв'язку із родичами, знайомими, запити у пошукових системах щодо маршруту та умов пересування; свідки вільного проходження через КПП; ідеальні та матеріальні сліди різних способів залишення військової частини або місця служби; 1.2) дезертирство: наявність документів чи цивільного одягу для маскування свого становища військовослужбовця під час нелегального проживання; 1.3) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу: фіктивні документи для виправдання самовільної відсутності; облікова документація військової частини чи закладів охорони здоров'я із внесеною неправдивою інформацією; 2) пасивний спосіб: задокументований факт відмови від несення військової служби.

Темпоральні особливості кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби: по-перше, кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову та мобілізації, є триваючими, що вчинюються до з'явлення винного до місця призову (збору) або до його затримання, а в разі застосування способу, пов'язаного з оманною, злочин закінчено з моменту отримання звільнення від призову на військову службу; по-друге, самовільне залишення військової частини або місця служби переважно вчиняється в години послабленого контролю, напередодні або в період вихідних (святкових) днів, здебільшого в теплу пору року.

Територіальні характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби: по-перше, у тих, що пов'язані з ухиленням від призову та мобілізації, місцем може бути як спеціально пристосоване для конспіративного проживання так і звичайне місце мешкання із співвідношенням сільської і міської місцевості один до трьох, а також місце перебування за кордоном; по-друге, у військових злочинах,

пов'язаних з ухиленням від служби, місцем самовільного залишення може бути як територія військової частини чи окремого підрозділу (77 % випадків) так і місце поза межами військової частини (у 23 %).

Надзвичайною специфікою характеризуються законодавчо визначені різні особливі умови вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби: особливого періоду, воєнного стану чи бойової обстановки.

Поняття «особливий період» є родовим відносно підпорядкованого йому видового поняття «воєнний стан», а «бойова обстановка» перебуває з ними у відношеннях супідрядності як поняття одного роду із такими ознаками: її наявність не може бути обумовлена рішенням того чи іншого органу державної влади про час її початку та закінчення, оскільки вона виникає та припиняється з моменту, коли відбувається ведення бою та виконується конкретне бойове завдання. Найважливішими факторами і умовами, за яких здійснюються підготовка та ведення бою (операції), є: стан сил противника (склад, боєздатність, угруповання, наміри і можливий характер дій); стан своїх військ, включаючи сусідів (склад, місце розташування, укомплектованість, забезпеченість, морально-бойовий дух, боєздатність і бойові можливості); характер місцевості (рельєф, наявність природних укриттів і перешкод, стан дорожньої мережі), кліматичні, гідрометеорологічні та топогеодезичні дані; пора року і доби; терміни підготовки до бойових дій і виконання поставленого бойового завдання. Елементами загальної бойової обстановки можуть бути ядерна, біологічна, радіаційна, інженерна, хімічна, медична види обстановки.

6. Основними підходами до вдосконалення організації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є здійснення відповідних заходів на організаційно-управлінському та організаційно-тактичному рівнях.

На організаційно-управлінському рівні суттєві особливості існують в організації розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень,

передусім у питаннях взаємодії зацікавлених органів та підрозділів, у таких основних напрямках:

по-перше, внутрішня взаємодія підрозділів Національної поліції у розслідуванні кримінальних правопорушень, що посягають на встановлений порядок забезпечення призову та мобілізації, та їх зовнішня взаємодія з центрами комплектування та соціальної підтримки й органами місцевого самоврядування. Резерви вдосконалення цієї роботи існують за рахунок: 1) закріплення для підрозділів ювенальної превенції Національної поліції в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та в інструкції з організації роботи зазначених підрозділів функції їх участі у комісіях центрів комплектування та соціальної підтримки з питань приписки; 2) віднесення до компетенції дільничних офіцерів поліції, підрозділів ювенальної превенції або підрозділів карного розшуку у відповідних положеннях про зазначені служби Національної поліції функції за зверненням органів місцевого самоврядування і районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки здійснення розшуку, затримання і доставляння до останніх громадян, які ухиляються від виконання військового обов'язку, що передбачено Порядком організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних; 3) надання безпосереднього доступу до Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних уповноваженим підрозділам Національної поліції через Єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ, у тому числі засобами інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»;

по-друге, взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами Національної поліції та Збройних сил України під час розслідування військових злочинів, що може бути удосконалена за рахунок створення Військової поліції із наданням їй організуючої функції та компетенції здійснення функцій досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності;

по-третє, координація та організація належного процесуального керівництва у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із ухиленням від військової служби, що повинна здійснюватися спеціалізованими прокуратурами у військовій та оборонній сферах, укомплектованими військовослужбовцями, тобто військовою прокуратурою. Ряд підзаконних нормативно-правових актів необхідно привести у відповідність до сучасної системи органів прокуратури: 1) наказ «Про особливості діяльності військових прокуратур» – щодо сучасної структури спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, та здійснення їх прокурорами процесуального керівництва у кримінальних провадженнях щодо ухилення від призову на військову службу за призовом осіб офіцерського складу; 2) наказ «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» із визначенням такого пріоритету у роботі спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері як координація роботи у протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із ухиленням від військової служби.

На організаційно-тактичному рівні основним аспектом є питання формування переліку обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про ухилення від проходження військової служби. Поряд з основними обставинами, передбаченими ст. 91 КПК, вони також повинні бути доповнені такими обставинами, що сприяють розв'язанню кваліфікаційних завдань у провадженнях досліджуваної категорії:

1) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації: наявність попереднього попередження, зробленого відповідним територіальним центром комплектування та соціальної підтримки, у разі ухилення військовозобов'язаного від військового обліку, передбаченого ч. 1 ст. 337 КК;

2) кваліфікуючими обставинами у військових злочинах, пов'язаних з ухиленням від служби: а) тривалість нез'явлення військовослужбовця у разі самовільного залишення військової частини або місця служби (понад три

доби, але не більше місяця – за ч. 1; військовослужбовцем, крім строкової служби, понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року – за ч. 2; понад один місяць – за ч. 3 ст. 407 КК; б) дезертирство зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб – за ч. 2 ст. 408 КК; в) вчинення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану – за ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 408 КК; г) вчинення в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці – за ч. 5 ст. 407 КК.

7. Особливістю початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, є наявність у слідчого даних про особу правопорушника у таких типових тактичних ситуаціях, що обумовлюють відповідні завдання розслідування і версії:

по-перше, у сфері забезпечення призову та мобілізації, ухилення може бути:

а) «відкрите» (з відсутністю відомостей про місцеперебування підозрюваного чи про співучасників). Основними завданнями є встановлення місця перебування винного, а також персоніфікація співучасників. Типові версії: призовник, військовозобов'язаний чи резервіст переховується за місцем проживання; знаходиться в укриттях, наданих близькими; переховується без сторонньої допомоги; версії про співучасників корелюють зі способом ухилення (співробітники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, члени призовних комісій, лікарі тощо);

б) «спірне», де завданням розслідування є перевірка відомостей про обставини, що виключають злочинність діяння, звільняють від кримінальної відповідальності чи покарання;

по-друге, у військових злочинах:

а) місцеперебування військовослужбовця невідоме – версії: 1) про механізм події: самовільне залишення; дезертирство; безвісне зникнення; 2) про конкретне місце ймовірного перебування;

б) винного затримано – версії: мав місце дисциплінарний проступок; самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство.

Оскільки загальним складним тактичним завданням початкового етапу розслідування є розшук винної особи (призовника, військовозобов'язаного, резервіста чи військовослужбовця, які ухиляються), що обумовлює необхідність залучення великої кількості сил та засобів слідчих, оперативних та спеціальних підрозділів, у тому числі на рівні міжвідомчої взаємодії, це викликає необхідність ведення відповідних операцій: переважно профілактичних у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, і тактичних у військових злочинах.

Робота у кримінальних провадженнях про ухилення від призову, військового обліку, призову за мобілізацією розпочинається з перевірки інформації про вчинення цих кримінальних правопорушень, наявності або відсутності поважних причин неявки за повісткою, а також фактів попереднього притягнення особи, яка ухиляється, до адміністративної відповідальності за ст.ст. 210, 210¹, 211 КУАП.

Операції, що проводяться на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби, складаються із комплексу СРД, НСРД та поліцейських (оперативно-розшукових) заходів.

Операція у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації, у своєму негласному компоненті передбачає такі НСРД, що не пов'язані із обмеженням конституційних прав і свобод громадян чи втручанням у приватне спілкування: зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК); отримання доступу до відомостей операторів засобів стільникових систем рухомого зв'язку (глава 15 КПК).

Тактична операція у військових злочинах, пов'язаних із ухиленням, по їх нетяжкій складовій за ч.ч. 1-3 ст. 407 та ч. 1 ст. 408 КК, також передбачає вищезазначені НСРД, а по тяжких злочинах за ч.ч. 4, 5 ст. 407 та ч.ч. 2-4 ст. 408 КК, – ще й такі НСРД як накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), її огляд і виїмка (ст. 262 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем або пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ст. 264 КПК), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК). Ці та інші заходи здійснюються у межах місцевого, а за наявності підстав, і державного видів розшуку.

Структурою обох видів операцій передбачаються такі поліцейські чи оперативно-розшукові заходи як: опитування осіб за їх згодою, використання їх добровільної допомоги; відвідання житлових та інші приміщень за згодою їх власників; використання конфіденційного співробітництва; отримання від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформації; застосування автоматизованих інформаційних систем; вилучення, дослідження та використання у пошукових заходах цифрової інформації, зафіксованої камерами візуального спостереження; застосування засобів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї; організація засідок; прочісування місцевості; проведення операцій із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також необхідний комплекс СРД: огляд, допит, обшук тощо.

Логічним моментом завершення операцій початкового етапу розслідування є затримання особи, яка ухиляється, що, за наявності інформації про можливу озброєність підозрюваного, супроводжується підвищеними заходами безпеки та здійснюється у формі спецоперації. Із затриманням розшукуваного пов'язується момент закінчення початкового етапу розслідування.

8. Початок подальшого етапу розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з ухиленням від військової служби, обумовлений можливістю проведення з підозрюваним (в тому числі після його затримання) комплексу слідчих (розшукових) дій, основні із яких алгоритмізуються таким чином:

1) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації: 1.1) при застосуванні симуляції хвороби або самокалічення: огляд медичних документів підозрюваного; допит підозрюваного; обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів; 1.2) при введенні в оману щодо віросповідання для отримання підстави проходження альтернативної (невійськової) служби: огляд документів, що підтверджують членство підозрюваного в релігійній організації чи іншому об'єднанні; допити підозрюваних, їх родичів та близьких, однодумців за віросповіданням чи переконанням, фахівців в області релігієзнавства, політології, історії, філософії; обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів за місцем проживання підозрюваного, його родичів і близьких, в організаціях, про причетність до яких заявляє підозрюваний; 1.3) при даванні хабара: огляд матеріальних носіїв відео-, аудіофіксації процесу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; допити особи, яка ухиляється, та взятоотримувача; обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів у місцях роботи та проживання хабарника та особи, яка ухиляється; 1.4) при підробленні документів: їх огляд; допит підозрюваного, його родичів та близьких; обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів зазначених осіб та їх можливих співучасників;

2) у кримінальних правопорушеннях про військові злочини, пов'язані з ухиленням від служби: 2.1) після затримання військовослужбовця, який залишав територію військової частини або місця служби: його особистий обшук та огляд обмундирування; допит підозрюваного; допити свідків; одночасний допит двох раніше допитаних осіб; слідчий експеримент; 2.2) за фактом самокалічення: огляд місця події; обшук; огляд вилучених предметів;

допит свідків (очевидців події; командирів; товаришів по службі; близьких підозрюваного; його сусідів по палаті; медперсоналу); допит підозрюваного; накладення арешту на його поштово-телеграфну кореспонденцію, її огляд та виїмка (за ч. 4 ст. 409 КК); слідчий експеримент; 2.3) у випадку симуляції хвороби: допит підозрюваного; допит свідків; тимчасовий доступ до речей і документів; особистий обшук; накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію, її огляд та виїмка (за ч. 4 ст. 409 КК); 2.4) при підробленні документів: тимчасовий доступ до речей і документів; їх огляд; допит підозрюваного; допит командира (начальника), якому було надано підроблений документ; допити осіб, що його видали чи виготовили; обшук; 2.5) при пасивній формі ухилення: допити (військовослужбовця; командира, якому він заявив про відмову; свідків; родичів і знайомих військовослужбовця); тимчасовий доступ до речей і документів; зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем.

У кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, організуються проведення судово-медичних та судово-психіатричних експертних досліджень при симуляції хвороби, у т.ч. психічних, чи самокаліченні; при незаконній винагороді чи підроблених документах із визнанням непридатним до служби. Також призначаються такі види експертиз: судово-психологічна; комплексна психолого-психіатрична; судово-балістична; судово-портретна; судово-трасологічна; судово-технічна; судова експертиза почерку; судово-хімічна; судово-фармакологічна.

Використання поліграфу є найбільш доцільним для визначення правдивості показань підозрюваного у разі застосування ним наступних способів вчинення кримінальних правопорушень: симуляція хвороби; введення в оману про віросповідання, що нібито не дає можливості проходити військову службу, або інший обман; самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини чи місця служби або

нез'явлення вчасно без поважних причин (для відпрацювання версії про намір вчинити дезертирство); підроблення документів; надання неправомірної вигоди.

Дієвим тактичним прийомом, що активізує процес розслідування на його подальшому етапі, є пропозиція підозрюваному укласти угоду про визнання винуватості, передусім у кримінальних провадженнях про ухилення від призову та мобілізації. У середньому такі угоди укладаються: у 74 % ухилень від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів (ст. 337 КК); 53 % ухилень від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК); 52 % ухилень від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК); 45 % ухилень від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК); 16 % самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК); 11 % кримінальних проваджень про дезертирство (ст. 408 КК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аленин А. П. Виды и система следственных действий. *Известия вузов. Правоведение*. 2004. № 1. С. 87-102.
2. Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. Київ. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. 106 с.
3. Анісімов Г.М., Дзюба Ю.П., Касинюк В.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / за ред. М.І. Панова. Харків: Право, 2011. 184 с
4. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 364 с.
5. Багратян А. Л. Особенности расследования самовольного оставления воинской части или места службы по законодательству Российской Федерации и Республики Армения (сравнительно-правовое исследование): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2009. 183 с.
6. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 21 с.
7. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев: Охрана труда, 2002. 268 с.
8. Бахин В. П. Криминалистическая методика : лекция. Київ, 1999. 26 с.
9. Бахин В. П. Предмет науки криминалистики : лекция. Київ, 1999. 23 с.
10. Белинський А. Ф., М. І. Коржанський. Корислива злочинна діяльність. Київ: Генеза, 1998. 358 с.
11. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов [3-е изд., дополненное]. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
12. Белкин А. Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. Москва: Издательство НОРМА, 1999. 429 с.

13. Белкин Р. С. Курс криминалистики. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Т.3. Москва: Юрист, 1997. 480 с.
14. Біленчук П.Д., Лисиченко В. К. Криміналістика : підручник. [за ред. П. Д. Біленчука]. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
15. Біленчук П. Д., Курко М. Н., Стахівський С. М. Судові експертизи в цивільному, арбітражному і кримінальному процесі : довідник. Київ : В&В, 1998. 52 с.
16. Богачук В. С. Тактичні операції при розслідуванні підроблення грошей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
17. Богуцький П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 23 с.
18. Бодаєвський В.П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2013. Т. 25. Серия «Юридические науки». (64). № 2. С. 180-186.
19. Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.
20. Бозров В.М. Современные проблемы правосудия по уголовным делам в практике военных судов России (теоретические, процессуальные, криминологические, этиологические и организационные аспекты): дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 1999. 409 с.
21. Бондарев В. В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України : криминологічний аналіз та попередження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 236 с.
22. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 21 с.

23. Бурданова В.С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важный элемент частных криминалистических методик. *Вестник криминалистики*. 2001. Вып 2. С. 38-42.

24. Быков В. М. Криминалистическая характеристика групповых преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*: Сб. науч. трудов. Москва, 1984. С. 82-85.

25. Варфоломеев Е. В. Противодействие расследованию убийств, совершаемых военнослужащими, и криминалистические методы его преодоления: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.089. Москва, 2002. 184 с.

26. Васильев А. Н. Криминалистика. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1971. 564 с.

27. Васильев А. Н. О криминалистической классификации преступлений. *Методика расследования преступлений (Общие положения)*: Тезисы науч. конф. Москва, 1976. С. 23-27.

28. Великородный П. Г. Криминалистическая характеристика и классификация способов совершения преступления и способов уклонения от ответственности. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. С. 89-92.

29. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи. *Матеріали 3 Міжнародно науково-практичної конференції* (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 3.

30. Висновок на проект Закону України «Про Військову поліцію» до № 1805 від 21.01.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (дата звернення: 27.04.2021).

31. Військова поліція: що це таке і навіщо Україні її створювати. Укрінформ. *Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2814484-vijskova-policia-so-ce-take-ta-naviso-ukraini-ii-stvoruvati.html> (дата звернення: 27.04.2021).

32. Ганова Г., Туркот М. Особливості досудового розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. 2(54). С. 109-122.

33. Герасимов И. Ф. Криминалистические классификации в методике расследования преступлений. *Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (Вопросы криминалистики)*. Москва: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупр. преступности, 1983. № 76. С. 51-53.

34. Герасимов И. Ф. Криминалистические характеристики в методике расследования. *Методика расследования преступлений (Общие положения)*: Тезисы науч. конф. Москва, 1976. С. 93-97.

35. Головка М. Б. Особливості розслідування ухилення від військової служби шляхом самокалічення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2018. № 1. С. 41-46.

36. Горяинов К. К., Овчинский В.С., Шумилова А.Ю. Оперативно-розыскная деятельность : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2001. 794 с.

37. Давиденко В. Типові способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням військовослужбовців від військової служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. №1. С. 40-44.

38. Давиденко В. В. Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 322 с.

39. Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 313 с.

40. Давиденко В. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями : проблеми тактики та методики : моногр. Київ : Атіка, 2010. 272 с.

41. Данченко А. А., Холопов Е. Н. Методика расследования преступлений против порядка подчиненности и воинской чести: моногр. Москва : Юрлитинформ, 2013. 192 с.
42. Динту В.А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.
43. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Высшая школа, 1979. 128 с.
44. Ефименко В. В. Расследование хищения огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств (по материалам следственно-прокурорской практики военной прокуратуры Дальневосточного военного округа) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владивосток, 2002. 192 с.
45. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. *Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності: звітність офісу Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 27.04.2021).
46. Жалинский А. Э. Насильственная преступность и уголовная политика. *Советское государство и право*. № 3. 1991. С. 101-105.
47. Задоровка С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.
48. Зайцев М. Інституціональні та компетентні аспекти формування військової поліції. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / Упорядники: Пилипчук В.Г., Коваль В.П., Богуцький П.П., Беланюк М.В., Дорогих С.О., Доронін І.М., Радзівська О.Г. Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2019. С. 129-137.
49. Зархін Дмитро. Військова поліція: якою їй бути? *Інформаційно-аналітичний проект «РЕЗОНАНС»*. URL: <https://resonance.ua/viyskova->

policija-v-ukraini-yakoyu-iy-

bu/?fbclid=IwAR1pFX4KTDBeU14D0F5hf0XzPv2NHbBqLNrzWvkHAMMJa3
W0Qfzbt3rQsvc (дата звернення: 27.04.2021).

50. Зархін О. О. Проблеми нагляду військового прокурора за розслідуванням злочинів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 195 с.

51. Зеленецький В. С. Взаємодія слідчого з органами дізнання у боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук*. 1997. Вип. 1. С. 183-185.

52. Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. Москва: Высшая школа МВД СССР, 1970. 45 с.

53. Ионова Е. В. Расследование уклонения от прохождения военной и альтернативной гражданской службы: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2006. 262 с.

54. Карагодин В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления. *Тактические операции и эффективность расследования*. Свердловск : Свердл. юрид. инст., 1986. С. 56-59.

55. Карпенко Л. А. Краткий психологический словарь / од общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 431 с.

56. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.

57. Карпенко М. І. Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство: методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 407, 408 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2011. № 13. С. 90-111.

58. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України: автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2020. 39 с.

59. Карпенко М. І. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом: окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 409 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 12. С. 58-77.

60. Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190-196.

61. Кирсанов С. В. Использование данных криминалистической характеристики преступлений, совершаемых военнослужащими в сфере приобретения, хранения и сбыта наркотических средств и психотропных веществ, в следственной практике органов военной прокуратуры: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2003. 177 с.

62. Клепиков Д. Социальный контроль в армии. *Социальный контроль над девиантностью в современной России*. СПб.: СПб филиал Института социологии РАН, Балтийский ин-т экологии, политики и права, 1998. С. 173-174.

63. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07. 12. 1984 р. № 8074-10 / Верховна Рада УРСР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

64. Козинкин В. А. Использование в расследовании преступлений информации, обнаруживаемой в средствах сотовых систем подвижной связи : монография. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 192 с.

65. Колдин В. Я., Полевой Н. Е. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1985. 134 с.

66. Колесниченко А. Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 92с.
67. Колодяжний М. Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Наукові дослідження*. 2013. № 26. С. 109-117.
68. Комісарчук Р. В. Особливості розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ "ОЮА". Одеса : Юридична література, 2018. С. 345-350.
69. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя. Москва: Б.н.и., 1973. 56 с.
70. Коновалова В. Е., Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики: криминалистическая характеристика преступлений. Москва: ВНИИ ПП, 1984. 268 с.
71. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 14.
72. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 222 с.
73. Криминалистика / под ред. А. Н. Васильева. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 496 с.
74. Криминалистика : методика расследования преступлений, совершаемых военнослужащими : учеб. / [Антонов В. П., Балашов Д. Н., Винокуров А. Ю. и др.] ; под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. А. Н. Савенкова. Москва : Юрлитинформ, 2007. 608 с.
75. Криминалистика : [ответ. ред. С. А. Голунский]. Москва: Госюриздат, 1959. 511 с.

76. Криміналістика : [под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. 2-е изд.; перераб. и доп]. Москва: Высш. шк., 2000. 672 с.
77. Криміналістика : [учеб. для вузов. под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, проф. Р. С. Белкина] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. 990 с.
78. Криминология / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2004. 800 с.
79. Криминология: учебник для юридических вузов / А. И. Алексеев [и др.]; под общ. ред. А. И. Долговой. Москва: ИНФРА-М - НОРМА, 1997. 784 с.
80. Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 555 с.
81. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів: курс лекцій / [В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : ХмЦНП, 2011. 178 с.
82. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).
83. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 2213-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021)
84. Лавров В. П., Сидоров В. Е. Расследование преступлений по горячим следам : учеб. пособ. Москва : ВЮЗШ МВД СССР, 1989. 57 с.
85. Левчук В. Необхідність та перспективи функціонування військової поліції на сучасному етапі. *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України*: збірник матеріалів міжнародної науковопрактичної конференції / Упорядники: Пилипчук В.Г., Коваль В.П.,

Богуцький П.П., Беланюк М.В., Дорогих С.О., Доронін І.М., Радзієвська О.Г. Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2019. С. 156-161.

86. Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики преступлений и место в ней данных о сокрытии преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. трудов.* Москва, 1984. С. 25-31.

87. Лук'янчиков Є. Д. Деякі питання побудови характеристик злочинів. *Часопис Донецького державного університету внутрішніх справ.* № 2. 2002. С. 60-64.

88. Лысенко В. В. Расследование вымогательств. Харьков: Ун-т внут. дел, 1996. 155 с.

89. Ляш А. О. Проблеми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах. *Матеріали наук.-практ. конференції.* Київ: НАВСУ, 2000. С. 126-131.

90. Маликов С. В. Военно-полевая криминалистика. Москва : Издательство «За права военнослужащих», 2008. Вып. 86. 512 с.

91. Малютин М. П. Тактические приемы, их допустимость и использование для достижения тактических целей допроса : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.09. Краснодар, 2001. 24 с.

92. Матеріали кримінального провадження № 42015161010002709 за ч. 1 ст. 409 КК України військової прокуратури Одеського гарнізону.

93. Матеріали кримінального провадження № 42016161010000215 за ч. 3 ст. 409 КК України військової прокуратури Одеського гарнізону.

94. Матеріали кримінального провадження № 42017161010000266 за ч. 1 ст. 408 КК України військової прокуратури Одеського гарнізону.

95. Матеріали кримінального провадження № 42017161010000403 за ч. 3 ст. 407 КК України військової прокуратури Одеського гарнізону.

96. Матеріали кримінального провадження № 42017171010000266 за ч. 3 ст. 408 КК України військової прокуратури Одеського гарнізону.

97. Матеріали кримінального провадження № 4201816101000475 за ч. 4 ст. 407 КК України військової прокуратури Одеського гарнізону.
98. Матеріали наглядового провадження № 42015161010002682 військової прокуратури Одеського гарнізону за ч. 3 ст. 407 КК України.
99. Медведєва І. М. Відповідальність за ухилення від військової служби. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 269-275.
100. Медведєва І. М. Поняття та кримінально-правова характеристика ухилення від призову на строкову військову службу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 332-229.
101. Митрофанов І. І. Окремі аспекти реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2015. Випуск №2(91). С. 187-193.
102. Моргуленко Е.А. Преступность военнослужащих в современных политикоэкономических условиях: тенденции и прогнозы. *Актуальные проблемы правового обеспечения прохождения военной службы в Российской Федерации*. Москва: За права военнослужащих, 2006. Вып. 62. С. 357.
103. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Хмельницький, 2001. 205 с.
104. Мусаев Х.А. Боевая обстановка как признак состава преступления в российском и зарубежном уголовном праве. *Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии: м-лы междунар. науч.-практ. конф. (Ставрополь, 6 февраля 2015 г.)*. Ставрополь, 2015. С. 212-217.
105. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Канон, А.С.К., 2001. 1104 с.

106. Научная организация управления и труда в следственном аппарате органов внутренних дел / [под ред. Мурашова С. В. и Зуйкова Г. Г.]. Москва: Акад МВД СССР, 1974. 76 с.
107. Новик В. В. Способ совершения преступления. Уголовно-правовой и криминалистический аспекты. СПб.: Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 2002. 266 с.
108. Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 33. Москва, 1980. С. 94-96.
109. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1988. 175 с.
110. Огурцов А. И. Типология. *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Сов. энциклопедия, 1989. С. 656-657.
111. Озерський І. В. Взаємодія органів слідства і дізнання у боротьбі з організованою злочинністю. *Уряду України, Президенту України, Верховній Раді України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А. І. Комарової, М. О. Потебенько*. Т. 22. Київ, 2001. С. 538-543.
112. Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 185-195.
113. Орлов Ю. Ю. Використання поліграфа під час досудового слідства. *Науковий вісник НАВС*. 2014. № 4(93). С. 172-186.
114. Паламарчук В. О. Організаційно-правові засади проходження військової служби за контрактом у Збройних Силах України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 181 с.
115. Панов М. І., Косинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків: Харків юридичний, 2006. 172 с.

116. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 19 с.

117. Пелецький В. О. Особливості порушення кримінальної справи щодо самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право і безпека*. 2012. № 2(44). С. 148-152.

118. Петков С.В. Ефективний менеджмент в органах внутрішніх справ: монографія. Сімферополь: «Таврія». 2004. 564 с.

119. Плотников О.О. Использование полиграфа при раскрытии преступлений : лекция. Хабаровск, 1996. 264 с.

120. Погорецкий Н. А. Взаимодействие следователя и органа дознания в процессе расследования преступлений. *Весы Фемиды*. 2000. № 3-4. С. 205-212.

121. Подобний О.О. Напрями вдосконалення організації діяльності слідчо-оперативних груп. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 15 грудня 2010 р.). Одеса, 2010. С. 132-133.

122. Подобний О. О. Груповий метод організації розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 14 грудня 2012 р.). Одеса: ОДУВС, 2012. С. 203-205.

123. Подобний О. О. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність. *Форум права*. 2013. № 4. С. 300-305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 27.04.2021).

124. Подобний О. О. Слідчо-оперативна група як форма взаємодії оперативних і слідчих підрозділів у протидії організованій злочинній діяльності. *Актуальні проблеми взаємодії оперативних та слідчих підрозділів у протидії організованій злочинній діяльності*: матеріали всеукраїнської

науково-практичної конференції (Одеса, 18 квітня 2008 р.): РВВ ОДУВС, 2008. С. 161-164.

125. Положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: затверджені указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. 30 листопада. Ст. 2039.

126. Положенням про корабельну службу у Військово-морських силах Збройних сил України: наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1170/8491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-03> (дата звернення: 27.04.2021).

127. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12> (дата звернення: 27.04.2021).

128. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

129. Про Військову поліцію: проект закону України від 21.01.2015 № 1805. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (дата звернення: 27.04.2021).

130. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: закон України від 7 березня 2002 року № 3099-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14/print> (дата звернення: 27.04.2021).

131. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України від 19 вересня 2019 року № 113-ІХ / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 12.02.2015 № 186-VІІІ / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

133. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 12.02.2015 року 194-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 27.04.2021).

134. Про встановлення порядку і організації проведення загальнодержавних комплексних оперативно-профілактичних операцій : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 листопада 2005 р. № 1040.

135. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

136. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 27.04.2021).

137. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 (в редакції від 28.05.2020 № 420). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#n14>. (дата звернення: 27.04.2021).

138. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17/print> (дата звернення: 27.04.2021).

139. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 27.04.2021).

140. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратура України,

Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 27.04.2021).

141. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 27.04.2021).

142. Про затвердження переліку поважних причин неприбуття чи несвоєчасного прибуття військовозобов'язаного до військового комісаріату для призову на збори: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2010 р. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.04.2021).

143. Про затвердження Положення "Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією": Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служба України від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043900-12> (дата звернення: 27.04.2021).

144. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 11.06.2015 № 687. URL: <http://parusconsultant.com/?doc=09SMS64CD2> (дата звернення: 27.04.2021).

145. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції

України»: Наказ МВС України від 03.08.2017 № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17> (дата звернення: 27.04.2021).

146. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: Наказ МВС України від 20.05.2020 № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20/print> (дата звернення: 27.04.2021).

147. Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 р. № 352. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

148. Про затвердження порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ: Наказ ГПУ та МВС України від 17 листопада 2012 № 115 / 1046.

149. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора від 28.03.2019 № 51. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 27.04.2021).

150. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 921. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

151. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

152. Про звільнення в запас військовослужбовців строкової служби, строки проведення чергових призовів та чергові призови громадян України

на строкову військову службу у 2020 році: Указ Президента України від 16 січня 2020 року № 13/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/132020-31825> (дата звернення: 27.04.2021).

153. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: наказ Генерального прокурора від 16.01.2013 № 1/1гн. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 27.04.2021).

154. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

155. Про Національну поліцію : закон України від 02. 07. 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

156. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указі Президента України від 08.11.2019 № 837/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019> (дата звернення: 27.04.2021).

157. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

158. Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур): наказ Офісу Генерального прокурора від 05.02.2020 № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0066905-20> (дата звернення: 27.04.2021).

159. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 27.04.2021).

160. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 27.04.2021).

161. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: наказ Генерального прокурора від 03.12.2012 № 4/1 гн. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 27.04.2021).

162. Про основні засади організації роботи в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора від 07.08.2020 № 365. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 27.04.2021).

163. Про особливості діяльності військових прокуратур: наказ Генерального прокурора 29.08.2014 № 12Гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 27.04.2021).

164. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008> (дата звернення: 27.04.2021).

165. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 27.04.2021).

166. Про Прокуратуру : закон України від 14. 10. 2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.04.2021).

167. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України": Указ Президента України від 06.06.2016 № 240/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#Text> (дата звернення: 27.04.2021).

168. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ

Президента України № 121/2021. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

169. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року": Указ Президента України від 22 березня 2017 року № 73/2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/2017> (дата звернення: 27.04.2021).

170. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> ((дата звернення: 27.04.2021).

171. Прохоренко М. М. Система військового законодавства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.

172. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2011. 22 с.

173. Ривкин С. Ю. Особенности расследования и предупреждения убийств, совершенных военнослужащими: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2005. 178 с.

174. Россинский С. Б. Производство обыска в форме специальной операции : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.09. Москва, 2002. 244 с.

175. Руденко М. Система прокуратури України в контексті реформування 2019 року: сучасний стан та перспективи розвитку. *LexInform*. 16.06.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/systema-prokuratury-ukrayiny-v-konteksti-reformuvannya-2019-roku-suchasnyj-stan-ta-perspektyvy-rozvytku/> (дата звернення: 27.04.2021).

176. Салтевский М. В. Криминалистика в современном изложении юристов. Харьков: Рубикон, 1997. 432 с.

177. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

178. Сергєєва Д. Б. Доказове значення результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 91-100.

179. Сергєєва Д. Б., Погорецький М. А. Проблемні питання реалізації процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. Том 2. С. 118-123.

180. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науковопрактичної конференції / Упорядники: Пилипчук В.Г., Коваль В.П., Богуцький П.П., Беланюк М.В., Дорогих С.О., Доронін І.М., Радзієвська О.Г. Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2019. 358 с.

181. Сліпушко О. М., Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови. Київ: «Аконіт», 2008. 862 [3] с.

182. Словарь военных терминов / сост. А.В. Плеханов. Москва: Воениздат, 1988. 336 с.

183. Степанов С. А. Методика расследования преступлений против военной службы, сопряженных с применением физического насилия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Москва, 2018. 251 с.

184. Судебные экспертизы / отв. ред. Н. А. Селиванов. Москва : Военное изд-во МО СССР, 1980. 192 с.

185. Танасевич В., Образцов В. Криміналістична класифікація злочинів і її значення для окремих методик розслідування. *Радянське право*. 1977. № 9. С. 85-87.

186. Танасевич В.Г. Проблемы раскрытия и расследования преступлений. *Советская криминалистика. Теоретические проблемы*. Москва: Юрид. лит., 1978. С. 169-190.

187. Тищенко Ю.В. Використання нетрадиційних методів криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Правова позиція*. 2019. № 4(25). С. 205-210.

188. Тищенко Ю.В. Загальні підходи щодо побудови криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 101-104.

189. Тищенко Ю.В. Криміналістична класифікація як основа характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 3). С. 103-108.

190. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття механізму вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 95-102.

191. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття характеристики особи злочинця, який ухиляється від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 квітня 2018 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2018. С. 118-122.

192. Тищенко Ю.В. Наукова розробленість методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 172-174.

193. Тищенко Ю.В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Правові новели*. 2020. Вып. 10. Том 2. С. 126-133.
194. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 445 с.
195. Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 198 с.
196. Ткачук О. С. Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 1999. 20 с.
197. Туманов Г. А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. Москва: Юрид. литература, 1972. 232 с.
198. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.
199. Тюрін С. С. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1998. 18 с.
200. Федченко В. М. Слідчі та слідчо-оперативні групи: підстави їх створення і діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 5. С. 241-247.
201. Фирсов Е. П. Типовая структура методик расследования отдельных видов преступлений. *Вестник криминалистики*. 2003. Вып 5. С 30-36.
202. Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 156 с.

203. Хавронюк М.І., Дячук С.І., Мельник М.І. Військові злочини: коментар законодавства / відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ: СК, 2003. 272 с.
204. Хлюпин Н. И. Тактические операции в структуре методики расследования отдельных групп и видов пре ступлений. Свердловск: Изд-во Свердловского юрид.ин-та, 1980. 87 с.
205. Царенко В. І. Формування правосвідомості особистості віськовослужбовців-прикордонників України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 209 с.
206. Цехан Д.Н. Соотношение оперативно-розыскной деятельности и уголовного производства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 44-49.
207. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : моногр. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
208. Чудик-Білоусова Н. І. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності віськовослужбовців: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 227 с.
209. Чулахов В. Н. Криминалистическое исследование навыков и привычек человека / под ред. проф. Е. Р. Россинской. Москва : Юрлитинформ, 2004. 176 с.
210. Чумак В. В. Законодавче регулювання підстав дисциплінарної відповідальності віськовослужбовців (науково-теоретичний та прикладний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 20.02.03. Хмельницький, 1998. 20 с.
211. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : моногр. Київ : Вид-во «КВІЦ», 1998. 225 с.
212. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1983. 200 с.

213. Шилов А. И. Уголовное наказание в виде содержания в дисциплинарной воинской части (правовые и криминологические проблемы): дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Рязань, 1998. 180 с.

214. Шумигай И. Н., Янин С.А. Организация расследования мошенничества, совершенного военнослужащими с использованием служебного положения : моногр. Москва : Юрлитинформ, 2012. 344 с.

215. Эминов В. Е., Мацкевич И. М. Преступность военнослужащих: исторический, криминологический, социально-правовой анализ. Москва: PENATES-ПЕНАТЫ, 1999. С. 154-155.

216. Яблоков Н. П. Криминалистическая классификация преступлений. *Криминалистика социалистических стран*. Москва: Юрид. лит., 1986. С. 127-131.

217. Яблоков Н. П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва : Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. С. 34-40.

218. NATO STANDARD AJP-3.21 ALLIED JOINT DOCTRINE FOR MILITARY POLICE. URL: https://www.academia.edu/38719725/ALLIED_JOINT_DOCTRINE_FOR_MILITARY_POLICE

219. Tsekhan D., Pidgorodynskyi V., Tykhonenko V., Kaminskyi P., Kravchenko S. International standards on the rights of convicted persons in places of imprisonment. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39 № 68. P.121-135.

ДОДАТОК А
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Тищенко Ю.В. Наукова розробленість методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 172-174.

2. Тищенко Ю.В. Використання нетрадиційних методів криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 205-210.

3. Тищенко Ю.В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Правові новели*. 2020. Вып. 10. Том 2. С. 126-133.

4. Тищенко Ю.В. Криміналістична класифікація як основа характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 3). С. 103-108.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

5. Тищенко Ю.В. Загальні підходи щодо побудови криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року)*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 101-104.

6. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття характеристики особи злочинця, який ухиляється від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали*

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 квітня 2018 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2018. С. 118-122.

7. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття механізму вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція* (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 95-102.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету. Її положення, висновки та пропозиції доповідалися на конференціях: «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року, форма участі – особиста); «Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції» (м. Одеса, 20 квітня 2018 року, форма участі – особиста); Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року, форма участі – особиста).

ДОДАТОК Б
ВІДОМОСТІ
щодо практики протидії кримінальним правопорушенням,
передбаченим ст.ст. 335, 336, 337, 407, 408, 409 КК України¹

Статті Кримінального кодексу України	Зареєстровано кримінальних проваджень / Повідомлено про підозру / Спрямовано до суду						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Розділ XIV. Кримінальні правопорушення у сфері... забезпечення призову та мобілізації							
Ст. 335 КК «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу»	35/28/27	10/1/1	342/65/59	448/98/89	422/167/141	718/299/275	683/264/257
Ст. 336 КК «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період»	0/0/0	680/294/278	2256/1230/1116	36/8/6	9/1/1	1/0/0	3/0/0
Ст. 337 КК «Ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів»	0/0/0	1/0/0	14/2/2	47/4/4	128/62/49	258/156/149	319/178/172
Розділ XIX. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)							
Ст. 407 КК «Самовільне залишення військової частини або місця служби»	25/22/21	1814/939/312	3927/3173/1556	2345/1898/1572	3204/2424/2173	2790/1557/1382	2464/1424/1330
Ст. 408 КК «Дезертирство»	5/3/2	1061/762/69	997/901/159	386/331/107	451/292/185	202/64/48	189/94/87
Ст. 409 КК «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом»	15/13/13	81/48/44	57/40/24	14/8/6	17/8/7	23/3/3	14/6/5

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності: звітність Офісу Генерального прокурора за 2012-2019 р.р. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

ДОДАТОК В

**ВІДОМОСТІ
ПРО СТАН ТА РЕЗУЛЬТАТИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ПОРУШЕНЬ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ
ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ
(ст. 406 КК України)²**

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Зареєстровано кримінальних проваджень	37	41	80	84	59	59	70
Повідомлено про підозру	34	27	49	48	32	21	31
Спрямовано до суду	33	26	44	44	29	19	29

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності: звітність Генеральної прокуратури України за 2012-2019 р.р. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

ДОДАТОК Г
ВІДОМОСТІ
щодо здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях за
ст.ст. 335, 336, 337, 407, 408, 409 КК України³

Статті Кримінального кодексу України	Засуджено осіб / З угодою про визнання винуватості / Виправдано		
	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Розділ XIV. Кримінальні правопорушення у сфері... забезпечення призову та мобілізації			
Ст. 335 КК «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу»	240 / 151 / 0	312 / 187 / 0	182 / 74 / 0
Ст. 336 КК «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період»	12 / 5 / 1	11 / 7 / 0	0 / 0 / 1
Ст. 337 КК «Ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів»	125 / 104 / 0	172 / 124 / 0	56 / 39 / 0
Розділ XIX. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)			
Ст. 407 КК «Самовільне залишення військової частини або місця служби»	2525 / 422 / 0	2321 / 410 / 1	1582 / 255 / 2
Ст. 408 КК «Дезертирство»	240 / 37 / 1	241 / 39 / 1	155 / 7 / 0
Ст. 409 КК «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом»	4 / 1 / 0	4 / 2 / 0	8 / 5 / 0

³ Звітність судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. Форма № 1-к, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 23.06.2018 № 325. Сайт Державної судової адміністрації України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/>

ДОДАТОК Д

УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ ОПИТУВАННЯ слідчих, процесуальних керівників, прокурорів, працівників оперативних підрозділів і військовослужбовців щодо методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби

1. Які, на Вашу думку, способи ухилення від призову та мобілізації є найбільш розповсюдженими:

1.1) неявка за повісткою до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби – 80 %;

1.2) симуляція хвороби або самокалічення – 10 %;

1.3) введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби – 1 %;

1.4) надання неправомірної вигоди (хабара) – 6 %;

1.5) підроблення документів – 3 %;

інше _____

2. Які, на Вашу думку, способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, є найбільш розповсюдженими:

2.1) самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби – 45 %;

2.2) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу – 28 %;

2.3) самокалічення – 6 %;

2.4) підробка документів – 12 %;

2.5) інший обман – 2 %;

2.6) відмова від несення військової служби – 7 %;

інше _____

3. Чи вважаєте Ви за потрібне вдосконалення законодавства та підзаконних нормативно-правових актів у напрямі організації взаємодії між зацікавленими суб'єктами з питань призову, мобілізації, а також розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби? Якщо так, то вкажіть конкретні нормативно-правові акти (Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Інструкції з організації роботи карного розшуку, дільничних офіцерів поліції, підрозділів ювенальної превенції тощо).

3.1) так – 95 %;

3.2) ні – 2 %;

інше _____

4. Чи є доцільним, з Вашої точки зору, внесення до інструкцій, що регламентують роботу підрозділів карного розшуку, дільничних офіцерів поліції, ювенальної превенції, обов'язку за зверненням органів місцевого самоврядування та районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦКтаСП) здійснення розшуку, затримання і доставляння до ТЦКтаСП громадян, які ухиляються від виконання військового обов'язку:

4.1) так – 85 %;

4.2) ні – 15 %;

інше _____

5. Чи вважаєте Ви за доцільне з метою вдосконалення інформаційної взаємодії надання безпосереднього доступу до Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних уповноваженим підрозділам Національної поліції?

5.1) так – 90 %;

5.2) ні – 10 %;

інше _____

6. Чи вважаєте Ви доцільним створення Військової поліції з функціями досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності у справах про військові кримінальні правопорушення?

6.1) так – 70 %;

6.2) ні – 25 %;

інше _____

7. Чи доцільним, з Вашої точки зору, є поновлення функціонування військових прокуратур?

7.1) так – 65 %;

7.2) ні – 30 %;

інше _____

8. Чи погоджуєтесь Ви з пропозицією здійснення процесуального керівництва у кримінальних провадженнях за ст. 335 КК, якою передбачено кримінальну відповідальність не тільки за ухилення від призову на строкову військову службу, але ще й військову службу за призовом осіб офіцерського складу, відносно цієї останньої категорії призовників прокурорами спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері?

8.1) так – 60 %;

8.2) ні – 40 %;

інше _____

9. Чи вважаєте ви ефективним організацію взаємодії підрозділів Національної поліції з ТЦКСП щодо здійснення за зверненням останніх розшуку, затримання і доставляння громадян, які ухиляються від виконання військового обов'язку, у формі комплексних операцій?

9.1) так – 60 %;

9.2) ні – 35 %;

інше _____

10. Які негласні слідчі (розшукові) дії є найбільш ефективними в рамках операцій у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з ухиленням від призову чи мобілізації?

10.1) зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК) – 40 %;

10.2) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) – 10 %;

10.3) використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК) – 20 %;

10.4) доступ до відомостей операторів засобів стільникових систем рухомого зв'язку – 30 %;

інше _____

11. Які НСРД, що здійснюються в рамках розслідування тяжких військових злочинів, пов'язаних з ухиленням (чч. 4, 5 ст. 407, чч. 2-4 ст. 408 КК) є найефективнішими:

11.1) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), її огляд і виїмка (ст. 262 КПК) – 10 %;

11.2) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) – 45 %;

11.3) зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем або пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ст. 264 КПК) – 15 %;

11.4) спостереження за особою, реччю або місцем (ст. 269 КПК) – 30 %;

інше _____

12. Які поліцейські чи оперативно-розшукові заходи здійснюються з метою розшуку особи, яка ухиляється від військової служби на початковому етапі розслідування:

12.1) опитування осіб за їх згодою, використання їх добровільної допомоги – 15 %;

12.2) відвідання житлових та інші приміщень за згодою їх власників – 5 %;

12.3) використання конфіденційного співробітництва – 10 %;

12.4) отримання від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформації – 5 %;

12.5) застосування автоматизованих інформаційних систем – 10 %;

12.6) вилучення, дослідження та використання у пошукових заходах цифрової інформації, зафіксованої камерами візуального спостереження – 15 %;

12.7) застосування засобів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї – 5;

12.8) організація засідок – 15 %;

12.9) прочісування місцевості – 10 %;

12.10) проведення операцій із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення – 10 %;

інше _____

13. Які слідчі (розшукові) дії проводяться на подальшому етапі розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з ухиленням від військової служби:

13.1) у кримінальних правопорушеннях у сфері забезпечення призову та мобілізації:

13.1.1) при застосуванні симуляції хвороби або самокаліченні:

- огляд медичних документів підозрюваного – 45;

- допит підозрюваного – 45 %;

- обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів – 10;

інші _____

13.1.2) при введенні в оману щодо віросповідання для отримання підстави проходження альтернативної (невійськової) служби:

- огляд документів, що підтверджують членство підозрюваного в релігійній організації чи іншому об'єднанні – 30 %

- допити підозрюваних, їх родичів та близьких, однодумців за віросповіданням чи переконанням, фахівців в області релігієзнавства, політології, історії, філософії – 60 %;

- обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів за місцем проживання підозрюваного, його родичів і близьких, в організаціях, про причетність до яких заявляє підозрюваний – 10;

інші _____

13.1.3) при даванні хабара:

- огляд матеріальних носіїв відео-, аудіофіксації процесу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди – 20 %;

- допити особи, яка ухиляється, та взятоотримувача – 60 %;

- обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів у місцях роботи та проживання взятоотримувача та особи, яка ухиляється – 20 %;

інші _____

13.1.4) при підробленні документів:

- огляд – 30 %;

- допит підозрюваного, його родичів та близьких – 60 %;

- обшук чи тимчасовий доступ до речей і документів зазначених осіб та їх можливих співучасників – 10 %;

інші _____

13.2) у кримінальних правопорушеннях про військові злочини, пов'язані з ухиленням від служби:

13.2.1) після затримання військовослужбовця, який залишив територію військової частини або місця служби:

- його особистий обшук та огляд обмундирування – 30;
 - допит підозрюваного – 30;
 - допити свідків – 20;
 - одночасний допит двох раніше допитаних осіб – 10;
 - слідчий експеримент – 10;
 - інші _____
-

13.2.2) за фактом самокалічення:

- огляд місця події – 15;
 - обшук – 5;
 - огляд вилучених предметів – 20;
 - допит свідків (очевидців події; командирів; товаришів по службі; близьких підозрюваного; його сусідів по палаті; медперсоналу) – 20;
 - допит підозрюваного – 20;
 - накладення арешту на його поштово-телеграфну кореспонденцію, її огляд та виїмка – 10;
 - слідчий експеримент – 10;
 - інші _____
-

13.2.3) у випадку симуляції хвороби:

- допит підозрюваного – 30 ;
 - допит свідків – 30;
 - тимчасовий доступ до речей і документів – 20;
 - особистий обшук – 10;
 - накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію, її огляд та виїмка – 10;
 - інші _____
-

13.2.4) при підробленні документів:

- тимчасовий доступ до речей і документів – 15;
 - їх огляд – 25;
 - допит підозрюваного – 20
 - допит командира (начальника), якому було надано підроблений документ – 15;
 - допити осіб, що його видали чи виготовили – 15;
 - обшук – 10;
 - інші _____
-

13.2.5) при пасивній формі ухилення:

- допити (військовослужбовця; командира, якому він заявив про відмову; свідків; родичів і знайомих військовослужбовця) – 60 %;
- тимчасовий доступ до речей і документів – 30 %;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем – 10 %.

інші _____

14. Які види експертиз найчастіше призначаються у кримінальних провадженнях про ухилення від військової служби?

- 14.1) судово-медична – 30;
- 14.2) судово-психіатрична – 30;
- 14.3) судово-психологічна – 5;
- 14.4) комплексна психолого-психіатрична – 5;
- 14.5) судово-балістична – 5;
- 14.6) судово-портретна – 2;
- 14.7) судово-трасологічна – 5;
- 14.8) судово-технічна – 5;
- 14.9) судова експертиза почерку – 5;
- 14.10) судово-хімічна – 3;
- 14.11) судово-фармакологічна – 5;

інші _____

15. Використання поліграфу, на Вашу думку, є найбільш доцільним для визначення правдивості показань підозрюваного у разі застосування ним таких способів дій під час вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби:

- 15.1) симуляція хвороби 30;
- 15.2) введення в оману про віросповідання, що нібито не дає можливості проходити військову службу, або інший обман 20;
- 15.3) самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини чи місця служби 10;
- 15.4) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу 15;
- 15.5) підроблення документів 10;
- 15.6) надання неправомірної вигоди 15;

інші _____

16. Чи є дієвим з точки зору активізації процесу розслідування на його подальшому етапі тактичний прийом, пов'язаний із пропозицією підозрюваному укласти угоду про визнання винуватості, та по якій категорії кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби:

- 16.1) так – 85 %;
- 16.2) ні – 15 %.

ДОДАТОК Е

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор
Міжнародного гуманітарного
університету,
доктор юридичних наук,
заслужений юрист України

К.В. Громовенко

«10» 09 2020 року

А К Т

**про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Тищенко Ю.В.
«Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних
з ухиленням від військової служби» в науково-дослідну діяльність
та навчальний процес**

Комісія Міжнародного гуманітарного університету у складі: директора Інституту права, економіки та міжнародних відносин, кандидата юридичних наук, доцента Тицької Я. О.; заступника директора Інституту права, економіки та міжнародних відносин, кандидата економічних наук, доцента Зеркіної О. О.; доцента кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук Меденцева А. М., склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Тищенко Юрія Володимировича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за темою: **«Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби»**, у вигляді статей у збірниках наукових праць:

1. Тищенко Ю.В. Наукова розробленість методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 172-174.

2. Тищенко Ю.В. Використання нетрадиційних методів криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 205-210.

3. Тищенко Ю.В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Правові новели*. 2020. Вып. 10. Том 2. С. 126-133.

4. Тищенко Ю.В. Криміналістична класифікація як основа характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 3). С. 103-108.

5. Тищенко Ю.В. Загальні підходи щодо побудови криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу,*

криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 101-104.

6. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття характеристики особи злочинця, який ухиляється від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 квітня 2018 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2018. С. 118-122.

7. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття механізму вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 95-102, –

використовуються у Міжнародному гуманітарному університеті в науково-дослідній діяльності і навчальному процесі під час проведення занять з навчальних дисциплін «Криміналістика» та «Основи оперативно-розшукової діяльності».

Необхідність використання зазначених результатів дисертаційного дослідження обумовлена тим, що вони містять сучасні, з урахуванням чинного кримінального, кримінального процесуального, оперативно-розшукового та законодавства про військовий обов'язок і військову службу, рекомендації щодо методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Директор Інституту права, економіки
та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

Я. О. Тицька

Заступник директора Інституту права,
економіки та міжнародних відносин
кандидата економічних наук, доцент

О. О. Зеркіна

Доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
кандидат юридичних наук

А. М. Меденцев

ЗАТВЕРДЖУЮ

Виконувач обов'язків військового
прокурора Білгород-Дністровського
гарнізону Південного регіону України
підполковник юстиції

Є.Г. Немцев

17 листопада 2020 року

А К Т

**про впровадження в практичну діяльність
наукових розробок дисертаційного дослідження Тищенка Ю.В.
«Методика розслідування кримінальних правопорушень,
пов'язаних з ухиленням від військової служби»**

Комісія військової прокуратури Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України у складі: прокурора військової прокуратури Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України підполковника юстиції **Абакумова Олександра Володимировича**; прокурора військової прокуратури Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України капітана юстиції **Кирицького Станіслава Олександровича**; прокурора військової прокуратури Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України старшого лейтенанта юстиції **Завгороднього Ігоря В'ячеславовича**,

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Тищенка Юрія Володимировича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за темою: **«Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби»**, у вигляді статей у збірниках наукових праць:

1. Тищенко Ю.В. Наукова розробленість методики розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 172-174.
2. Тищенко Ю.В. Використання нетрадиційних методів криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 205-210.
3. Тищенко Ю.В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Правові новели*. 2020. Вып. 10. Том 2. С. 126-133.
4. Тищенко Ю.В. Криміналістична класифікація як основа характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 3). С. 103-108.

5. Тищенко Ю.В. Загальні підходи щодо побудови криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 грудня 2017 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 101-104.

6. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття характеристики особи злочинця, який ухиляється від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 квітня 2018 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2018. С. 118-122.

7. Тищенко Ю.В. Криміналістичні підходи до визначення поняття механізму вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: матеріали Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 2019. С. 95-102, –

використовуються в практичній діяльності прокурорів військової прокуратури Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України під час здійснення процесуального керівництва досудових розслідувань щодо вчинення вказаної категорії злочинів.

Доцільність використання зазначених результатів дисертаційного дослідження обумовлена тим, що вони, з урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства та законодавства про військовий обов'язок і військову службу, містять сучасні рекомендації щодо методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від військової служби.

Попередні підсумки використання цих рекомендацій підтверджують їх ефективність.

**Прокурор військової прокуратури
Білгород-Дністровського гарнізону
Південного регіону України
підполковник юстиції**

О.А. Абакумов

**Прокурор військової прокуратури
Білгород-Дністровського гарнізону
Південного регіону України
капітан юстиції**

С.О. Кирницький

**Прокурор військової прокуратури
Білгород-Дністровського гарнізону
Південного регіону України
старший лейтенант юстиції**

І.В. Завгородній